

บทที่ 3

การศึกษาข้อมูล

“การจัดการวิธีการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาศักยภาพของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงบริเวณชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกตอนล่าง” เป็นการวิจัยจากการศึกษาสำรวจข้อมูลหลักฐานที่ปรากฏบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ระหว่างบางปลาสร้อย (ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี) จนถึงบ้านกร่ำ (ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง) ด้วยการพิจารณาเนื้อความจากคำกลอนในนิราศมีการระบุถึงสารัตถะเกี่ยวกับชื่อบ้านนามเมืองเป็นหลักและเป็นส่วนเกี่ยวเนื่องตามข้อ 6 วิธีดำเนินการวิจัยและสภาพที่ทำการทดลองเก็บข้อมูลหน้า 6 ของข้อเสนอโครงการทรัพยากรทางโบราณคดีและองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม โดยกำหนดไว้ดังต่อไปนี้

จังหวัดชลบุรี

1. อำเภอเมืองชลบุรี
 - 1.1 บางปลาสร้อย คือ ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี
 - 1.2 หนองมน คือ ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี จังหวัดชลบุรี
2. อำเภอสัตหิราฯ
 - 2.1 บางพระ คือ ตำบลบางพระ อำเภอสัตหิราฯ จังหวัดชลบุรี
 - 2.2 ศรีมหาราชา คือ ตำบลสุรศักดิ์ อำเภอสัตหิราฯ จังหวัดชลบุรี
3. อำเภอบางละมุง
 - 3.1 บ้านบางละมุง คือ ตำบลบางละมุง อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี
 - 3.2 นาเกลือ คือ ตำบลนาเกลือ อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี

จังหวัดระยอง

1. อำเภอบ้านค่าย
 - 1.1 บ้านเก่า คือ ตำบลตาขัน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง
2. อำเภอเมืองระยอง
 - 2.1 บ้านนาตาขวัญ คือ ตำบลนาตาขวัญ อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง
 - 2.2 บ้านแลง คือ ตำบลบ้านแลง อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง
 - 2.3 บ้านตะพง คือ ตำบลตะพง อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง
 - 2.4 อ่าวสมุทร คือ ตำบลแกลง อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง
 - 2.5 บ้านแกลง คือ ตำบลแกลง อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง
3. อำเภอแกลง
 - 3.1 บ้านกร่ำ คือ ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

การศึกษาสำรวจบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ เริ่มต้นจากพื้นที่มีเขตต่อเนื่องหรือรอยต่อก่อนเพื่อหาความสัมพันธ์เชื่อมโยงโดยรวมของสารัตถะให้มีแง่มุมที่กว้างและลงลึกในทุกมิติ เช่นพื้นที่บริเวณบางปะกง (เดิมชื่อบางมั่งกง) คือที่ปากตะครองและล่องตามแม่น้ำบางปะกงมาเลียวโค้งกระเพาะหมูเลียวหนึ่งก็ถึงบ้านบางมั่งกง (ชื่อในนิราศ) พอเลยไปหน่อยก็จะออกปากแม่น้ำ ระยะทางจากปากตะครองถึงปากแม่น้ำประมาณ 15 กิโลเมตรก่อนออกทะเล เนื้อความจากคำกลอนในนิราศฯ เขียนถึงพื้นที่บริเวณนี้ไว้ว่า

“ถึงห้อยม่านบ้านบางมั่งกงนั้น	ดูเรียงรันเรือนเรียบขลาสินธุ์
แต่ล้วนบ้านตากปลาริมวาริน	เหม็นแต่กลิ่นเฝ้าอบตลบไป
เห็นศาลเจ้าเหล่าเจ็กอยู่เชิงแซ่	ปูนทะก่ององค์แก่ข้างเพศไสย
เกเลเอ๋ยเลยข้ามคงคาลัย	ช่วยคุ้มภัยปากอ่าวเถิดเจ้านาย
พอพื้นบ้านลานแลดูปากช่อง	เห็นทิวทองสมุทรไทยน่าใจหาย
แลทะเลเลี่ยนลาดล้วนหาดทราย	ทั้งสามนายจัดแจงโจงกระแบน
สักประเดี๋ยวเหลือวดูลำพูเอน	ยอดระเนนนาน้ำอยู่รูไร
ป่าแสมแลเห็นอยู่ริ้วรีว	ให้หวิวหวิววาววับอุทัยไหว
จะหลบหลีกเข้าฝั่งก็ยังไกล	คลื่นก็ใหญ่โยนเรือเหลือือกำลัง
สงสารแสงแจ้งข้อจันทราสิ้น	เห็นเรือหันโกรธป่นเอาคนหลัง
น้ำจะพัดพัดไปสี่ซัง	แล้วคลุ้มคลั่งเวียนขาทาแดง” ¹

หรือออกจากปากแม่น้ำบางปะกงเข้าสู่ชายทะเลแล้ว คำกลอนอีกตอนเขียนไว้ว่า

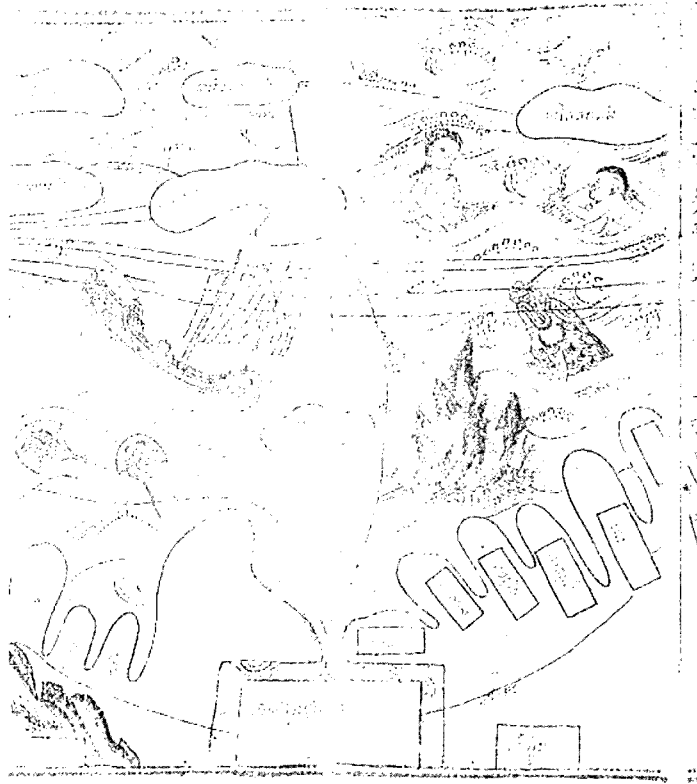
“เห็นเกินรอยบางปลาสร้อยอยู่ท้ายเรือ	คลื่นก็เฝ้าฟุ้งฟองคะนองพราย
เห็นจวนจวนบนเจ้าเขาตำมุก	จงช่วยทุกข์ถึงที่จะทำถวาย
พอขาดค้ำน้ำขึ้นทั้งคลื่นกลาย	ทั้งสามนายหน้าขึ้นค่อยเฉื่อยมา”

1. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจพื้นที่

1.1 ชื่อ บ้านบางมั่งกง

1.2 สภาพทั่วไป การศึกษาสำรวจพื้นที่บ้านบางมั่งกง² หรือบางปะกงในปัจจุบันพบว่า ตำบลอำเภอบางปะกง ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดฉะเชิงเทรา ฝั่งขวาของแม่น้ำบางปะกงอยู่ที่หมู่ที่ 6 ตำบลท่าสะอ้าน (เดิมที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ที่ศาลการเปรียญวัดคงคาราม ตำบลบางปะกง) ลำน้ำสำคัญได้แก่ แม่น้ำบางปะกงไหลออกสู่อ่าวไทย ผ่านพื้นที่อำเภอบางปะกง 15 กิโลเมตร คลองสำคัญคือคลองสำโรงตั้งต้นที่ตำบลท่าสะอ้านผ่านบางวัว บางสมัคร บางเกลือไปยังจังหวัดสมุทรปราการสิ้นสุดที่กรุงเทพมหานคร และสองฝั่งแม่น้ำมีทรัพยากรทางธรรมชาติที่สำคัญของบางปะกงได้แก่ ป่าแสม ป่าจาก ต้นลำพู และสัตว์น้ำเป็นต้น

อนึ่ง เนื้อความในคำกลอนของสุนทรภู่ยังกล่าวถึงชื่อบ้านนามเมืองอื่น ๆ ได้แก่ “สี่ช้าง” “บางปลาสร้อย” และ “เขาสามมุข” ซึ่งเป็นชื่อและพื้นที่ต่อเนื่องกับบางมังกง หรือบางปะกงอีกด้วย และเป็นจุดหมายที่สุนทรภู่และคณะจะขึ้นฝั่งและเดินทางบนดินเป็นจุดแรก ต่อไปหลังจากก่อนหน้านี้นี้ได้อาศัยเรือแจวมาตามสายน้ำโดยตลอดตั้งแต่หน้าวัดแจ้งหรือวัดอรุณราชวรารามบนแม่น้ำเจ้าพระยา และเลี้ยวซ้ายเข้าคลองสำโรง บางพลี บางป่อ หัวกระเซ้ จนมาออกแม่น้ำบางปะกงและออกปากอ่าวในที่สุด

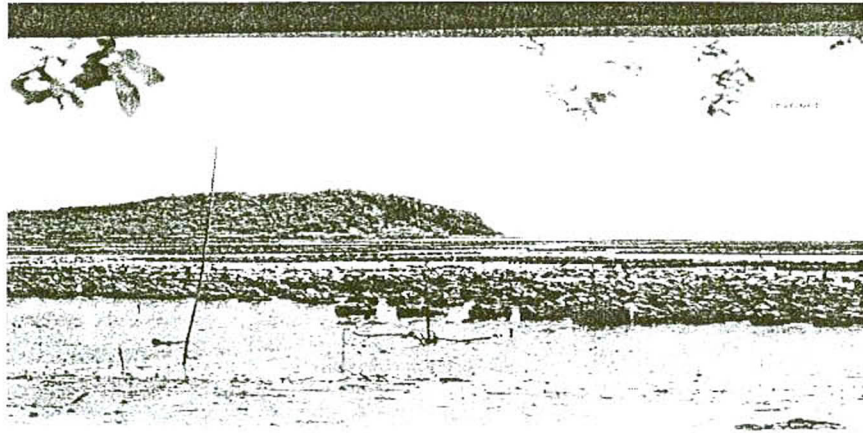
ภาพที่ 11 แผนที่ไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยาปรากฏชื่อเกาะสี่ช้าง

ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

“สี่ช้าง” เป็นชื่อปรากฏในนิราศเมืองแกลงขณะเดินทางเรือออกปากแม่น้ำบางปะกง และปรากฏในไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นเกาะขนาดใหญ่ตั้งอยู่กลางทะเลตรงกันข้ามกับอำเภอศรีราชา ห่างจากฝั่ง 3 ไมล์ทะเล เกาะแห่งนี้มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับพระบรมราชจักรีวงศ์อยู่ไม่น้อย เป็นที่พักรักษาพระองค์ของเจ้านายชั้นสูงหลายพระองค์ และเป็นที่ประสูติเจ้าฟ้าเป็นต้น นอกจากนั้นเกาะสี่ช้างยังมีความสำคัญต่อการค้าขายต่างประเทศอีกด้วย ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าให้ก่อสร้างพระราชฐาน ณ เกาะสี่ช้าง พระราชทานนามว่า “จุฬาราชราชฐาน” เมื่อ พ.ศ. 2435

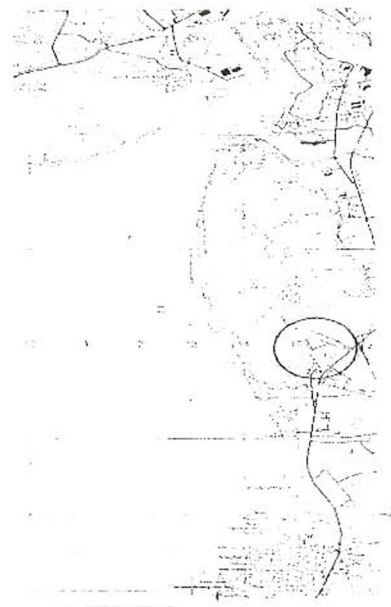
“ที่เกาะสี่ช้างนี้เป็นที่อากาศดี มีภูมิสถาน เป็นที่สบายสมควรจะตั้งพระราชฐานให้มั่นคง เป็นที่ประทับในฤดูร้อน และต่อไปภายหลัง การเจริญขึ้น ที่เกาะนี้จะต้องเป็นที่สำคัญแห่งหนึ่งของสยาม เพราะเป็นท่าเรือใหญ่ได้อาไศรยจอดรับสินค้า พระราชฐานที่เกาะนี้ย่อมจะต้องเป็นพระราชฐานสำคัญแห่งหนึ่ง

เหมือนดังว่าเป็นพระนครที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินมาประทับเจริญพระราชอิริยาบถในฤดูร้อน ไม่เป็นที่ควรรังเกียจอันใดในการที่จะประสูติในการนี้เลย เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอประสูติแล้วก็จะพระราชทานนามพระราชฐานนี้ให้ต้องกับพระนามแห่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ นั้น ให้ปรากฏไว้สืบไป ภายหน้าด้วย³

ภาพที่ 12 ทศนิยมภาพเขาสามมุขฝั่งด้านทิศเหนือ พ.ศ. 2522

“บางปลาสร้อย” และ “เขาสามมุข” หรือสามมุข เป็น 2 ชื่อบ้านนามเมืองที่ปรากฏระหว่างเดินทางออกจากปากแม่น้ำบางปะกงเพื่อมุ่งตรงไปยังจุดหมายเพื่อขึ้นฝั่งที่บางปลาสร้อย ซึ่งในรายละเอียดของข้อมูลจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อ ๆ ไป ด้วยมีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่นั้น โดยตรง

ภาพที่ 13 ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณปากแม่น้ำบางปะกง ตำบลบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา เขตต่อเนื่อง จังหวัดชลบุรี

ที่มา : กรมแผนที่ทหารและ Google.

1.3 หลักฐานทางโบราณคดี การศึกษาสำรวจพื้นที่บนเส้นทางนิราศบริเวณบางปะกง หรือ บางบั้งง ชุมชนบนริมแม่น้ำบางปะกงและใกล้เคียงพบหลักฐานทรัพยากรทางโบราณคดี และธรรมชาติ โดยรวมของสองฟากฝั่งแม่น้ำ

1.3.1 อาคารบ้านเรือน โบราณวัตถุ

(1) อุโบสถเก่าวัดคงคาราม ตำบลบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา มีขนาดกว้าง 8.10 เมตร ยาว 18.10 เมตร ชาวบ้านเรียกว่าวัดบน

(2) เจดีย์เก่าวัดคงคาราม สร้างแบบสมัยอยุธยา 3 องค์ วัดนี้เริ่มสร้างมาตั้งแต่ครั้งใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่เป็นวัดคู่กับตำบลบางปะกงแต่ดั้งเดิมตามหลักฐานศาลาการเปรียญเคยใช้เป็นที่ว่าการอำเภอบางปะกงมาก่อน มีเหตุการณ์น่าสนใจและเป็นประวัติศาสตร์คู่กับวัดนี้คือ ในปี ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับเสวยพระกระยาหารกลางวันที่วัดนี้ และในปี ร.ศ. 181 (พ.ศ. 2455) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จมาแวะประทับเสวยพระกระยาหารกลางวันที่นี่เช่นเดียวกัน⁴

(3) ศาลเจ้าพ่อสาคร ตั้งอยู่ด้านหลังวัดคงคาราม ตำบลบางปะกง ขนาดของศาลกว้างประมาณ 4 เมตร ยาว 5 เมตร สร้างด้วยไม้หลังคามุงกระเบื้อง ภายในศาลตั้งเจ็ดไม้ขนาดต่าง ๆ ไว้สำหรับบูชา บนแผ่นเจ็ดบางแผ่นมีร่องรอยภาพเขียนเทพารักษ์ และภาพพระเข้าประกอบพร้อมด้วย และมีปากปลาชนาก หัวพระเข้าจำนวนหลายหัวกองไว้ข้าง ๆ คล้ายไว้สำหรับการบูชาพร้อมด้วย

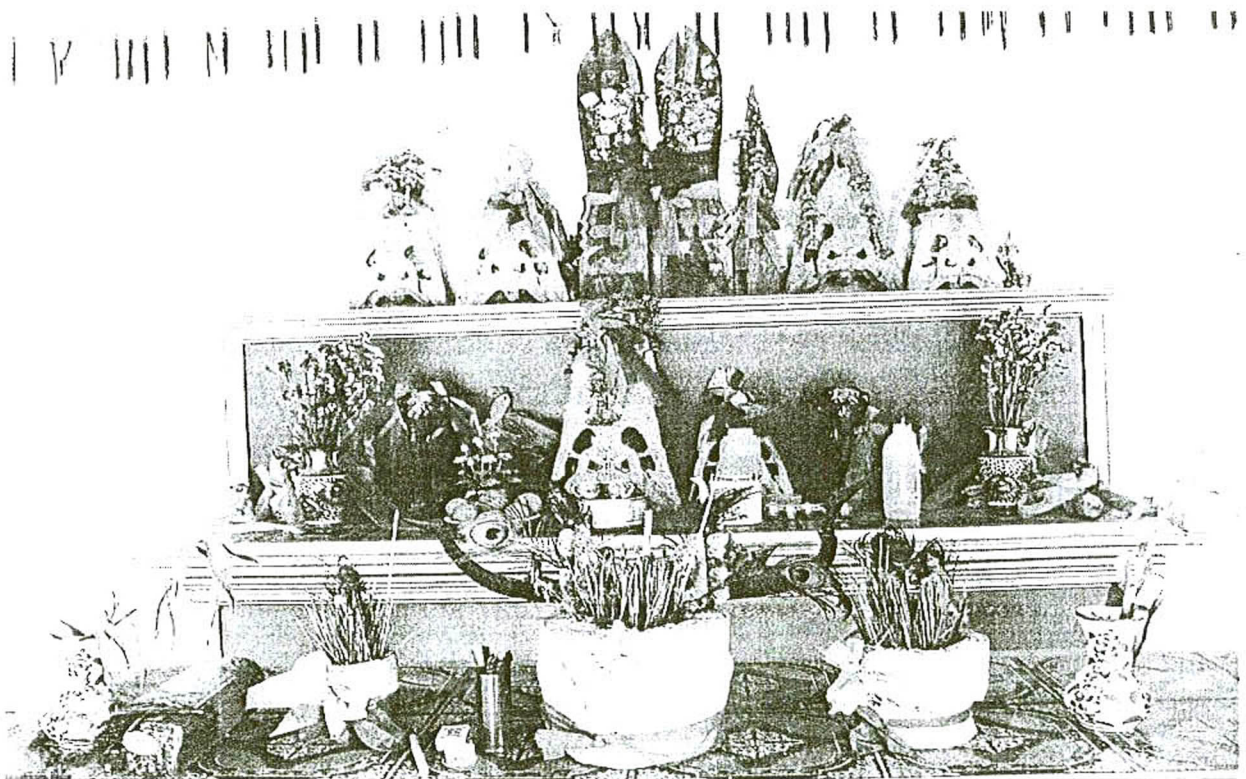
ภาพที่ 14 ศาลเจ้าพ่อสาคร (ซ้าย) เจ็ดภายในศาลเจ้าแม่ทับทิม (ขวา) สิ่งศักดิ์สิทธิ์ดั้งเดิมในพื้นที่บางปะกง ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2550

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม บางปะกงเป็นชุมชนตั้งอยู่ริม

แม่น้ำบางปะกง จะพบเห็นวิถีชีวิตของผู้คนบางส่วนมีการปลูกบ้านสร้างเรือนริมชายน้ำ มีการประกอบอาชีพจับสัตว์น้ำ โดยมีทั้งการจับสัตว์น้ำเค็มและสัตว์น้ำจืดบนสายน้ำบางปะกงเส้นนี้ และकुคลองหลายเส้นที่แยกเข้าไปในแผ่นดิน บริเวณวัดคงคารามและฝั่งตรงกันข้าม (ตำบลท่าข้าม) ยังพบการทำประมงการจับปลา การตกปลาหมึกและการต่อเรือขนาดต่าง ๆ

หนึ่งในช่วงเดือนพฤศจิกายน – ธันวาคม ของทุกปีจะมีปลาโลมาว่ายเวียนเข้ามาหาอาหารในบริเวณปากน้ำบางปะกงจำนวนมาก ดังนั้นจึงมีชาวบ้านได้จัดเรือท่องเที่ยวชมปลาโลมาวิถีริมน้ำและธรรมชาติสองฝากฝั่งซึ่งยังคงความอุดมสมบูรณ์อยู่โดยเฉพาะป่าแสม ลำพู ป่าจาก ตั้งแต่บริเวณบางปะกงเลยขึ้นไปออกปากแม่น้ำ ปากคลอง คลองตำรุ จนถึงบริเวณศรีฟโล⁵ และบางทรายของจังหวัดชลบุรี

นอกจากนั้นจากการสำรวจยังพบศาลเจ้าขนาดใหญ่ขนาดเล็กตั้งอยู่สองฝากฝั่งแม่น้ำบางปะกงจำนวนมาก เช่น ฝั่งตำบลท่าข้ามพบศาลเจ้าแม่ทับทิมขนาดใหญ่ และศาลเจ้าพ่อแขนลาย ตำบลท่าข้าม ศาลบ้านคลองยายเม้ย ตำบลบางปะกง มีขนาดเล็กภายในศาลมีการตั้งเจ็ดแผ่นไม้กระดานรูปคล้ายใบเสมา จำนวนหลายแผ่นไว้บูชา มีภาพเทพารักษ์และภาพคล้ายคนสามัญเขียนลงไว้บนแผ่นเจ็ด บางรูปข้างล่างมีเขียนเป็นภาพจรเข้และหรือภาพสัตว์ต่าง ๆ ประกอบไว้ด้วย

ภาพที่ 15 เจ็ดขนาดและรูปร่างต่าง ๆ ภายในศาลเจ้าพ่อแขนลาย ตำบลท่าข้าม อำเภอบางปะกง มีปรากฏอยู่ทั่วไปในบริเวณนี้และใกล้เคียง

หลังออกจากปากแม่น้ำบางปะกงสามารถเดินทางเรียบระมาตามชายฝั่งผ่านบ้านคลองตำหรุ
คลองบ้านเก่า บ้านศรีฟโล บางทราย และบางปลาสร้อย ณ บางปลาสร้อย สุนทรภูได้เขียนบรรยายไว้
หลายบทว่า

“หยุดตะพานย่านกลางบางปลาสร้อย
นายแสงหายคล้ายโทโสที่โกรธา
แล้วหุงหาอาหารสำราญขึ้น
ฟังเสียงคลื่นครื้นครั่นสนั่นไป

พุ่มกับน้อยสรวลสันต์ต่างหรรษา
ชักกัญชานั่งกริมยี่มละไม
จนเที่ยงสิ้นขึ้นศาลาได้อาศัย
คูมิดในเมฆนานภาทางค์”

หรือเนื้อความอีกตอนหนึ่ง

“แต่ทะเลแล้วก็ให้อาถัยนุช
จนอุทัยไตรตรัสจารีสดา
คูเรือแพตะละลำล้วนโปะโหละ
บ้างลุยเลนล้วงปู้ดูโซเซ
อันนารีที่ยังสาวพวกชาวบ้าน
ดูแคล่คล่องล่องแล่นแฉลบลอย
อันพวกเขาชาวประมงไม่โหยงหยิบ
จะได้กินข้าวเช้าก็ราวเพล

ไม่สร้างสุคโศกสันถวิลหา
เห็นเลหาเรียงรายริมชายทะเล
พวกเจ๊กจีนกินโต๊ะเสียงโกลหล
สมคะเนใส่ข้องเที่ยวมองคอย
ถีบกระดานถืดตะกร้าเที่ยวหาหอย
เอาขาห้อยทำเป็นหางไปกลางเลน
ล้วนต้นถีบปากกัดขัดเขมร
ดูจัดเจนโศดโผนในโคลนตม”

หรือ

“จึงมั่งคั่งตั้งบ้านในการบาป
จะปลูกเรือนก็มีได้สี่ปีนลม

แต่ต้องสาปเคหาให้สาสม
ใครขึ้นทำกรรมด้วยเพลิงถาม”

หรือ

“พลงรำพึงถึงทางที่กลางเดือน
มีมิตรชายท้ายย่านเป็นบ้านไทย

จึงกล้อยเกลื่อนนาวาเข้าอาศัย
ล้ำกในเกหาขุนจำเมือง”

หรือขณะเที่ยวชมตลาดที่บางปลาสร้อยเขียนไว้ว่า

“ซังตายขึ้นฝืนฤทัยให้ประเทือง
เป็นสองแถวแนวถนนคนสะพรั่ง
คูรูปร่างนางบรรดาแม่ค้าเคียง
ชายหอยแครงแมงกู่กับปูม้า
พวกเจ๊กจีนสินค้าน้ำเอามาวาง

เที่ยวขำเลื่องแลชมตลาดเรียง
บ้างยืนบ้างนั่งร้านประสานเสียง
เห็นเกลี้ยงเกลี้ยงกลิ้งแก่งเป็นอย่างกลาง
หมึกแมงดาหอยครองรองกระถาง
มะเขือคางพะเผือกผักกาดดอง

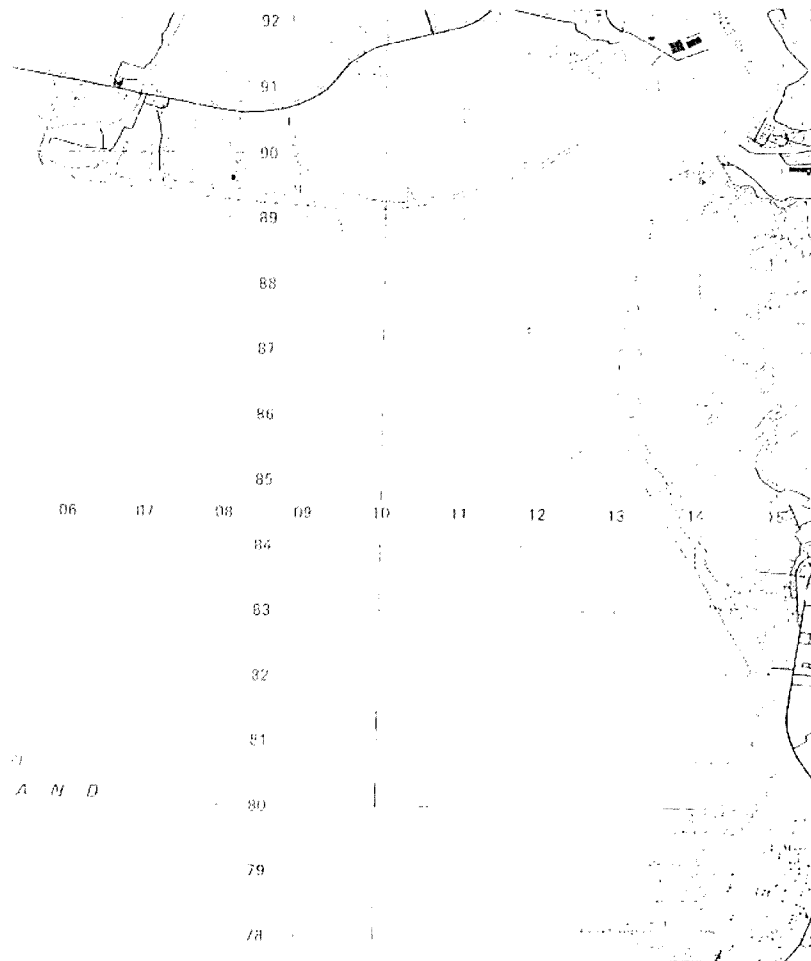
ที่ขยผ้าหน้าถึงก็เปิดโอง
สัก็ยี่สิบหีบออกเป็นกอบกอง

ล้วนเบี๊ยโปงหญิงชายมาจ่ายของ
พี่เหี่ยวท่องทัศนาจนสาขัณฑ์”

หรือเนื้อความในนิราศตอนสิ้นสุดท้ายขณะพักที่บางปลาสร้อยเขียนไว้ว่า

“แต่แรมค้ำบางปลาสร้อยได้สามวัน

ก็ชวนกันเลชลายนจำเมือง”

ภาพที่ 16 แผนที่แสดงพื้นที่บริเวณปากแม่น้ำบางปะกงลงมาบริเวณเมืองศรีฟโล และบางปลาสร้อย จังหวัดชลบุรี

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร

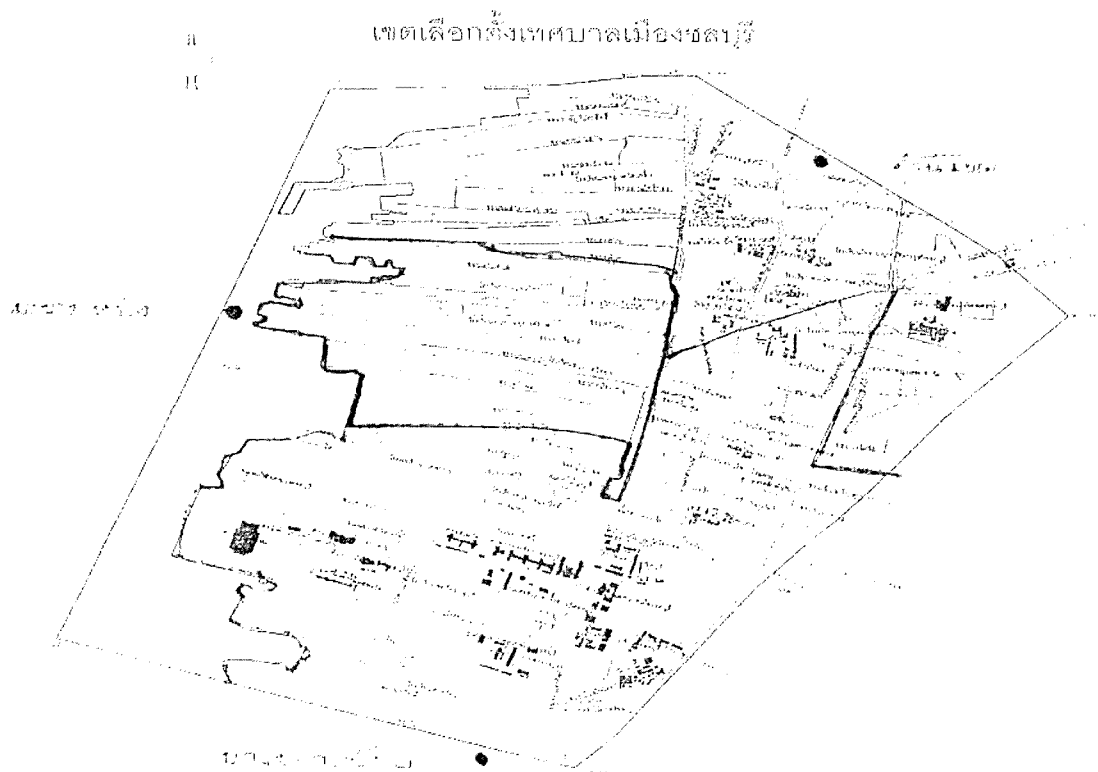
1. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจพื้นที่

1.1 ชื่อ บางปลาสร้อย

1.2 สภาพทั่วไป “บางปลาสร้อย” เป็นชุมชนตั้งอยู่ริมทะเลในเขตจังหวัดชลบุรี มีชื่อปรากฏในแผนที่ไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยา 4 ชุมชนคือ “บางทราย บางปลาสร้อย บางพระเรือ และบางละมุง” ชุมชนบางทรายก็คือชุมชนเมืองศรีฟโล เมืองศรีฟโลที่ตั้งเมืองชลบุรีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นขึ้นไป

(พุทธศตวรรษที่ 19) เมื่อเมืองศรีพโลร่วงโรยไปด้วยอำนาจการเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์กล่าวคือตะกอนแม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำบางปะกงซัดมาทับถมทำให้บริเวณเมืองศรีพโลซึ่งเคยเป็นทะเลตื้นเขินขึ้น ไม่เหมาะที่จะทำเป็นท่าจอดพักเรือสินค้าเหมือนในอดีต ผังเมืองจึงเคลื่อนลงมาทางใต้มาอยู่ตำบลบางปลาสร้อย (คือตัวเมืองชลบุรีปัจจุบัน) เมื่อประมาณสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางลงมา⁶

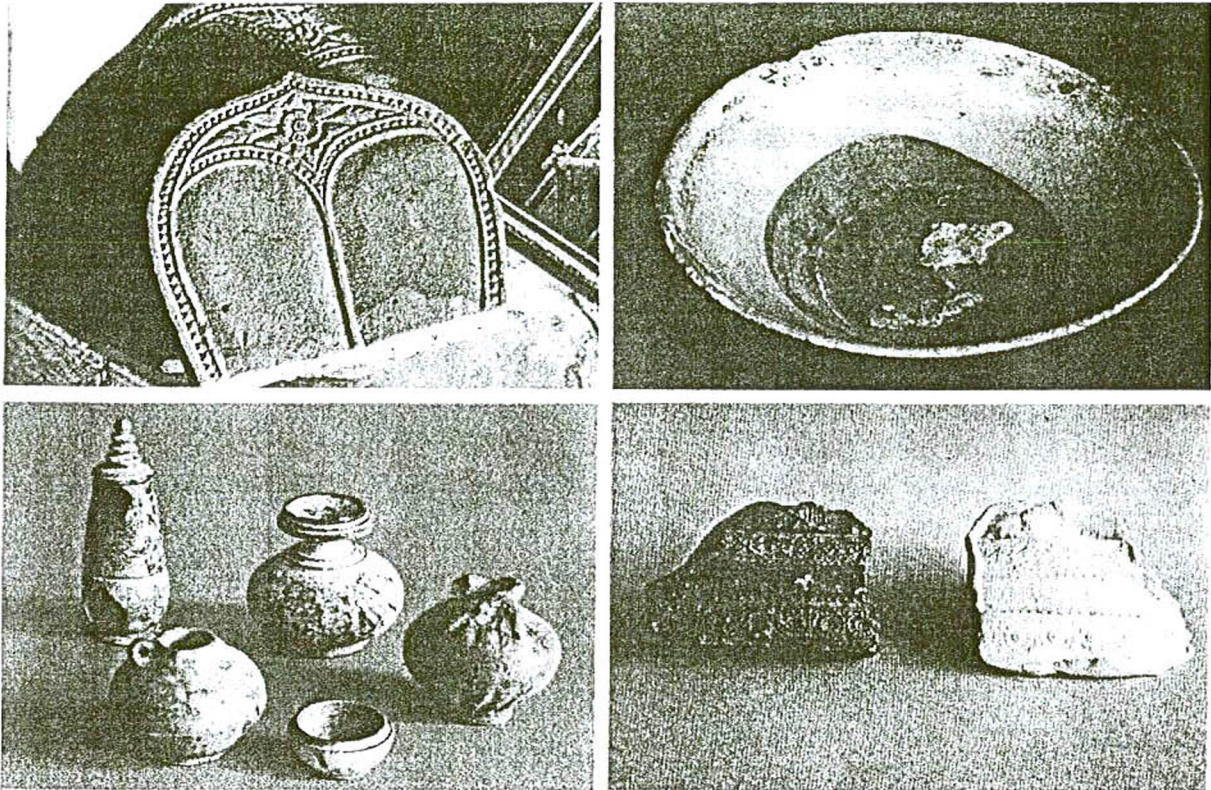
บริเวณเมืองศรีพโลเดิมตั้งอยู่ที่ตำบลหนองไม้แดง อำเภอเมืองชลบุรี มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ฝั่งสนามกีฬาจังหวัดชลบุรี และวัดศรีพโลทัยฝั่งตรงกันข้าม กรณีหลักฐานของเขตเมือง กำแพงเมือง คูเมือง ได้รับการปรับพื้นที่เพื่อไปสร้างถนนสุขุมวิท (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3) ภูมิประเทศของที่ตั้งเมืองมีลักษณะสูงต่ำแบบที่ราบเชิงเขาริมฝั่งทะเล ซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ 700 เมตร จากหลักฐานผังเมืองศรีพโลเป็นรูปสี่เหลี่ยม เคยมีกำแพงดินสูงจากพื้น 3 เมตร โดยรอบ ไม่มีคูน้ำเพราะตั้งอยู่บนที่สูง กำแพงนี้ถูกทำลายไปเมื่อมีการสร้างถนนสุขุมวิท⁷

ภาพที่ 17 แผนที่แสดงเขตผังเมืองชลบุรี ได้แก่ บางปลาสร้อย มะขามหย่อง และบ้านโจด
ที่มา : เทศบาลเมืองชลบุรี

หลักฐานทางโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุค้นพบที่เมืองศรีพโลได้แก่ เครื่องปั้นดินเผาชนิดเคลือบ และ ไม่เคลือบ บริเวณตัวเมืองเก่าพบเครื่องปั้นดินเผาชนิดเคลือบแบบสุโขทัย ปะปนอยู่กับเครื่องปั้นดินเผาแบบจีนสมัยราชวงศ์หมิง เป็นเคลือบสีน้ำเงินขาว บริเวณวัดศรีพโลทัยพบเครื่องปั้นดินเผาจำนวนมาก ได้แก่ กระปุก ถ้วยชามเคลือบแบบสุโขทัย ตุ๊กตาเคลือบสมัยสุโขทัย (ตุ๊กตาเสียบบาล) เครื่องประดับ

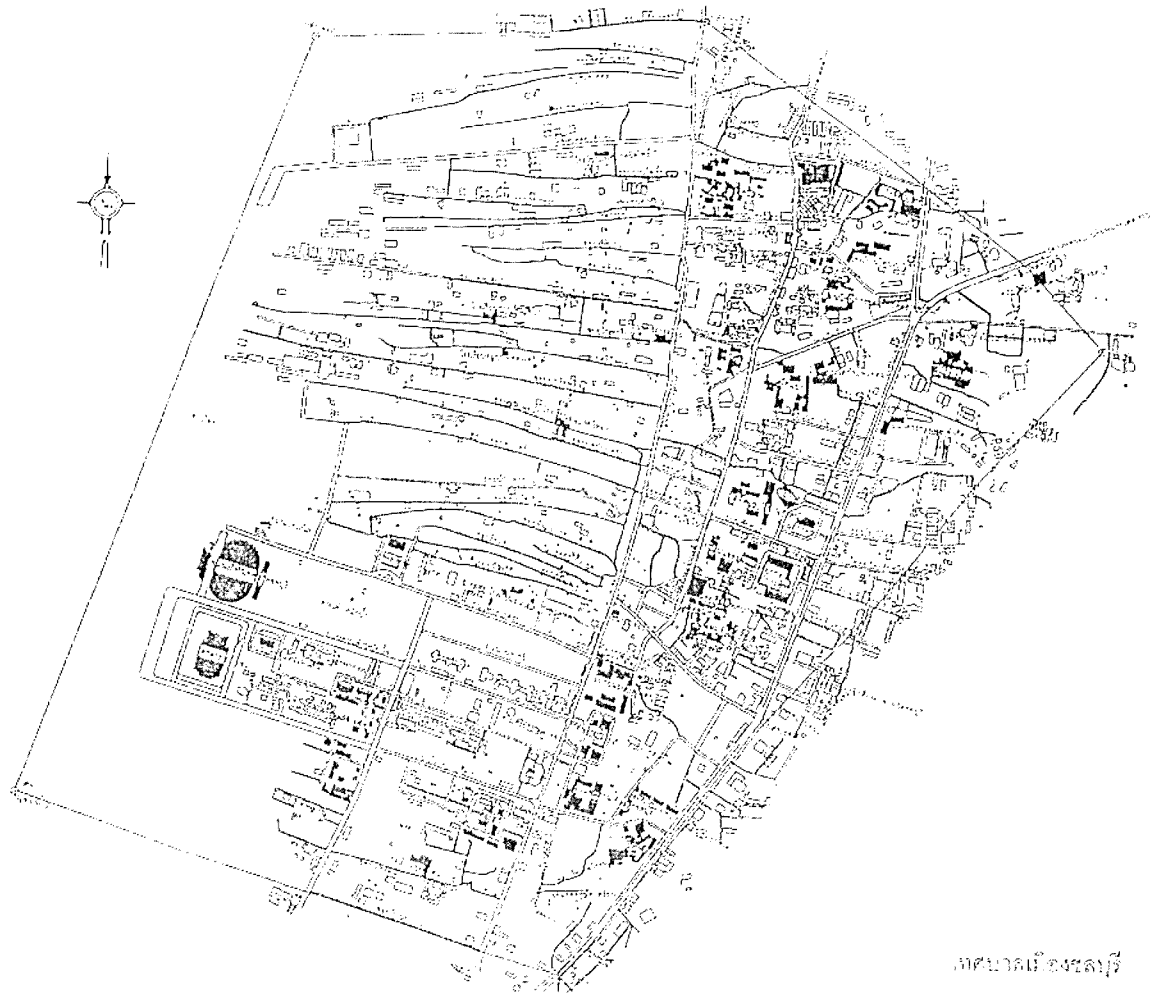
หลังคา กระเบื้องดินเผาเชิงชายทำเป็นรูปเทพพนมอยู่ในซุ้มเรือนแก้วแบบอยุธยา กำไรสำริด แม่พิมพ์
พระพุทธรูปดินเผาแบบอุทอง

ภาพที่ 18 โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ค้นพบจากบริเวณตัวเมืองศรีฟโล มีอายุตั้งแต่ก่อนกรุงศรีอยุธยาขึ้นไป
ที่มา : เมืองโบราณปีที่ 5 เล่มที่ 3 กุมภาพันธ์ – มีนาคม 2552.

ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3 หรือถนนสุขุมวิทจากศรีฟโลมาจะผ่านวัดเขาบางทรายทางด้านซ้ายมือ และตรงไปจนถึงสี่แยกบ้านึงเลี้ยวขวาไปตามถนนอัครนิวัตผ่านท่าเกวียนและตรงไปเข้าถนนวชิรปราการบริเวณแถบนี้ทั้งหมดคือ “บางปลาสร้อย” คนจีนเรียก “มั่งกระสวย” ถนนวชิรปราการเริ่มต้นทางทิศเหนือตั้งแต่ศาลเจ้าพ่อสาคร ตรงลงมาทางทิศใต้โดยผ่านศาลเจ้าแก้วผ่านเชิงสะพานหัวค่ายเชิงสะพานแดง (คูกำพล) ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง และผ่านหน้าที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข ไปจนถึงโบสถ์วัดสวนตาล หลังจากโบสถ์ผ่านคลองบางปลาสร้อยไปยังตำบลห้วยกระปีตรงไปเข้าหนองมนเลี้ยวขวาเข้าอ่างศิลา

ถนนสายวชิรปราการมีห้องแถว 2 ข้างทางติดต่อกันตั้งแต่ศาลเจ้าพ่อสาครลงมาถึงเทศบาลเมืองชลบุรีที่ตลาดบุรีบริบาล “ตลาดล่าง” ตลาดพระกัณฑ์ว่า “ตลาดบน” และเลขไปรษณีย์โทรเลขลงมาทางใต้มีที่ทำการของเทศบาล (ศาลากลางเก่า) ห้องสมุดของจังหวัด (ศาลจังหวัดเก่า) ฝั่งตรงข้ามมีบ้านพักของกูรรัักษ์บดี (จวน)

ภาพที่ 19 แผนที่แสดงเขตบางปลาสร้อยและใกล้เคียง
ที่มา : เทศบาลเมืองชลบุรี

จากถนนวิจิตรปราการตัดผ่านถนนพรหมาสะตรงไปถึงถนนเจตจันทร์ฝั่งตะวันออกมีวัดใหญ่
อินทารามและวัดคันสนตั้งอยู่เลยขึ้นไป ทางทิศใต้ของถนนฝั่งตะวันออกจะผ่านวัดกำแพง วัดกลาง และ
วัดเครือวัลย์ตามลำดับ ส่วนฝั่งตะวันตกของถนนวิจิตรปราการจากที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขขึ้นไปทางทิศ
เหนือมีเรือนแถวที่สร้างด้วยไม้และคอนกรีตเรียงเป็นแถวยาว ระหว่างเรือนแถวมีซอยเล็กใหญ่คั่นเข้าไป
ภายในชุมชนด้านหลังเรือนแถว (ห้องแถว) มีชื่อเรียกอย่างสอดคล้องต่าง ๆ กันได้แก่⁹ ซอยลาดวิถี ซอย
ศรีบุญญ์ดี ซอยรัฐผดุง ซอยบำรุงเขต ซอยท่าमारक (สะพานยาว) ซอยทิพย์สถาน ซอยบ้านลำพู
(สะพานต้นลำพู) ซอยกุภาพล (สะพานแดง) ซอยกลเปือมค่าย ซอยป่าวน้ำพล ซอยท่าเรือพลี (สะพาน
ศาลเจ้า) ซอยศรีนิม (สะพานเก้ง) ซอยเกรียงไกรยุค (สะพานคู่) ซอยเสริมสันติ (สะพานหลวง) เป็นต้น
ซึ่งชื่อบางซอยมีการเขียนชื่อเดิมกำกับไว้ด้วยเช่น ท่าमारक เดิมชื่อ สะพานยาว หรือกลเปือมค่าย เดิมชื่อ

สะพานหัวค่าย เป็นต้น เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาของพื้นที่แถบชายทะเลบางปลาสร้อย ได้กระจ่างขึ้น

เมื่อศึกษาวิเคราะห์ชื่อเรียกสะพานเดิมมีการตั้งชื่อ 1. เรียกตามคนที่อาศัยอยู่ในสะพานนั้น เช่น สะพานคุณย่า (ป๋ายนำพล) สะพานนายจ๋านงัก จันทิระ (จันทรสถิตย์) สะพานบ้านจีน (สำราญราษฎร์) ฯลฯ 2. ชื่อสถานที่เช่น สะพานหัวค่าย (กลป้อมค่าย) สะพานเก้ง (ศรีนิยม) ฯลฯ 3. ชื่อตามลักษณะพิเศษเช่น สะพานคู่ (ไกรเกรียงยุค) สะพานยาว (ทิฆามารค) ฯลฯ

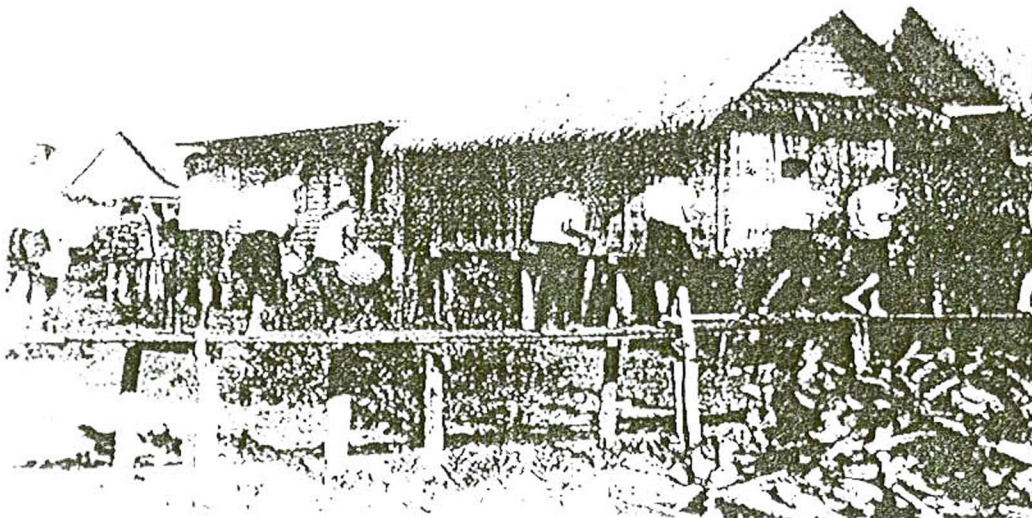
ในคำกลอนนิราศเมืองแกลงเมื่อสุนทรภู่เดินทางเรือมาถึงบางปลาสร้อยมีความตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า

“หยุดตะพานย่านกลางบางปลาสร้อย พุ่มกับน้อยสรวลสันต์ต่างหรรษา”

หรืออีกตอนหนึ่งว่า

“จนอุทัยไครตรัสจรัสตา	เห็นเลหาเรียงรายริมชายทะเล
ดูเรือแพแต่ละลำล้วนโปะโหละ	พวกแจ็กจิ้นกินโต๊ะเสียงโหลหละ”

อนึ่งที่มาเดิมเมืองปลาสร้อย มีลักษณะแปลกแตกต่างจากตัวเมืองชายทะเลอื่นๆ อยู่อย่างหนึ่งคือ เมืองอื่นนั้นบ้านเรือนสร้างอยู่บนฝั่งแทบทั้งสิ้น แต่บางปลาสร้อยบ้านเรือนส่วนใหญ่สร้างอยู่ในทะเล เมื่อก่อนยังไม่มีทางหลวงสายสุขุมวิท (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3) ผ่านมา ได้ลองคำนวณโดยคิดเอา บ้านเรือนที่อยู่ในเขตตัวเมืองรวมกันแล้วแบ่งเป็น 7 ส่วน ปรากฏว่ามีบ้านเรือนที่อยู่ในทะเลถึง 5 ส่วน ปลูกอยู่บนฝั่งเพียง 2 ส่วนเท่านั้น เหตุผลที่เมืองบางปลาสร้อยสร้างบ้านเรือนในทะเลดังนี้

ภาพที่ 20 เรือนปลูกสร้างในทะเลของชาวบางปลาสร้อยและใกล้เคียง พิจารณาจากการแต่งกายประมาณ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ลงมา
ที่มา : ศาลากลางจังหวัดชลบุรี

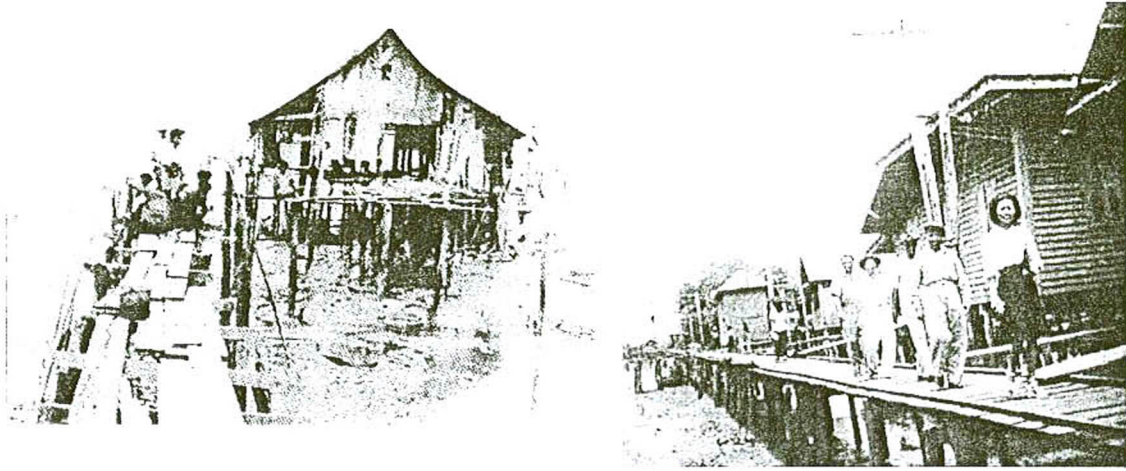
ประการแรก ถนนวชิรปราการซึ่งเป็นถนนสายสำคัญและสายเดียวของเมืองชลฯ สร้างอยู่ตามแนวฝั่งทะเล และเมื่อแรกสร้างนั้นอยู่ชิดฝั่งมากจนเวลาน้ำทะเลขึ้นสูงจะมีระดับน้ำถึงหลังห้องแถวด้านทะเลทีเดียว ยังมีสิ่งที่เป็นเช่นนั้นอยู่คือ เจริญสะพานท่าเรือพลีมีศาลเจ้าของชาวจีนอยู่ศาลหนึ่ง (ศาลเดิม) ด้านหลังของศาลนี้อยู่ติดถนนด้านตะวันตก ด้านหน้าของศาลหันออกทะเล ชาวพื้นเมืองเรียกศาลนี้ว่า “ศาลเจ้าดินทะเล”

ประการที่สอง ในสมัยนั้นยังไม่มีถนนหนทางติดต่อกับต่างจังหวัดจำเป็นต้องใช้เรือเดินทะเลขนาดใหญ่ และเล็กสำหรับติดต่อการค้าขายกับจังหวัดต่าง ๆ ทั่วไป แม้การติดต่อค้าขายในเขตจังหวัดเดียวกันก็ต้องใช้เรือเป็นพาหนะ เช่นติดต่อกับตำบลอ่างศิลา บางแสน บางพระ ศรีราชา บางละมุง นาเกลือ สัตหีบ หรือบางปะกง เหล่านี้ต้องใช้เรือเป็นส่วนใหญ่วิ่งไปมาถึงกันเป็นประจำทุกวัน (เดิมบางปะกงเป็นเขตของจังหวัดชลบุรี) เมื่อเป็นดังนี้จึงเห็นได้ว่า เมื่อคิดรวมจำนวนเรือต่าง ๆ ที่ใช้สำหรับการติดต่อค้าขายและรวมกับเรือที่ใช้ในการประมงชนิดต่าง ๆ เข้าด้วยกันแล้วจะเป็นจำนวนเรือมากมาย ถ้าคิดถึงคนประจำเรือจะมีจำนวนคนอีกหลายเท่า เมื่อมีเรือไว้สำหรับใช้มาก ๆ เช่นนี้ จึงเกิดความจำเป็นต้องสร้างสะพานยื่นออกไปจากฝั่งให้เรือมีที่จอด ให้เหมาะสม

ประการที่สาม แต่ก่อนที่ชายทะเลเป็นที่ว่างเปล่าไม่มีผู้ใดหวงแหน ถ้าใครอยากจะทำบ้านอยู่ก็สร้างสะพานยื่นออกไปในเลนได้ บนเนื้อที่สองข้างสะพานสำหรับปลูกบ้านเรือนโดยไม่ต้องจ่ายเงินซื้อเมื่อปลูกบ้านอยู่อาศัยแล้วก็ยังมีที่ว่างสำหรับจอดเรือของตนด้วย ไม่ต้องใช้คนมาเฝ้า และถ้ามีใครอยากจะทำบ้านต่อออกไปอีก ผู้สร้างสะพานขึ้นก่อนก็มีใจเอื้อเฟื้ออนุญาตให้สร้างสะพานต่อจากเดิมออกไปได้เสมอ ประกอบกับด้วยเวลานั้น ป่าไม้ยังไม่ห่างไกลจากตัวเมืองมากนัก เสาและไม้จึงมีราคาถูกหาซื้อได้ง่าย เมื่อนำเสาและไม้มาถึงฝั่งแล้วก็รอเวลาน้ำขึ้นจึงผูกมัดให้ลอยน้ำ แล้วนำไปยังที่ต้องการใช้ต่อมาก็มีเรือบรรทุกเสาและไม้กระดานมาจำหน่ายอยู่เสมอ ดังนั้นผู้เป็นนายทุนก็ตีผู้รับจ้างก็ดี ซึ่งมีอาชีพเกี่ยวกับด้านทะเล หรือแม้แต่ผู้ที่มีอาชีพอิสระก็มีสร้างบ้านอยู่ในทะเล^๕

เมื่อราว พ.ศ. 2476 หลวงบำรุงราชนิคม (บุญ สิงลาภนิช) ได้พูดปรารภแก่บรรดาญาติและผู้ชอบพอกันว่า สะพานเงิน (สำราญราษฎร์) ซึ่งคุณยาย (จัน สืบสงวน) ได้ทำการซ่อมใหญ่คือ เปลี่ยนเสาและกระดานใหม่หมดเมื่อครั้งสุดท้ายจนถึงบัดนี้ก็เป็นเวลานานจนกระดานกร่อนลงมาก เวลานี้ไม้กระดานมีราคาสูงกว่าแต่ก่อนมากส่วนราคาดูบซีเมนต์ที่ทำขึ้นได้เองในประเทศไทยราคาย่อมเยาลงแล้ว และเวลานี้เมืองชลฯ มีรถลาก (เรียกกันว่า รถเจ๊ก) รับจ้างอยู่ทั่วไป รถสามล้อ (ชนิดพ่วงข้าง) ก็มี ดังนั้น ถ้าจะเอาเงินที่ใช้ซ่อมสะพานมาทำถนนขึ้นแทนก็จะเพิ่มความสะดวกสบายขึ้นอีกหลายประการเป็นต้นว่า คนชราเดินไปมาก็ไม่กลัวตกสะพาน หรือเมื่อเดินไปไหนไกลไม่ไหวก็สามารถที่จะจ้างสามล้อหรือรถลากให้พาไปส่งยังที่ต้องการได้ และนับแต่นั้นมาหลวงบำรุงฯ ก็ได้บริจาคเงินส่วนตัวซื้อทรายและปูนซีเมนต์มากองไว้ และให้คนงานประจำบ้านก่อหินเป็นรูปเชื่อมกับมันเป็นแนวไปสองข้างสะพานเมื่อก่อได้ยาวพอสมควรก็ซื้อดินมาเตรียมไว้ และจัดการรื้อสะพานออก นำดินมาถมลงแปลงรูปเป็นถนน ดังนั้นเมื่อ พ.ศ. 2483 จึงสร้างลงไปได้หลายร้อยจนถึงสะพานเชื่อมระหว่างสะพานสำราญราษฎร์กับสะพานท่าเรือพลีซึ่งการ

สร้างถนนขึ้นแทนสะพานนี้นับว่าหลวงบำรุงฯ ได้สร้างขึ้นที่สะพานสำราญราษฎร์เป็นสายแรกมีความกว้างเพียง 2.20 เมตร โดยมุ่งประสงค์ให้รถลาก หรือรถสามล้อลงได้สะดวก และได้ทำที่ให้สร้างสำหรับรถหลักกันไว้เป็นระยะ ๆ ¹⁰

สะพานหลวง 2492

ภาพที่ 21 เรือนปลูกสร้างในทะเล (ซ้าย) และการสัญจรของผู้คนในสะพานหลวงพ.ศ. 2492 (ขวา) ขอยด้านหลังถนนวชิรปราการระหว่างซอยที่สามารคกับทิพย์สถาน ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2553 (ล่าง) •
ที่มา : เทศบาลเมืองชลบุรี และสมพล พงศ์ไทย

ภาพที่ 22 เรือนไทยท้องถิ่นบนสะพานยาว (ที่จามารค) เดิมถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2553

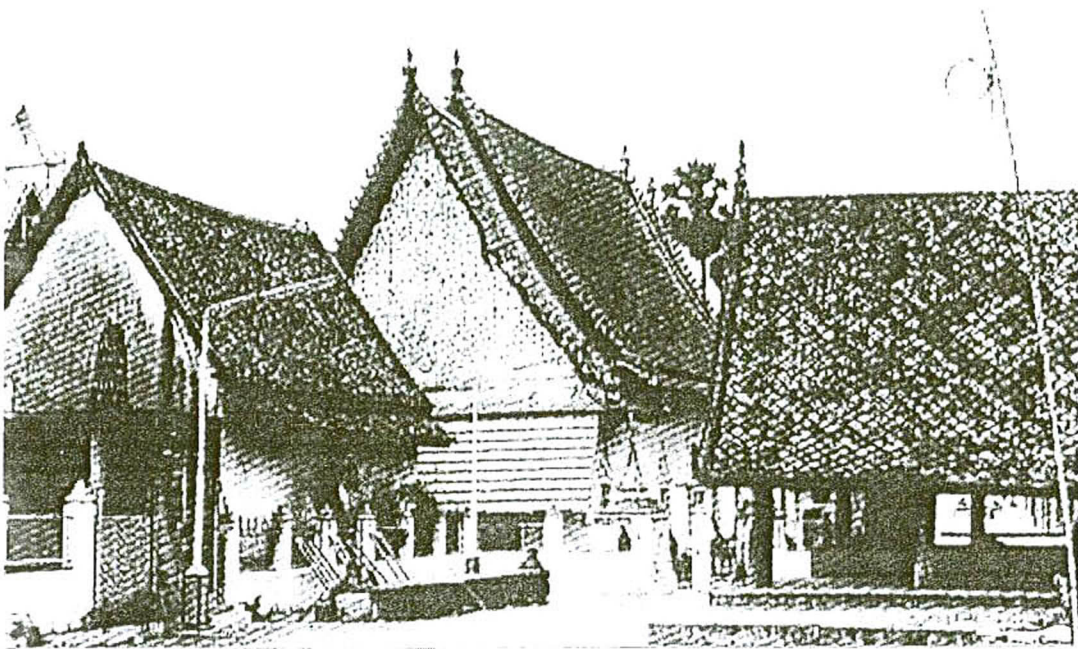
การศึกษาสำรวจชอยหรือสะพานเดิมในเขตตำบลบางปลาสร้อยและใกล้เคียงโดยเริ่มต้นจากชอยทางใต้ขึ้นไปทางเหนือ คือจากชอยที่จามารค หรือ “สะพานยาว” เดิมเป็นสถานที่ตั้งของศาลหลักเมือง จังหวัดชลบุรี ชอย “เสริมสันติ” หรือ “สะพานหลวง” เดิม ในเขตตำบลมะขามหย่ง อำเภอเมืองชลบุรี และเป็นสถานที่ตั้งศาลเจ้าพ่อสาครบริเวณปากชอยอีกด้วย การศึกษาสำรวจพบหลักฐานทางโบราณคดีภายในชอยต่าง ๆ เป็นจำนวนมากได้แก่ อาคารบ้านเรือนแบบดั้งเดิม โรงเรือนประกอบอาชีพชนิดต่าง ๆ ศาลเจ้าไทย-จีน ศาลเทพารักษ์ เรือนแถวร้านค้า และวิถีชีวิตของชาวชุมชนทางทะเลบริเวณปากชอยและท้ายชอยเป็นต้น ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ไม้ชายน้ำเค็มงอกงามขึ้นอย่างหนาแน่นอาทิบริเวณท้ายชอยที่จามารคต่อเนื่องกับชอยทิพย์สถาน

1.3 หลักฐานทางโบราณคดี การศึกษาสำรวจพื้นที่ตำบลบางปลาสร้อยและใกล้เคียงบนถนนวชิรปราการ ภายในชอยหรือสะพานเดิม ถนนพรหมมาศน์ ถนนเจดเจ้านงค์ ถนนโพธิ์ทอง และถนนสาครพิทักษ์ ได้พบหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมาก ได้แก่ วัดอาราม อาคารบ้านเรือน โบราณวัตถุ และองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องดังนี้

1.3.1 อาคารบ้านเรือนโบราณวัตถุ

(1) วัดใหญ่อินทาราม เลขที่ 858 ถนนเจดเจ้านงค์ ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี เป็นพระอารามที่เก่าแก่ตามตำนานกล่าวว่า “พระนครินทร์” หรือพระนครอินทาทิราช (สมเด็จพระนครินทราธิราช) พระมหากษัตริย์องค์ที่ 6 แห่งพระบรมศรีอยุธยา ได้เสด็จประพาสเมืองชลบุรีโดย

ขบวนพยุหยาตราทางชลมารค เมื่อเสด็จมาแล้วได้พระเนตรเห็นทิวทัศน์อันน่ารื่นรมย์ไปด้วยแมกไม้ ชายทะเล วิเวกวังเวง ได้ยินเสียงคลื่นลมในยามราตรีกาล เหมาะแก่การประพาสพริศพรมจรรย์ ของ พระภิกษุสงฆ์ผู้มุ่งหวังต่อการปฏิบัติเป็นสัณเฑาะ (การขัดเกลากิเลส) จึงมีพระราชศรัทธาได้สร้างวัดขึ้นใน ท้องที่ตำบลบางปลาสร้อยในปัจจุบัน ปีพุทธศักราช 1955 ได้พระราชทานนามพระอารามนี้ว่า “วัดอินทรา ราม” เพื่อให้สอดคล้องกับพระราชนามเดิมของพระองค์ว่า “พระนครอินทร์” คนสมัยโบราณสมัยนั้นมัก เรียกชื่อวัดนี้ว่า “วัดหลวง” บ้าง สมัยต่อมามักจะเรียกกันว่า วัดใหญ่บ้าง แม้ในปัจจุบันนี้ประชาชน ชาวเมืองส่วนใหญ่ชอบเรียกกันติดปากจนชินว่า “วัดใหญ่” ทางราชการเรียกชื่อเต็มว่า “วัดใหญ่ อินทารามพระอารามหลวง” ¹¹

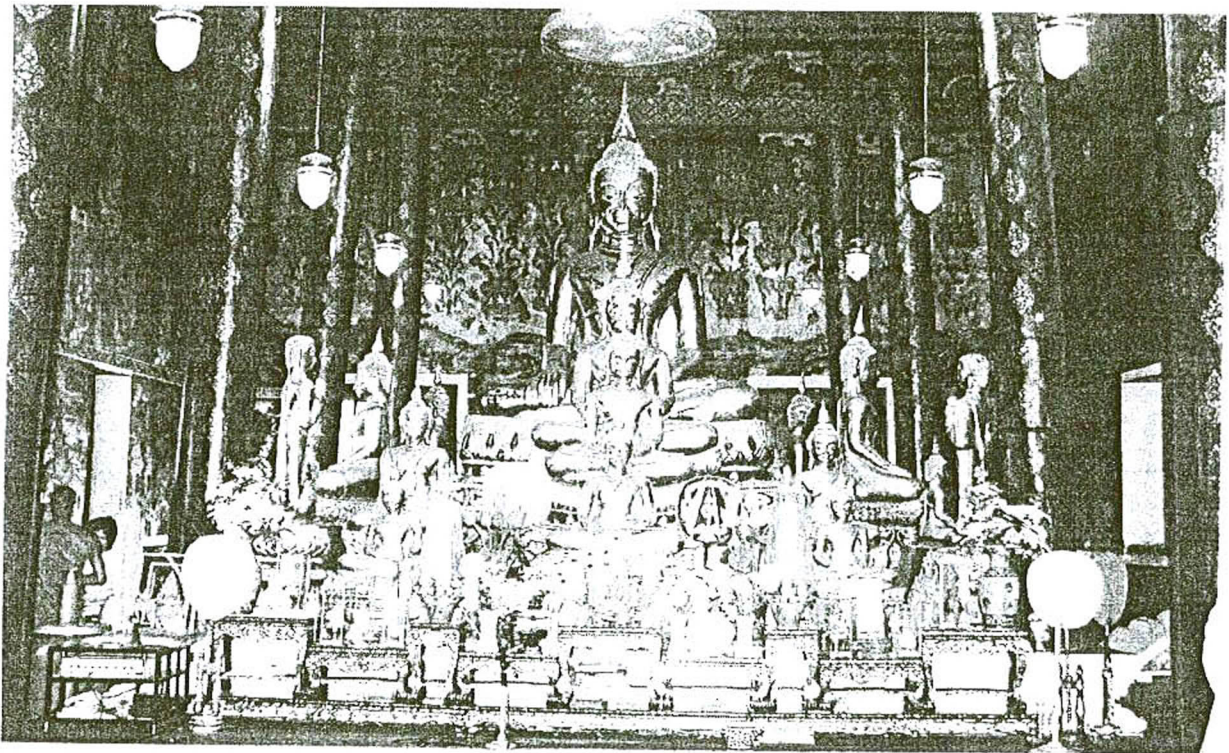

ภาพที่ 23 วัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี ปรากฏหลักฐานศาลาโคงและมณฑปเก่า
ที่มา : เทศบาลเมืองชลบุรี

ตามพงศาวดารกล่าวไว้ว่า “วัดใหญ่อินทาราม” เคยเป็นสถานที่ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เมื่อครั้งยังเป็นพระยาวชิรปราการได้เสด็จมาพักไพร่พล คราวครั้งเสด็จมาปราบนายทองอยู่น้อย หรือนายทองอยู่นกเล็ก ซึ่งประพาศติดนมิชอบต่อบ้านเมือง ตั้งตนเป็นหัวหน้าโจรและคอยช่วยเหลือพวกโจรที่คอย ออกปล้นเรือเดินทะเลระหว่างเขาสามมุขกับเกาะน้อยใหญ่ มีเกาะสี่ซังเป็นต้น และตลอดย่านชายฝั่งภาค ตะวันออกจรดสดับ หีบ ช่อแสมสาร มีนายบุญเรืองผู้รั้งเมืองบางละมุงเป็นเพื่อนคู่คิด มิตรคู่ใจเข้าร่วมด้วย ก่อตั้งข่มเหงสร้างความคิดริเริ่มให้เกิดขึ้นกับชาวประชาราษฎร์ทั่วไป จนในที่สุดพระเจ้าตากสินได้จับผูก ไซ่ตีตรวนน่านายทองอยู่ ออกตะเวนประจานรอบเมืองแล้วนำไปประหารชีวิตโดยวิธีจับถ่วงน้ำ (ทะเล) บริเวณอ่างศิลาใกล้เขาสามมุขในปัจจุบันนี้¹²

(1.1) พระอุโบสถ อาคารก่ออิฐถือปูนไปจนถึงหน้าบันขนาดกว้าง 10 เมตร ยาว 21 เมตร จำนวน 7 ห้อง (ไม่รวมพระโถง) เครื่องบนเป็นไม้ หลังคาลด 2 ชั้น ช่อฟ้า 2 ชั้น ฐานเป็นปัทม์ ลักษณะเป็นฐานสำเภาอย่างที่ยิยมในสถาปัตยกรรมแบบอยุธยาตอนปลาย ด้านสกัดทิศตะวันออกเป็นหลังคาพระโถงคลุมลักษณะเป็นโถง แต่ถูกซ่อมด้วยการก่อผนังขึ้นภายหลัง เจาะประตูผนังด้านหน้าและผนังด้านละ 2 ช่อง จากบันทึกของทางวัดทำให้ทราบว่า ระหว่างปี พ.ศ. 2457–2472 มีการซ่อมแซมอาคาร ส่วนปี พ.ศ. 2498 ได้เทพื้นคอนกรีต และปูหินอ่อนทั้งอาคาร เช่นเดียวกับจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถก็ได้รับการซ่อมแซมเกือบทั้งหมด¹³

(1.2) พระวิหาร อาคารก่ออิฐถือปูนไปจนถึงหน้าบัน เครื่องบนเป็นไม้หลังคาลด 2 ชั้น ช่อฟ้า 2 ชั้น มีขนาดความกว้างประมาณ 10.29 เมตร ยาว 14.70 เมตร มีช่องหน้าต่างขนาดเล็กกว้างถึงกลางผนังด้านทิศเหนือ ใต้ และตะวันตกด้านละ 1 ช่อง มีประตูทางเข้าด้านทิศตะวันออก 1 ช่อง ด้านนอกเขียนลายรดน้ำภาพนาริผล ด้านในเขียนภาพทวารบาลมีลึงแบก ฐานปัทม์ ลักษณะเป็นฐานสำเภาแบบเดียวกับพระอุโบสถ

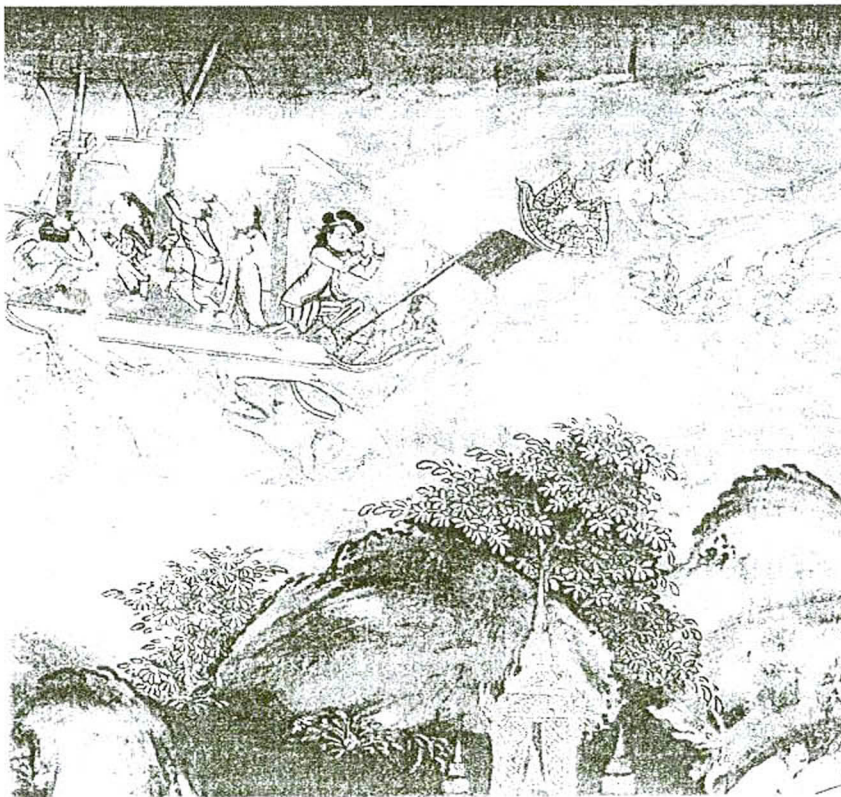

ภาพที่ 24 พระประธานภายในพระอุโบสถวัดใหญ่อินทาราม ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2552

(1.3) จิตรกรรมฝาผนัง ภายในอุโบสถวัดใหญ่อินทารามผนัง 4 ด้าน มีจิตรกรรมฝาผนัง ตั้งแต่กรอบหน้าต่างด้านล่างขึ้นไปจรดขอบผนังเพดานด้านบนบนสุด มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ และทศชาติชาดก เช่นเดียวกับภายในพระวิหารมีการเขียนภาพเกี่ยวกับพุทธประวัติ (มารผจญ) อดีตพุทธ และ พุทธประวัติ (ทรงแสดงธรรม)¹⁴

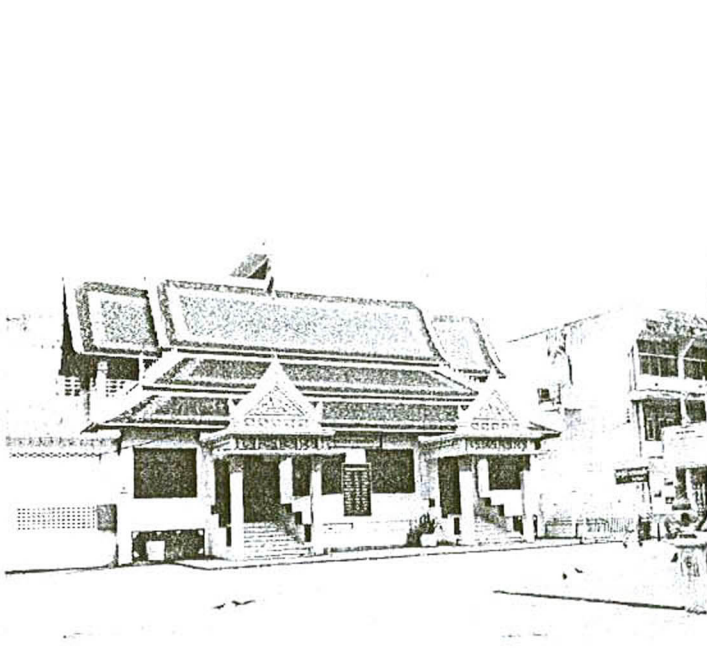
(1.4) พระประธานในพระอุโบสถ 24 องค์ รูปปั้นลงรักปิดทองทุกองค์ ปางมารวิชัยและ ปางสมาธิ หันพระพักตร์ไปตามทิศต่าง ๆ ทั้ง 4 ทิศ (ไม่เหมือนวัดหรืออารามอื่น ๆ) ฐานชุกชีขององค์พระทั้ง 24 องค์สร้างแบบไม่ซ้ำกัน

(1.5) หลวงพ่อเฒ ¹⁵ ประดิษฐาน ณ ศาลามหาราชเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบ พระมหากษัตริย์ ทรงพระมหาพิชัยมงกุฏ และพระราชภูษิตาภรณ์เป็นพระพุทธรูปปั้นลงรักปิดทอง นิยมสร้างในสมัยอยุธยา (องค์ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย คือ พระประธานในพระอุโบสถวัดหน้าพระเมรุ พระนครศรีอยุธยา) กรณีพระทรงเครื่องแบบอยุธยา (หลวงพ่เฒ) นี้ เดิมเป็นพระพุทธรูปประจำของวัดสมรโกฏบริเวณสถานีขนส่งรถไฟ ๆ กับวัดเนินสุทธาวาสในปัจจุบัน แต่ด้วยเหตุผลใดไม่ทราบแน่ชัดวัดสมรโกฏจึงมาร้างไป ¹⁶ เป็นระยะเวลาช้านานกุฏิ อุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ หอระฆังได้ชำรุดทรุดโทรมตามกาลเวลา ขาดการเอาใจใส่ดูแลรักษาทั้งให้พระพุทธรูปหลวงพ่เฒอยู่อย่างว่างตากฟ้าตากฝน คณะศรัทธาประชาชนผู้ใจบุญทนดูอยู่มิได้จึงอัญเชิญมาไว้ที่วัดใหญ่อินทาราม

ภาพที่ 25 จิตรกรรมฝาผนังด้านทิศเหนือวัดใหญ่อินทาราม ภายในห้องภาพพระมหาชนก

(1.6) ไม้แกะสลักรูปพระอินทร์ ไม้แกะสลักรูปพระอินทร์ขนาดสูงประมาณ 2 ฟุต ทาสีเขียวทั้งองค์ มีการตกแต่งทรงภูเขาและแผ่นหนัง (กรรเจียกจอน) จริงอย่างสวยงาม ไม้ที่ใช้แกะจากไม้ชื่อพระอุโบสถวัดใหญ่อินทาราม เป็นส่วนที่เหลือที่ช่างตัดทิ้งไว้ ปัจจุบันตั้งอยู่ภายในพระอุโบสถข้างฐานพระประธานด้านขวา มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับไม้แกะสลักรูปพระอินทร์นี้ว่า วันที่มีงานยกไม้ชื่อพระอุโบสถวัดใหญ่อินทารามหลังนี้ วันนั้นได้ปรากฏการณ์แปลกประหลาดอัศจรรย์ ทั้งที่เป็นเวลากลางวัน แดดออก ไม่มีเค้าแห่งเมฆฝน พอประชาชนมาร่วมงานช่วยกันยกไม้ชื่อพระอุโบสถขึ้น ทันทีที่ทันได้นั้นเองก็มีลำแสงสีเขียวพุ่งลงมาจากท้องฟ้า ประชาชนทั้งหลายต่างมองเห็นกันโดยทั่ว เกิดขนลุกขนพองสยองขวัญต่างพูดเป็นเสียงเดียวกันว่าพระอินทร์ท่านลงมาร่วมอนุโมทนากุศลในการยกชื่อพระอุโบสถครั้งนี้ ท่านเจ้าอาวาสในสมัยนั้นจึงสั่งให้นายช่างแกะรูปพระอินทร์ไม้ชื่อส่วนที่เหลือ¹⁷

ภาพที่ 26 ศาลาทรงธรรมสร้างเลียนแบบศาลาการเปรียญเดิมที่สร้างด้วยไม้ (ซ้าย) ไม้แกะสลักรูปพระอินทร์ (ขวา) ภายในพระอุโบสถวัดใหญ่อินทาราม

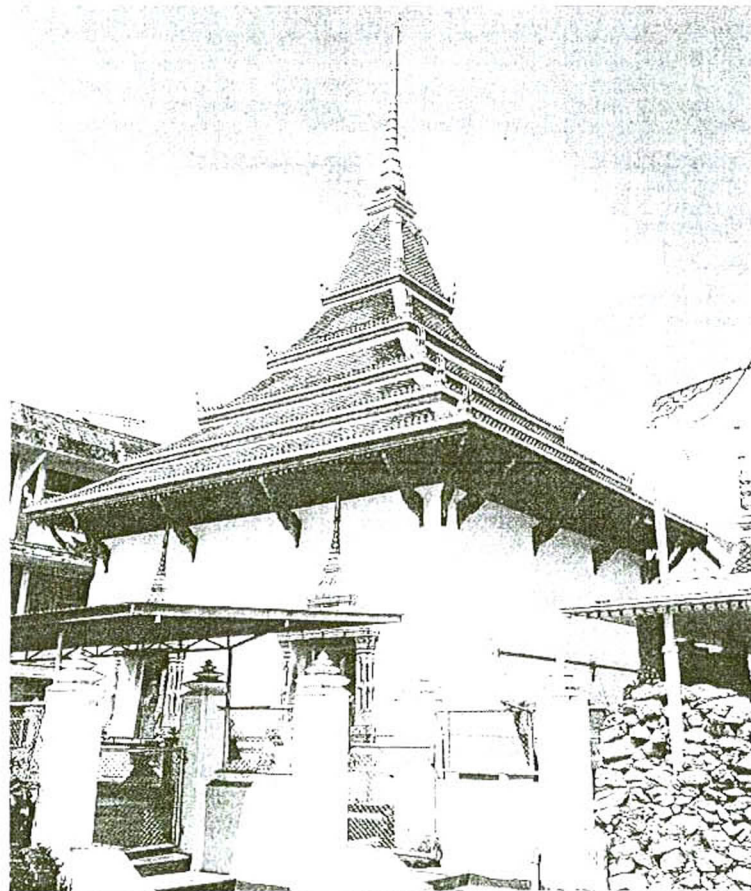
(1.7) ศาลาทรงธรรม ศาลาการเปรียญวัดใหญ่อินทารามเป็นศาลาสร้างตามแบบศาลาการเปรียญหลังเดิม (ดูภาพที่ 28) มีคู่กับพระอารามตั้งแต่อดีต มีรูปทรงคล้ายคลึงกับศาลาการเปรียญวัดใหญ่สุวรรณาราม จังหวัดเพชรบุรี โดยในปี พ.ศ. 2470 ท่านพระครูธรรมสารอภินันท์ (หลวงพ่อแดง) ได้ขออนุญาตจากราชบัณฑิตยสถานซ่อมใหม่อนุรักษ์ไว้เฉพาะเครื่องบน ทำหน้าบันเป็น 2 ชั้น การซ่อมคราว

นั้นได้ย้ายไปสร้างที่ใหม่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 100 เมตร เปลี่ยนเสาและพื้นซึ่งของเดิมเป็นไม้โดยใช้คอนกรีตแทน หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบ

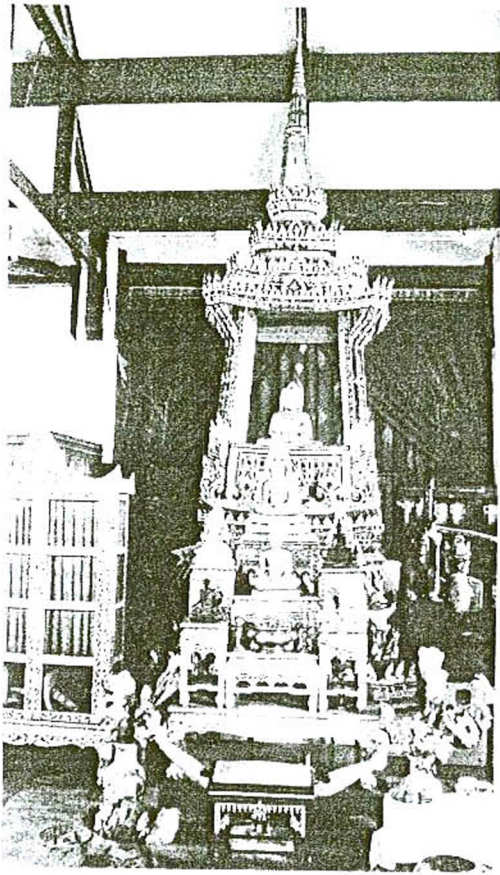
ภายในศาลาการเปรียญมีธรรมาสน์บุษบกซึ่งลงรักปิดทองกระจกของเก่าสมัยอยุธยา (ภาพที่ 28) ศิลปลักษณะของธรรมาสน์อยู่ที่บันไดทำเป็นรูปสัตว์ป่าหิมพานต์มีคชสีห์ 2 ตัว ราชสีห์ ม้าอย่างละ 1 ตัว เรียงกันเป็นชั้นบันไดทอดขึ้นไปยังตัวธรรมาสน์ ปัจจุบันศาลาทรงธรรมเป็นที่ตั้งสำนักงานพุทธสมาคม

(1.8) พระพุทธบาทศิลา ขนาดกว้าง 60 เซนติเมตร ยาว 130 เซนติเมตร ทำด้วยศิลา มีการจำหลักลายเส้นนิ้วพระบาทเป็นเส้นง่าย ๆ มองเห็นได้ชัดเป็นพระพุทธบาทข้างซ้ายแบบเดียวกับพระพุทธบาทที่สละบุรี พระพุทธบาทศิลาดังอยู่ภายในมณฑปสูงตระหง่าน และภายในมณฑปมีภาพจิตรกรรมฝาผนังเขียนเรื่องราวของพระเจ้าตากมาชุมนุมกองทัพปราบนายทองอยู่ณเกลี และปราบหัวเมืองชายทะเลตะวันออก

มณฑปหลังนี้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์เคยเสด็จมาทอดพระเนตรตรัสว่า “ของโบราณอันทรงคุณค่าแห่งชาติ ถ้าไม่รู้จักรักหาอาจจะสูญหายไปเสียหายแล้วก็เป็นได้”

ภาพที่ 27 มณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธบาทศิลาด้านหน้าพระอุโบสถ วัดใหญ่อินทาราม

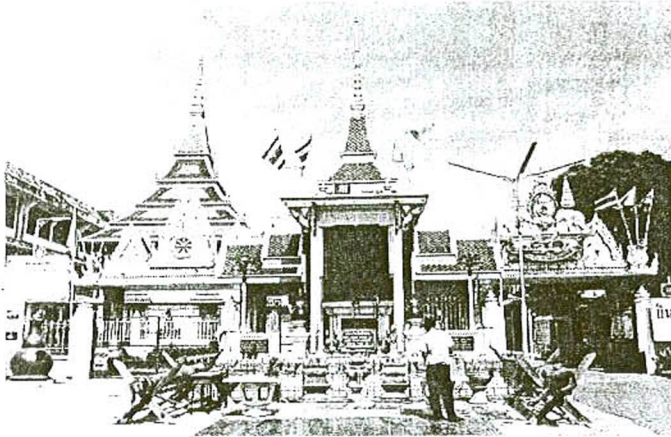
ภาพที่ 28 ศาลาการเปรียญหลังเก่าวัดใหญ่อินทาราม (ขวา) บุษบกในศาลาทรงธรรมสมัยกรุงศรีอยุธยา (ซ้าย)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

(1.9) พระปรางค์ มีขนาดเล็ก ลักษณะเรียบแบบบางช่องซุ้มปรางค์มีขนาดแคบ ตั้งอยู่ด้านหลังพระอุโบสถวัดใหญ่อินทาราม

(1.10) บานประตูหอไตร บานประตูแกะสลักเป็นภาพรูปเลี้ยวทาง 2 ตัว เป็นศิลปะแบบจีน เดิมเคยตั้งอยู่ในหอพระไตรปิฎก¹⁸ ซึ่งอยู่ตรงกลางสระ มีขนาดใหญ่ต่อมาได้ชำรุดเสียหายไปตามกาลเวลา ปัจจุบันมีเสาตอม่อที่รองรับตัวหอไตรอยู่ประมาณ 76 ต้น ยังฝังอยู่ในสระน้ำให้ปรากฏเป็นหลักฐาน ส่วนบานประตูตั้งอยู่ในมณฑปพระพุทธบาทของวัด

(1.11) อนุสาวรีย์พระเจ้าตากสินมหาราช ประดิษฐานอยู่ด้านหน้าพระอุโบสถวัดใหญ่อินทาราม ท่านเจ้าคุณพระราชมหารักษ์ ขณะดำรงสมณศักดิ์ พระไพโรจน์ภัทรธาดา เจ้าอาวาสได้ชักชวนประชาชนชาวเมืองชลบุรีรวบรวมทุนทรัพย์สร้างขึ้นไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระมหากษัตริย์ชาตินักรบไทย อนุสาวรีย์นี้สร้างขึ้นเมื่อวันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2517¹⁹

ภาพที่ 29 อนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินด้านหน้าวัดใหญ่อินทาราม (ซ้าย) หลวงพ่อเฉยองค์จำลอง พระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่สมัยกรุงศรีอยุธยา (ขวา)

(1.12) รูปปั้นหมอสูกเทวดา ขนาดเท่าคนจริงตั้งอยู่ภายในซุ้มข้างมณฑปพระพุทธบาทวัดใหญ่อินทาราม ท่านเจ้าคุณพระราชมหารจารย์ หรือท่านเจ้าคุณไพโรจน์ ภัทรธาดา (สมณศักดิ์ขณะนั้น) เจ้าอาวาสวัดใหญ่อินทาราม ได้นำมาจากบริเวณบ้านเก่าของท่าน บ้านหมอสูกเทวดาใกล้ที่สร้างโรงเรียนบ้านสวน “จันอนุสรณ์” ประวัติของหมอสูกเทวดา เป็นผู้มีความดีสูงมีค่าว่าให้กับให้เท่านั้น รักษาคนที่ป่วยไข้มาหาไม่เคยเรียกค่ายา หรือค่าตอบแทนในการรักษาไม่ว่าเขาผู้นั้นจะเป็นใคร มาจากไหนยากดีมีจน ไพรหรือผู้ที่ไม่เลือกชั้นวรรณะ คนป่วยที่มาหาหมอสูกไม่เคยผิดหวังหมอสูกเทวดาเคยเข้าเฝ้าถวายการรักษาพระโรคของสมเด็จพระศรีสุวรินทิรา พระบรมราชเทวี ในรัชกาลที่ 5 (พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) ณ ตำหนักศรีราชา บริเวณโรงพยาบาลสมเด็จพระศรีราชาในปัจจุบัน²⁰

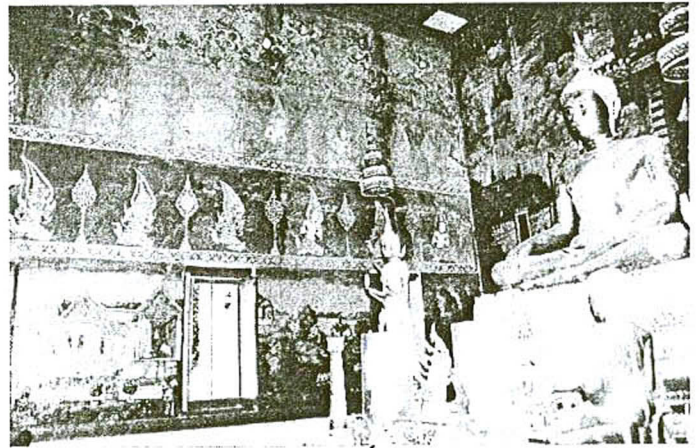
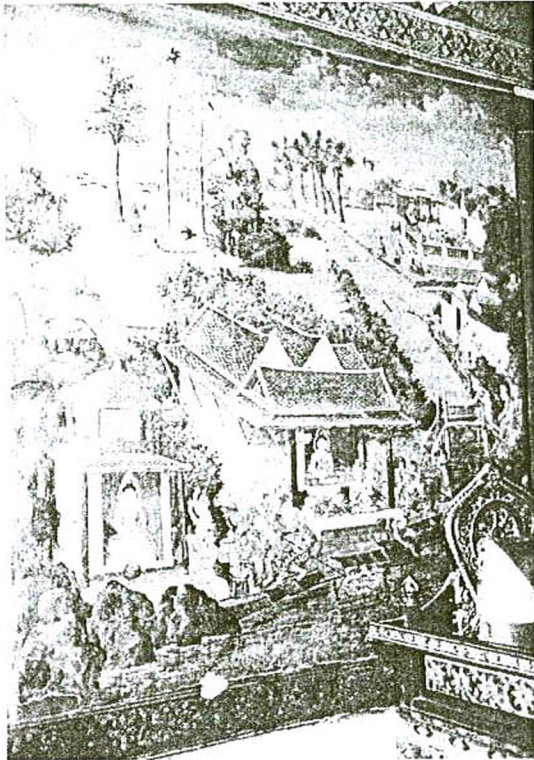

ภาพที่ 30 โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ มีปรากฏจำนวนมากภายในวัดใหญ่อินทาราม ได้แก่ รูปปั้นหมอสวดด้านข้างพระอุโบสถ (ล่างขวา) จิตรกรรมฝาผนังในพระวิหาร (ล่างซ้ายขวา) วิหารโถง และพระพุทธรูปทรงเครื่อง (บนซ้าย)

(2.) วัดคันสน ตำบลบางปลาสร้อย ถนนเจตจันทร์ อำเภอเมืองชลบุรี วัดนี้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2402 พระยาชลบุรานุรักษ์เป็นผู้สร้างและอุปถัมภ์วัดนี้ สมัยหนึ่งเคยใช้เป็นที่สอบธรรมสนามหลวง²¹ บริเวณวัดมีศาสนสถานได้แก่

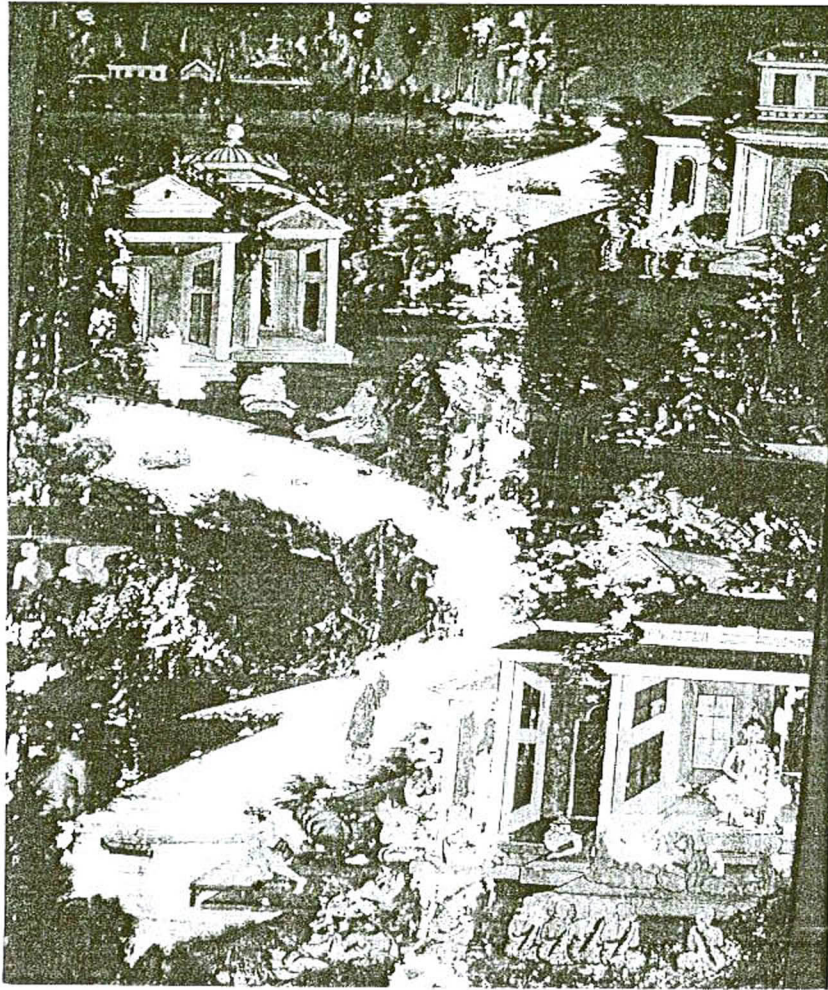
(2.1) อุโบสถ อาคารก่ออิฐถือปูนขนาดกว้าง 16.50 เมตร ยาว 22.60 เมตร เครื่องบนเป็นไม้ หลังคาลด 2 ชั้น ชั้นลดระดับ ตับสุดท้ายทำเป็นพะไลรับด้วยเสาโดยรอบ ระหว่างเสาพะไลก่อเป็นกำแพงแก้วมีระเบียงเดินรอบ

(2.2) จิตรกรรมฝาผนัง ภายในอุโบสถวัดคันสนมีการเขียนภาพลงบนผนังคือส่วนผนังด้านข้าง ทั้ง 2 ด้าน บริเวณช่องระหว่างใต้กรอบหน้าต่างหรือเรียกว่า ห้องภาพและพื้นที่ด้านบนเหนือกรอบหน้าต่างขึ้นไปจนจรดเพดาน และผนังหุ้มกลองด้านหน้าและหลังตั้งแต่เหนือกรอบประตูไปจนจรดเพดาน เนื้อเรื่องของจิตรกรรมฝาผนังเขียนพุทธประวัติจากเหตุการณ์ตอนสำคัญ ตั้งแต่ภาพการประสูติของเจ้าชาย สิทธิดะบนผนังด้านทิศเหนือข้างซ้ายพระประธานเป็นจุดเริ่มต้นเนื้อเรื่องและเวียนไปทางขวาแบบ ทักขิณาวรรต²²

ภาพที่ 31 จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดคันสน ตำบลบางปลาสร้อย

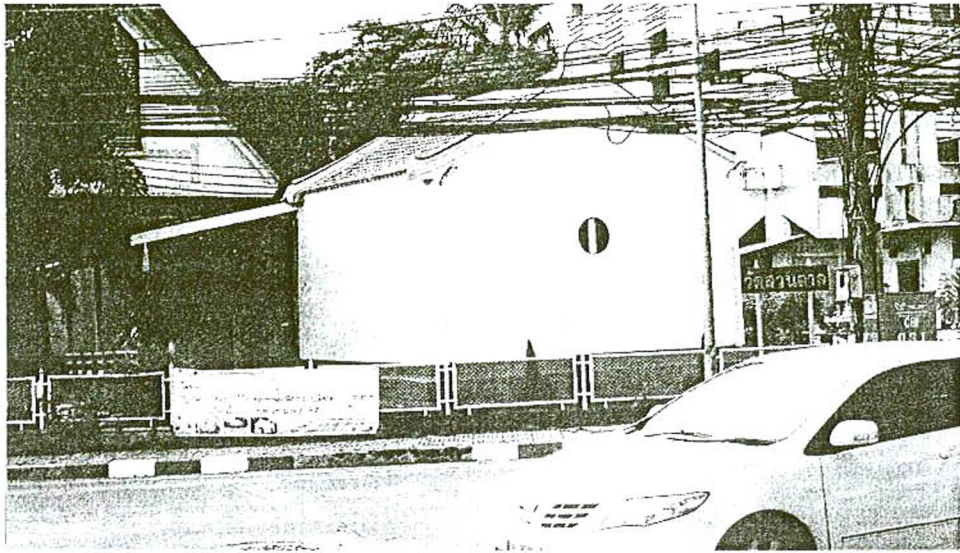
(3.) วัดราษฎร์บำรุง ตำบลมะขามหย่ง อำเภอเมืองชลบุรี ตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2410 มีนางจ้อย จิรวัจน์ อาศัยอยู่ตำบลบางปลาสร้อย เป็นผู้มอบที่ดินถวายสร้างวัดจำนวน 6 ไร่ 2 งาน 75 ตารางวา ภายในวัดมี เสนาสนะหลายหลังได้แก่ อุโบสถ วิหาร และศาลาการเปรียญ นอกจากนั้นภายในอุโบสถมีจิตรกรรม ฝาผนัง เนื้อเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติและเหตุการณ์ตอนสำคัญบนผนังด้านหน้าและหลังพระประธาน พิจารณาจากหลักฐานที่มีจารึกบนผนังพบว่า ภาพเขียนภายในอุโบสถเขียนขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ภาพที่ 32 จิตรกรรมฝาผนังวัดราชบุรีบารุง ตำบลมะขามหย่ง ตอนโปรดขฤหัสสามพี่น้อง ลักษณะภาพเขียนมีอิทธิพลแบบตะวันตก เขียนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(4.) วัดสวนตาล ถนนวิชิตปราการ ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี เป็นวัดเก่าตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกในเขตเทศบาลตรงข้ามสถานีตำรวจภูธรจังหวัดชลบุรีเดิมเป็นวัดกร้างต่อมาถูกปรับปรุงบริเวณวัดสร้างเป็นอาคารใหม่แบบศิลปะจีน ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปประมาณ 20 องค์ เป็นพระพุทธรูปทำจากโลหะมีกะไหล่ทองหุ้มไว้ทุกองค์ส่วนมากเป็นพระพุทธรูปสมาธิและมารวิชัย ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ มีพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่สมัยอยุธยาตอนปลาย 1 องค์ พื้นที่บริเวณโดยรอบไม่พบโบราณวัตถุใด ๆ

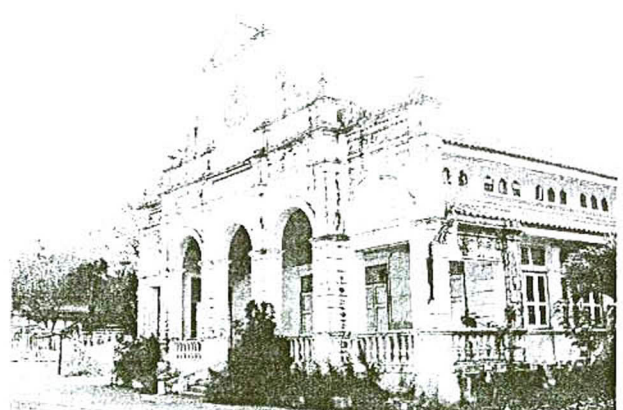
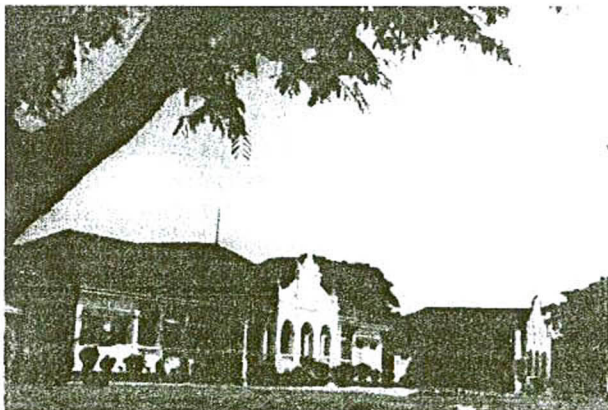
อนึ่งถัดจากวัดสวนตาลขึ้นไปทางตะวันออกติดคลองบางปลาสร้อย บริเวณสถานีขนส่งประจำทาง เมื่อก่อนเคยมีวัดสมรโกฏ²³ ตั้งอยู่และได้พบหลักฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ แบบเก่าแก่นิยมสร้างในสมัยอยุธยาตอนกลาง สมัยพระเจ้าปราสาททอง ชื่อว่า “หลวงพ่อเจย” ปัจจุบันตั้งอยู่ที่ศาลามหาราชวัดใหญ่อินทาราม จังหวัดชลบุรี

ภาพที่ 33 วัดสวนตาลสร้างตามแบบอาคารทรงจีนภายในมีพระพุทธรูป พระประธานเก่าประดิษฐานอยู่

(5.) ศาลาเทศบาลเมืองชลบุรี ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี เดิมเป็นที่ตั้งของศาลากลาง จังหวัดสร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาคารก่ออิฐถือปูนชั้นเดียวยกพื้นสูง หลังคาทรงปั้นหยา ด้านหน้าอาคารมีมุขยื่น ส่วนบนของมุขก่ออิฐเป็นแผงยกขึ้นไปสูงเท่าหลังคา ตอนบน ทำเป็นซุ้มโค้งแบบตะวันตกเรียกว่า ทรงมงกุฎ ส่วนกลางได้ซุ้มโค้งมีรูปสัญลักษณ์ของจังหวัดชลบุรี (เดิม มีรูปครุฑติดตั้งอยู่)

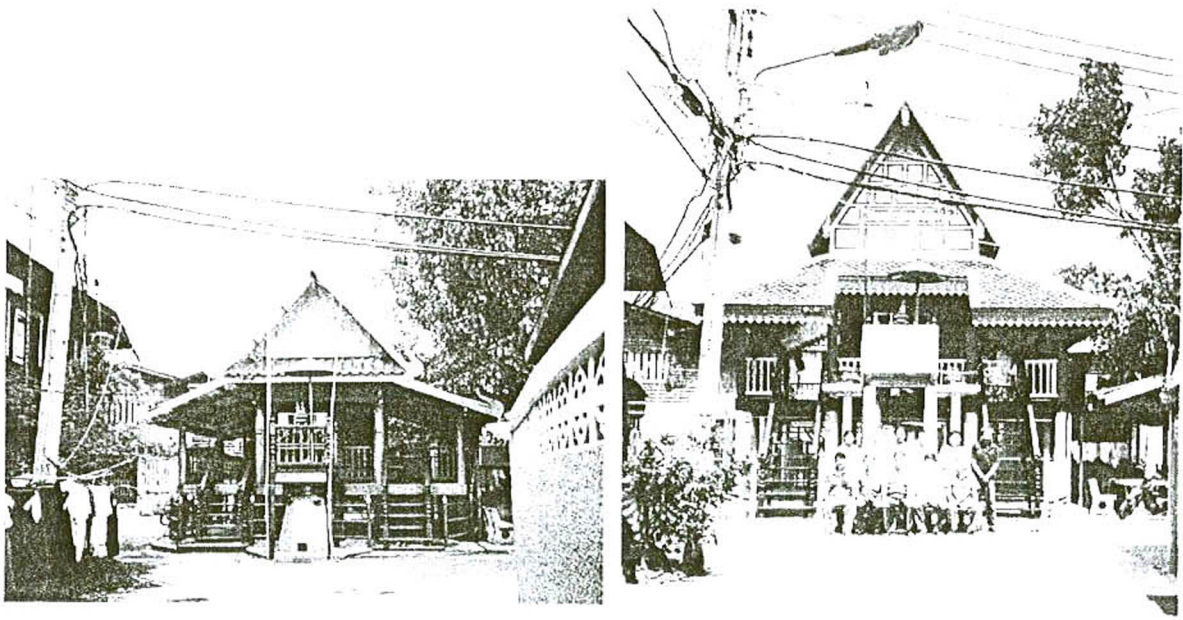
(6.) อาคารหอสมุดแห่งชาติจังหวัดชลบุรี เดิมเป็นศาลจังหวัดชลบุรี ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี เป็นอาคารแบบชั้นเดียวก่ออิฐถือปูนยกพื้นสูงหลังคาทรงปั้นหยา ส่วนหน้าของอาคารยกสูง มีลักษณะเป็นทรงมงกุฎ ตรงกลางมีสัญลักษณ์แผ่นดิน มีเสาหอขนาดเล็กลดหลั่นกันทั้ง 2 ข้าง เป็นสถาปัตยกรรมแบบตะวันตก

ภาพที่ 34 ศาลาว่าการเมืองชลบุรีปัจจุบันคือเทศบาลเมืองชลบุรี (ซ้าย) และศาลจังหวัดชลบุรีเดิม (ขวา)
ที่มา : เทศบาลเมืองชลบุรี

(7.) บ้านกูรีรักษ์ดี ตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี เรือนปลูกในลักษณะเดียวกับบ้านชาวประมงในชลบุรีเมื่อร้อยปีก่อน คือเรือนไทยใต้ถุนสูง ปีกเสาไม้ซุงลงในทะเล หลังคาปั้นหยา มุงกระเบื้องว่าว (เข้าใจว่าเดิมเป็นเรือนไทยสามหลังคล้ายเรือนทั่วไปในบางปลาสร้อย) บริเวณที่เป็นบ้านแต่เดิมน้ำทะเลขึ้นถึง เวล่าน้ำลงพื้นจะเป็นดินโคลน มีปูก้ามดาบ หอยและปลาจุมพวดหรือปลาตีนให้เห็นทั่วไป

เรือนหลังขวางเป็นเรือนแบบขนมปังขิงตามแบบคานักบนเกาะสีชังแสดงให้เห็นอิทธิพลของเรือนไม้แบบอาณานิคม เรือนหลังซ้ายเป็นห้องชุดสำหรับอยู่อาศัยประกอบด้วย ห้องนอนใหญ่ ห้องสมุด ห้องแต่งตัวและห้องน้ำ เรือนหลังขวาแบ่งเป็นส่วนรับแขกเปิดโล่ง จากนั้นเป็นห้องโถง และห้องนอนกระสังค์อีก 2 ห้อง ต่อยาวออกไปทางด้านข้างเชื่อมระดับเรือนไม้ที่อยู่อาศัยอีกหลังโดย “มีบ่อน้ำคัน”²⁴ เรือนหลังขวาได้รับการต่อเติมใหม่ให้เป็น 2 ชั้น เมื่อราวหกสิบปีก่อนโดยช่างจีนชื่อ “ช่างบุญ” เดิมมุงหลังคาจากแล้วมาเปลี่ยนเป็นสังกะสีเพื่อป้องกันไม่ให้ไฟไหม้ในภายหลัง บ้านกูรีรักษ์ดี เจ้าของชื่อ หลวงกูรีรักษ์ดี (จอน) เป็นบุตรพระยาสมุทรบุรานุรักษ์ (หนู) กับคุณेम ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ได้รับพระราชทานนามสกุลว่า “สมุทรานนท์”

ภาพที่ 35 ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองเดิม (ซ้าย) ศาลหลักเมืองหลังนี้ได้รับการปรับปรุงใหม่ พ.ศ. 2539 มีโครงสร้างเพียวขึ้น (ขวา)

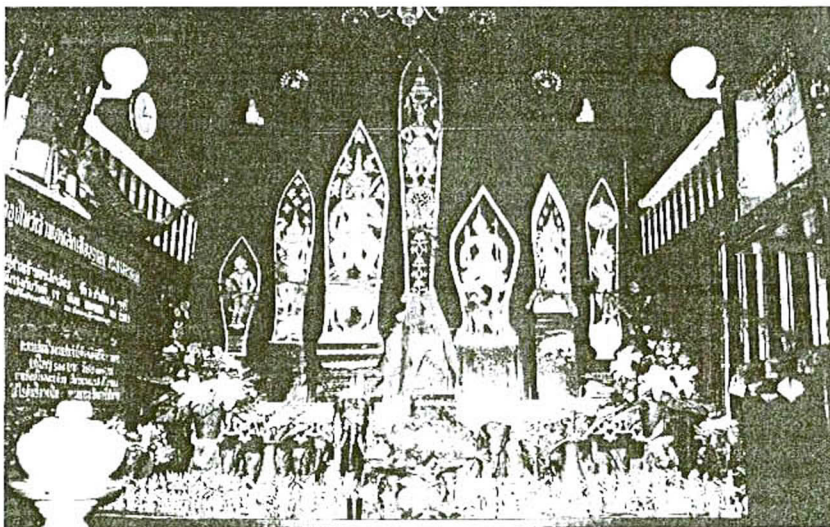
ที่มา : ประมวล ชำนาญชานันท์

(8.) ขอยที่นามารค หรือ “สะพานยาว” ตั้งอยู่ในเขตตำบลบางปลาสร้อย อำเภอเมืองชลบุรี จากการศึกษาสำรวจตั้งแต่ปากซอยหรือดินสะพานเดิมไปจนถึงท้ายซอย หรือปลายสะพานเดิม เชื่อมต่อไปถึง “ขอยทิพย์สถาน” ที่ตั้งอยู่ต่อเนื่องกัน พบหลักฐานทางโบราณคดี อาคารบ้านเรือน ศาลเจ้า ศาลตั้งเรียงรายสองฝั่งถนน

(8.1) ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองจังหวัดชลบุรี ศาลตั้งอยู่ใกล้กับศาลาพิงธรรมตำบลบางปลาสร้อย ศาลนี้สร้างเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานจากคำบอกเล่าและสันนิษฐานกันว่า สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายใกล้เคียงกับวัดใหญ่อินทารามกับศาลาพิงธรรมโบราณสถานทั้งสองแห่งนี้ได้ขึ้นบัญชีเป็นศิลปกรรมโบราณสถานของจังหวัดชลบุรี ศาลเจ้าพ่อฯ ตั้งอยู่เชิงสะพานที่นามารคหันหน้าศาลลงทะเล ข้างศาลมีต้นโพธิ์ใหญ่ 1 ต้น หลังศาลมีบ่อน้ำ 1 บ่อ ชาวบ้านเรียกว่า “บ่อศาลเจ้า” หน้าศาลมีถนน (สะพานเดิม) วิ่งตรงไปที่ทะเล เดิมสะพานนี้มีความยาวกว่าสะพานอื่น ๆ ในสมัยนั้น จึงเป็นท่าเรือขนส่งสินค้าติดต่อไปมากับต่างจังหวัดต่อมาสะพานได้ถูกรื้อไปกลายเป็นขอยมีชื่อใหม่ว่า ขอยที่นามารคซึ่งแปลว่าทางยาว

ศาลเจ้าพ่อฯ บูรณะครั้งที่ 1 พ.ศ. 2492 ด้วยงบประมาณของเทศบาลเมืองชลบุรี และบูรณะครั้งที่ 2 พ.ศ. 2539 – 2542 ด้วยงบประมาณของประชาชนร่วมกันบริจาค เดิมบริเวณศาลนี้จะมีการประจำปี ประเพณีกองข้าว เข้าทรงในวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 6 เป็นเวลาติดต่อกัน 3 วัน ตอนเย็นมีการเข้าทรงทำพิธีกองข้าวที่ข้างคลองบางปลาสร้อย ประเพณีกองข้าวก็เริ่มจากศาลนี้เป็นแห่งแรกของจังหวัดชลบุรี

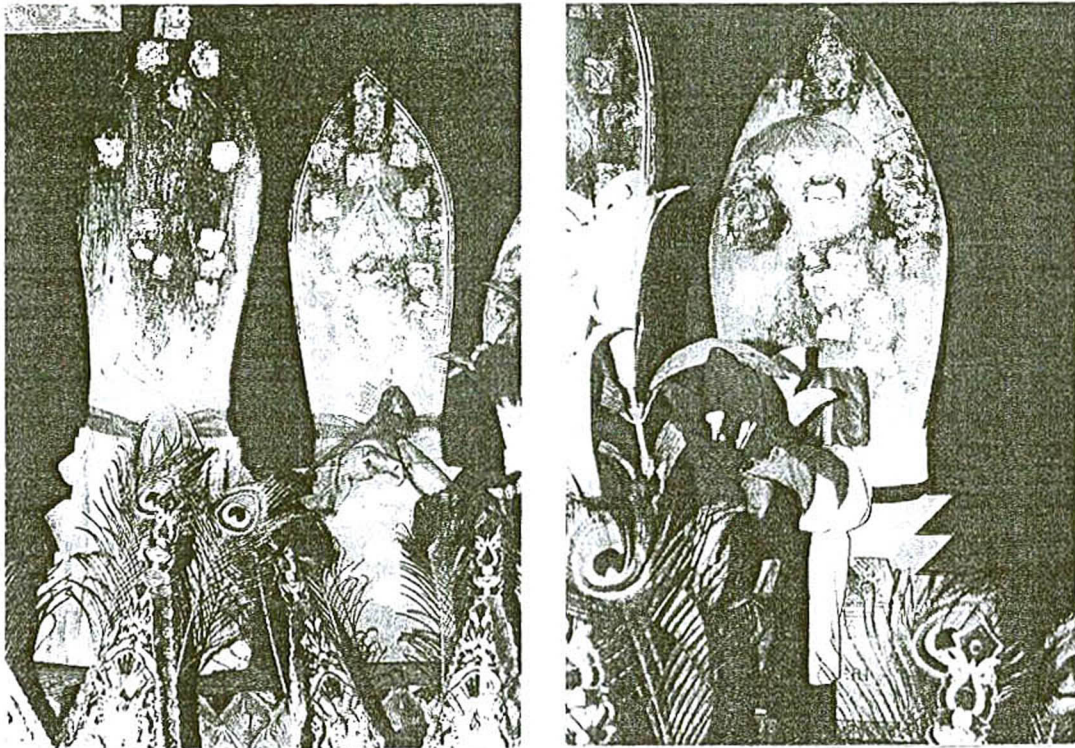
(8.2) เจว็ดรูปเทพารักษ์²⁵ ภายในศาลเจ้าพ่อหลักเมืองจังหวัดชลบุรีมีเจว็ดทำด้วยไม้ขนาดลดหลั่นจำนวน 7 แผ่น ตั้งอยู่เริ่มจากเจว็ดแผ่นขวาสุดคือ เจ้าแม่สามमुख พระนางเรือล่ม พระทรงเมือง พระหลักเมือง เจ้าพ่อเขาใหญ่ พระเสื้อเมือง และพ่อหลวงคง เจว็ดแผ่นตรงกลางมีขนาดสูงที่สุด และมีศิลปลักษณะแบบศิลปอยุธยาตอนกลางลงมา อีกทั้งบริเวณส่วนของฐานด้านล่างมีการแกะสลักเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ อาทิ เสือ สิงโต จระเข้ เช่นเดียวกับเจว็ดที่ศาลเจ้าพ่อสาครที่บางปะกง

ภาพที่ 36 เจว็ดมีขนาดและรูปทรงหลายลักษณะ ภายในศาลเจ้าพ่อหลักเมืองมีชื่อเรียกได้แก่ เจ้าแม่สามमुख พระทรงเมือง พระหลักเมือง ฯลฯ ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2550

(8.3) ศาลเจ้าพ่อหลวง ศาลตั้งอยู่ท้ายซอยหรือปลายสะพานระหว่างซอยที่ฆามารคกับซอยทิพย์สถาน ตำบลบางปลาสร้อย ตำแหน่งที่ตั้งอยู่จะหันหน้าออกทะเล ในแนวเดียวกับศาลเจ้าพ่อหลักเมืองชลบุรี ส่วนของศาลเจ้าพ่อได้รับการสร้างขึ้นใหม่แบบศาลาทรงไทยยกพื้นสูงก่ออิฐถือปูนอย่างแข็งแรง

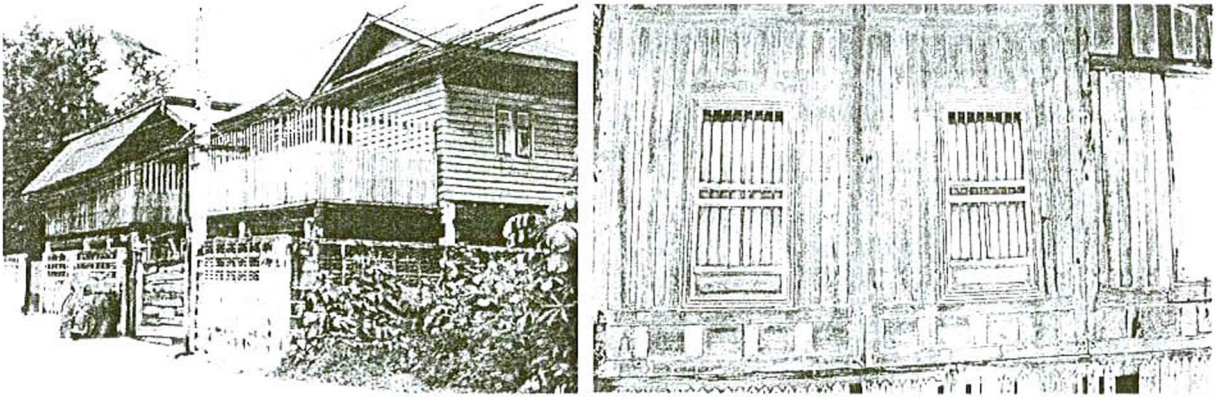
(8.4) เจว็ดรูปเคารพ ภายในศาลเจ้าพ่อหลวงมีเจว็ดทำด้วยไม้จำนวน 6 แผ่น ขนาดความสูงประมาณ 2-3 ฟุต ตั้งไว้บูชามีจารึกไว้ที่ส่วนฐานด้านล่างระบุชื่อ “พ่อปู่หลวง” “พ่อหลวงคง” “เจ้าพ่อปู่เขาหลวง” ลักษณะภาพที่ปรากฏบางรูปคล้ายภาพสามัญชนมีการแต่งกายแบบนุ่งผ้าม่วง สวมเสื้อราชปะแตน ไว้ผมแสด 2 ข้าง มือข้างขวาถือร่ม ภายในบริเวณศาลมีแผ่นไม้เก่า (เข้าใจว่าเป็นเจว็ด) และปากปลาชนากขนาดใหญ่ 2 อัน ตั้งวางไว้ด้านข้างที่ตั้งเจว็ด

ภาพที่ 37 เจว็ดภายในศาลเจ้าพ่อหลวงเขียนรูปเคารพบุคคลและเทพารักษ์ภายในแผ่นเจว็ด

(8.5) อาคารบ้านเรือน การศึกษาสำรวจภายในซอยที่ฆามารคและซอยทิพย์สถานพบอาคารบ้านเรือนแบบดั้งเดิมคือ มีอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไปจำนวนหลายหลัง มีตั้งแต่บ้านเรือนแบบทรงไทยท้องถิ่นชายฝั่งทะเลเดิมสร้างด้วยไม้มีทั้งแบบชั้นเดียวและ 2 ชั้น และบ้านเรือนปลูกสร้างตามแบบตะวันตกก่ออิฐถือปูน เริ่มต้นตั้งแต่ปากซอยที่ฆามารคมีเรือนไทยท้องถิ่นบ้านเลขที่ 181/11 ของประมวล ชำนาญชานันท์ บ้านเลขที่ 182/1ข บ้านเลขที่ 185ข และบ้านเลขที่ 199ข เป็นต้น บ้านเรือนฝากระดานหลายหลังมีการพัฒนาปรับปรุงพื้นที่ของเรือนอาคารให้เหมาะสมกับการใช้งานตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป เช่น ห้องนอนจากที่เคยเปิดโล่งต่อเนื่องกัน ก็มีการปิดกั้นไว้เป็นสัดส่วนแยกออกจากห้องอื่น ๆ เป็นต้น

การศึกษบ้านเรือน อาคารภายในซอยที่จามารจะพบเห็นส่วนของรั้วและซุ้มประตูบ้านที่มีลักษณะเฉพาะของเรือนแต่ละหลัง มีรูปทรงแปลกแตกต่างกันไปมีทั้งแบบมีบ้านประตูปานเดียวและสองบาน มีหลังคาซุ้มประตูเป็นแบบทรงจั่ว และแบบมนิลาเป็นต้น นอกจากนั้นทางเข้าไปสู่ตัวเรือนมีทางเดินเล็กหรือสะพานเชื่อมไปถึงกันกับถนน (ซอย) และด้านหน้าเรือนมีการตั้งศาลพระภูมิไว้แทบทุกหลังคาเรือน จากการสัมภาษณ์พบว่าเมื่อก่อนแถบนี้เป็นทะเลหมุด มีสะพานเชื่อมโยกระหว่างกัน การสร้างนั้นใช้การปักเสาลงในโคลนเป็นค้ำยันกันราว 3 สอก ทำเป็นค้ำยันนี้เรียงออกไปในทะเล วางรอดทับเสาทั้งสองต้น พาดกระดานแผ่นโตหนาสัก 2 นิ้ว กว้างราว 1 สอก ยาวราว 3 วา ต่อเนื่องเป็นสะพานให้ผู้คนสัญจรไปมา มีบ้านเรือนสองฝาก เรือนเดี่ยวบ้าง เรือนแฝดบ้าง ฝาไม้กระดานบ้าง ดับจากบ้าง ขัดแตะบ้าง กระเบื้องบ้าง ปลูกกันห่าง ๆ อยู่ในหาดโคลนท่ามกลางดงแสม ดงโกงกาง เวล่าน้ำขึ้นก็กลายเป็นปลูกอยู่ในทะเล แต่ละบ้านมักจะมียานอกชานใหญ่ มีรั้วและประตู มีสะพานเล็กทอดยาวออกมาหาสะพานใหญ่ ส่วนปลายสะพานที่เป็นทะเลนั้นเวลาเดินไปทางนี้เรียกว่าไปปลายสะพานหรือไปนอก ²⁶

ภาพที่ 38 เรือนแบบท้องถิ่นชายทะเลซอยที่จามารค (ซ้าย) ฝาเรือนบ้าน (ขวา) มีปรากฏอยู่ทั่วไป

บ้านเรือนหลายหลังภายในซอยเช่นบ้านเลขที่ 199ข ถูกปล่อยทิ้งร้างมีสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก หรือผู้เช่าอยู่อาศัยเองก็ขาดการดูแลเอาใจใส่จะรักษาสภาพของเรือนให้คงสภาพเดิม ๆ ไว้ โดยบอกว่าเป็นสิ่งไม่ทันสมัย ไม่สวยงาม ดังนั้นการดูแลซ่อมแซมจึงเป็นไปแบบฉาบฉวยเพียงให้สำเร็จและใช้งานได้ส่วนวัตถุ วิธีการดูแลรักษาจะกลมกลืนกับของเดิมหรือไม่จึงไม่ได้รับการเอาใจใส่

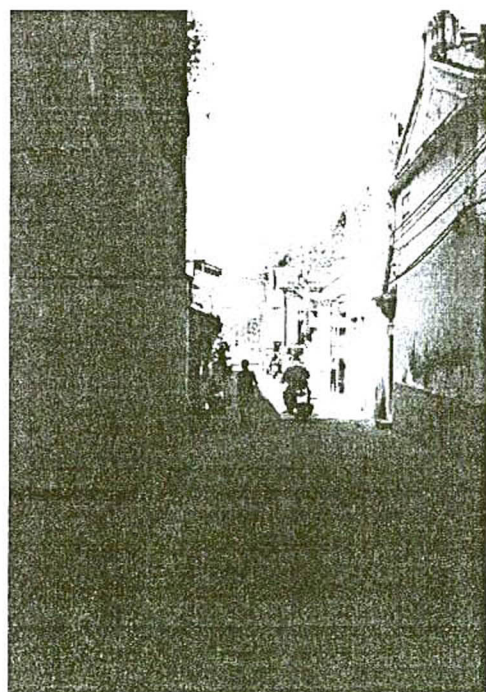
(9.) ซอยท่าเรือพลี หรือ “สะพานศาลเจ้า” ตั้งอยู่ในเขตตำบลมะขามห้อง อำเภอเมืองชลบุรี เป็นซอยกว้างและยาวท้ายซอยจะติดกับทะเลและสะพานปลา อาชีพของผู้คนท้ายซอยมีการประกอบอาชีพประมง เปิดห้องแถวให้เช่า ขายอาหารทั่วไปขายของทะเลและอาหารทะเลตากแห้ง และการทำน้ำปลา มีโรงงานน้ำปลาชื่อดังตั้งอยู่คือ โรงงานน้ำปลาทิพรส บริเวณภายในซอยมีสิ่งปลูกสร้างใหม่ ๆ เกิดขึ้น ผู้คนส่วนใหญ่เป็นคนต่างถิ่นมาอาศัยอยู่ได้ไม่นาน การศึกษาสำรวจพบว่าท้ายซอยท่าเรือพลีมีทางเชื่อมโยกับถนนเรียบชายฝั่งทะเลด้านหลังเมืองชลบุรี เช่นเดียวกับซอยเสริมสันติ ระหว่างซอยทั้งสองมีซอยเกรียงไกรบุค (สะพานคู่) และซอยสุขนิรันดร์ (สะพานบ้านนายสุน) ที่ท้ายซอยอยู่ลึกเข้าไปห่างจาก

ถนนเรียบชายฝั่ง และมีพื้นที่น้ำทะเลขึ้นถึงเป็นท่าเรือประมงชายฝั่งหรือประมงขนาดเล็ก ซึ่งสองฝั่งของท้ายซอยจะพบเห็นการนำสัตว์น้ำจากทะเลมาจำหน่าย บางส่วนก็นำไปตากแห้งไว้ในบริเวณเดียวกันด้วย

ความเป็นมาของซอยท่าเรือพลี จากการศึกษาพบว่ามิประวัติเก่าแก่เกี่ยวข้องกับสะพานนี้ จากหลักฐานระบุว่าใน พ.ศ. 2430 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเสด็จประพาสชายทะเลตะวันตกคือวันเสด็จประพาสบางปลาสร้อย มีความระบุว่าที่บางปลาสร้อยมีชายหาดเป็นเลนยื่นออกไปในทะเลไกลมาก แม้เรือกรรเชียงก็เข้าเทียบไม่ได้ชาวบ้านจึงต้องทำสะพานยื่นออกมาไกลแต่สะพานนั้นทำกันอย่างขอไปที ไม่มีความแข็งแรง พวกเราตัวเล็กก็ตามเสด็จกันไปได้ แต่พอคราวถึงพระยาสมุทรฯกับพระยาชลยุทธฯ ขึ้นไปบ้ำงสะพานทนน้าหนักไม่ได้หักครืนลงไป เจ้าคุณทั้งสองลงไปพึ่งพาบอยู่ในเลน ²⁷

พ.ศ. 2451 เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสคลองบางเหี้ย (คลองบางปลาในปัจจุบัน) และเลขออกแม่น้ำบางปะกงจีนได้กล่าวว่า

“ถ้าไปอ่างหินเห็นจะถูกคลื่นมากกว่านี้ จึงตกลงกันไปเมือง เมื่อไปถึงเข้าแล้วพอเรือไชยาจอดอยู่ในที่นั้น แวะไปถามเรือไชยาถึงเรื่องน้ำและขอชิมเขาด้วยสมอสำหรับเรือก็มีมาแต่หลวงฤทธิ์ไม่เอามาเพราะถนัดเดินดินในแม่น้ำไม่ต้องการสมอ จึงต้องไปอาศัยผูกอยู่ที่เรือแจ็ก เพราะหยั่งน้ำ น้ำที่นั่นสามศอกเรือไชยาลากเรือไกรสีห์ไปแต่เช้า จึงจับเรือไกรสีห์ส่งกรมหลวงเดิม และสะพานหน้าที่ว่าการยาวกว่าทุกสะพานแต่แคบ เครื่องอาบอะไรที่มีไปต้องขอแรงคนในเรือเมลช่วยเชิญตามเสด็จเพราะมีมหาดเล็กไปแต่พระยาบุรุษกับนายเสมอใจเท่านั้น เจ้าพวกนั้นรื่นรมย์กันมากตามเสด็จสะพรั่ง เดินกันร่วมไปตามสะพานลมจัด รู้สึกจะเป็นโจนร่วมเสียให้ได้เหมือนยังกับรุ่มมันจะพาตัวเราไปในเลน ²⁸

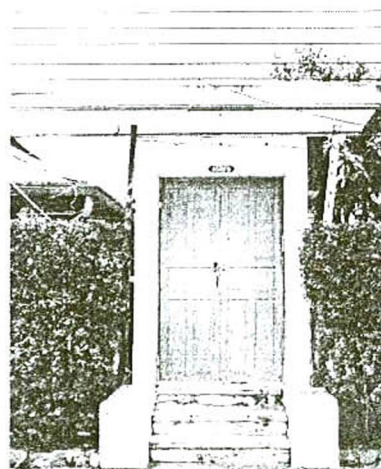

ภาพที่ 39 บริเวณท้ายซอยระหว่างท่าเรือพลีและเสริมสันติเป็นชายทะเล (ซ้าย) ปากซอยท่าเรือพลีขวามีมีศาลเจ้าฮักเกี้ยน (ขวา)

(9.1) ศาลเจ้าอีกเกียน ตั้งอยู่บริเวณปากซอยหรือคันชอยท่าเรือพลี อาคารก่ออิฐถือปูนสร้างแบบศาลเจ้าจีนมีลายปั้นปูน ภาพเขียนระบายสีแสดงเนื้อเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อ ความมีสิริมงคล เช่น ตัวอักษรจีนได้ป้ายชื่อศาลเจ้าฯ มีความหมายถึง “การถ่ายทอดสิ่งที่ดีงามให้ตกทอดสู่คนรุ่นต่อไป”²⁹ ในบริเวณฝั่งตรงข้ามศาลเจ้าฯ มีเรือนแถวชั้นเดียวขายของชำมีประตูแบบฝาถังใช้เปิดปิดคราวละแผ่น (ซึ่งพบเห็นได้ไม่มากนัก)

(9.2) ศาลเจ้าที่ตีเปื่อน้ำซึ่งปักเต้าเซียบ้อ เจ้งซึ้ง ตั้งอยู่ท้ายซอยพบหลักฐานบ้านเรือน อาคารแบบดั้งเดิม (มีอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป) มีจำนวนหลายหลัง อาทิ จากปากซอยได้แก่ บ้านเลขที่ 435/ญ เป็นเรือนไม้ 2 ชั้น มีลายฉลุไม้สวยงาม ฝั่งตรงข้ามมีบ้านเลขที่ 444/ญ เรือนแฝดแบบเรือนไทยท้องถิ่น รูปลักษณะที่ได้สัดส่วนมีสภาพสมบูรณ์ได้รับการดูแลเป็นอย่างดี เช่นเดียวกับบ้านเลขที่ 462/ญ และ 463 เป็นเรือนแฝดแบบไทยท้องถิ่นชาวน้ำหรือชาวละแวกที่ยังคงลักษณะเฉพาะพื้นที่ มีการทำฝาประกน ฝาไม้บานเลื่อนหน้าต่างที่ยังคงสภาพสมบูรณ์ โดยเฉพาะบ้านเลขที่ 496/ญ (ร้านทองคำชัย วัดกลางเจ้าของ) เป็นเรือนแฝดที่มีรูปลักษณะของตัวเรือนที่ได้รูปได้ทรงมาก มีองค์ประกอบของชาน ระเบียง และห้องต่าง ๆ ค่อนข้างได้สัดส่วน จากการสอบถามทราบว่ามีอายุ 100 ปี ขึ้นไป เช่นเดียวกับบ้านเลขที่ 497/ญ มีลักษณะรูปทรงแสดงให้เห็นเรือนการค้าแบบดั้งเดิม มีการเปิดพื้นที่หน้าบ้านเป็นที่ขายของเล็ก ๆ น้อย ๆ

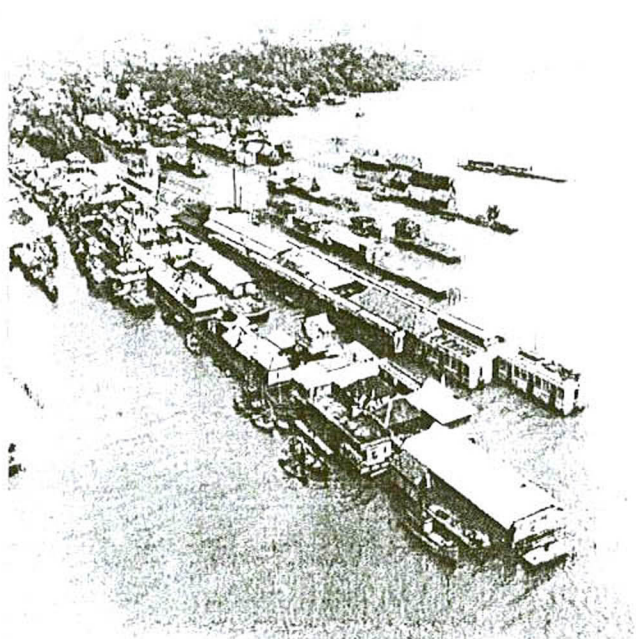
ความน่าสนใจของสิ่งปลูกสร้างภายในซอยนี้อีกอย่างคือ บริเวณรั้วบ้านและประตูทางเข้าที่มีรูปแบบ รูปลักษณะการปลูกสร้างเป็นความเฉพาะของพื้นที่ ทั้งที่ก่ออิฐถือปูนเป็นแนวรั้วกำแพง และมีซุ้มประตูทรงโค้งมนเช่น “บ้านจิมฮงล้ง” เลขที่ 540/ญ หรือ ประตูทางเข้าโรงน้ำปลาไฟโรจน์ (ทั้งซังหะ) จำกัด รั้วและซุ้มประตูบ้านปลูกสร้างด้วยไม้แบบทรงจั่วและทรงมนิลา เช่นบ้านเลขที่ 409/ญ 407/ญ 460/ญ เป็นต้น โดยเฉพาะส่วนของรั้วบ้านบางหลังมีการแกะสลักลวดลายอย่างสวยงาม พร้อมไปกับการตั้งศาลพระภูมิลักษณะต่าง ๆ ไว้ที่รั้วหน้าบ้าน หรือ ตั้งไว้บนระเบียงด้านหน้าบ้านอย่างโดดเด่นเกือบทุกหลัง (ภาพที่ 40)

ภาพที่ 40 อาคาร เรือน ซุ้มประตู ดั้งเดิมในซอยท่าเรือพลี และสำราญราษฎร์

(10.) ขอยเสริมสันติ หรือ “สะพานหลวง” ตำบลมะขามหย่ง อำเภอเมืองชลบุรี ปากซอยอยู่ตรงข้ามศาลเจ้าพ่อสาครท้ายซอยต่อเชื่อมกับสะพานเลียบเมืองชายทะเล เดิมบริเวณแถบนี้คือตลาดปลาตลาดนัด ที่ดินอยู่โดยรอบตลาดซึ่งได้สร้างเป็นห้องแถวหรือตึกอันรวมเรียกว่า “ตลาดทรัพย์สิน” ในอดีตเป็นสถานที่ตั้งกองทหารเรือมีรั้วสังกะสีล้อมโดยรอบ ไม่มีทางจากถนนวชิรปราการต่อไปยังบ้านโขดได้เหมือนปัจจุบัน มีแต่ทางเดินเล็ก ๆ ริมรั้วด้านทะเลของกองทหาร และเวลาน้ำทะเลขึ้นสูงมากก็จะท่วมทางเดินตอนนี้ ในกองทหารได้มีการสร้างสะพานไม้มีความยาวมากลงไปในทะเล เพื่อใช้เป็นที่จอดเรือและเป็นที่พักทหารว่ายน้ำ และได้สร้างกระโจมไฟไว้ปลายสะพานด้วย

เมื่อก่อนบริเวณดินสะพานตรงรอยต่อระหว่างแผ่นดิน (บก) กับน้ำ (สะพาน) มีศาลาพักคนเดิน 1 หลัง และอยู่กึ่งกลางระหว่างสะพานและปลายสะพานอีก 1 หลัง และปลายสะพานอีก 1 หลัง เรียกศาลากลาง สร้างเป็นศาลาโถงล้อมสะพาน มียกพื้นสองข้าง (เหนือ – ใต้) สูงขนาดคนนั่งห้อยเท้าได้ ต่อมากองทหารเรือได้ย้ายไปอยู่ที่ตำบลบางพระ (หาดกัปตันยุทธ) กรมพระคลังข้างที่ซึ่งเป็นผู้ปกครองที่ดินผืนนี้ก็ได้รื้อรั้วออกหมดและตัดถนนตามแนวเดิมของถนนวชิรปราการ ผ่านที่พื้นนี้ไปทางทิศเหนือบรรจบกับถนนตอนหน้าวัดสมณะทำให้ประชาชนที่อยู่ทางบ้านโขด บางทรายได้รับความสะดวกในการสัญจรไปมา และได้สร้างตลาดเรียกตลาดพระคลังข้างที่ (ปัจจุบันเรียกตลาดทรัพย์สิน)³⁰

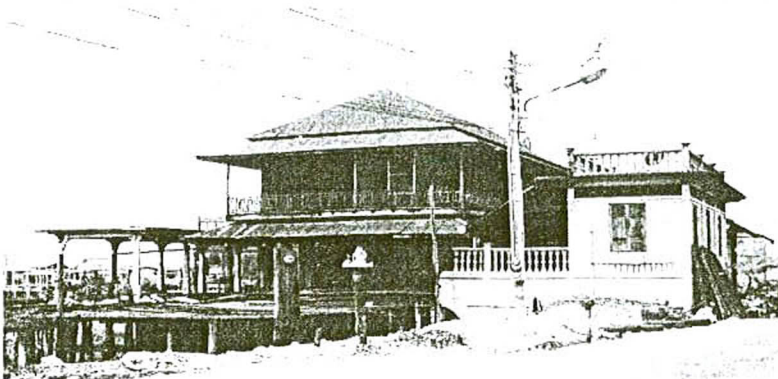
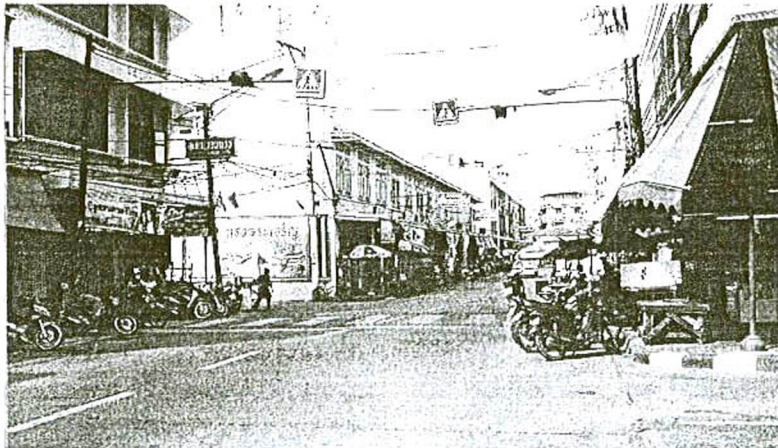

ภาพที่ 41 บริเวณปลายสะพานด้านหน้าเมืองชลบุรีเดิม เมื่อ พ.ศ. 2498 (ขวา) ชุมชนชาวประมงบริเวณใกล้เคียง เมื่อ พ.ศ. 2520 (ซ้าย)

ที่มา : ร้านเอกศิลป์ชลบุรี และมารุต อัมรานนท์

การศึกษาสำรวจจากปากซอยเสริมสันติเข้าไปภายในพบหลักฐานบ้านเรือนและอาคารดั้งเดิมหลายหลังเริ่มตั้งแต่ “ศาลเจ้าดีจี” เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนแบบศิลปะจีนมีขนาดเล็กภายในศาลมีรูปเคารพและสิ่งของบูชาหลายลักษณะ และมีปากของปลาชนกตั้งไว้ภายในด้วยถัดเลยขึ้นไปพบต้นโพธิ์ขนาดใหญ่อายุ 100 ปี ถูกตัดทิ้ง ต่อมาไปพบอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้เลขที่ 613/7ม มีลักษณะน่าสนใจอย่างบริเวณช่องลมประตูมีการฉลุลายไม้อย่างสวยงาม ถัดขึ้นไปพบบ้านเลขที่ 639/ม (บ้านย่าทองสุข) เป็นการปลูกสร้างแบบเรือนเครื่องผูกฝาขัดแตะมีหลังเดี่ยวของซอยและอาจเป็นหลังเดี่ยวของชุมชนชายทะเลเดิมแห่งนี้ จากการสังเกตพบว่า ยังมีสภาพสมบูรณ์และมีการใช้สอยเรือนหลังนี้อยู่

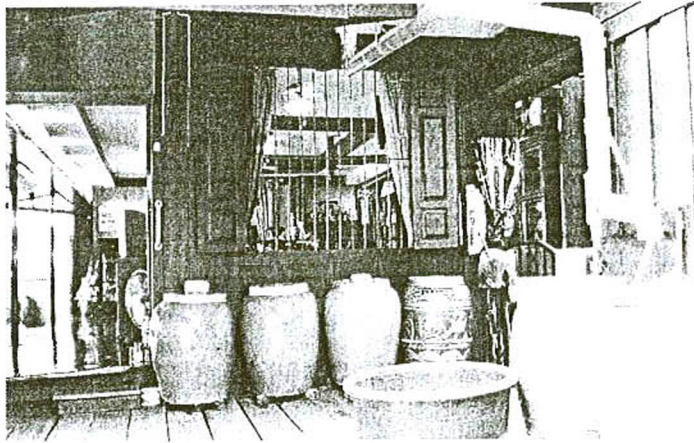
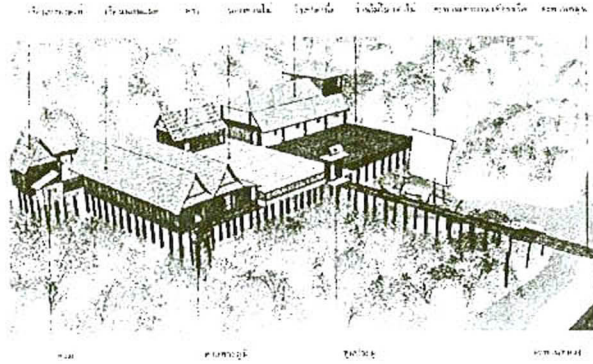
ไปท้ายซอยก่อนถึงถนนเลียบชายทะเลพบเรือนไม้ 2 ชั้น ขนาดใหญ่เลขที่ 696ม ปลูกอยู่ริมถนนด้านหลังเป็นชายทะเลโคลนที่กินลึกเข้ามาและมีท่าเรือประมงชายฝั่งของชาวบ้านแถบนั้น ตัวเรือนมีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ถึงแม้จะปล่อยทิ้งร้างไว้ รูปแบบของเรือนมีอายุประมาณ 50 – 60 ปีที่ผ่านมา ซึ่งจะพบได้ในบริเวณซอยต่าง ๆ แถบบางปลาสร้อยและใกล้เคียง จากการสำรวจศึกษาพบความน่าสนใจของรั้วบ้านประตูและซุ้มประตูเช่นเดียวกับซอยท่าเรือพลีที่ผ่านมา โดยเฉพาะมีการผสมผสานรูปแบบของการปลูกสร้างระหว่างแบบอย่างไทยและจีนเข้าด้วยกัน

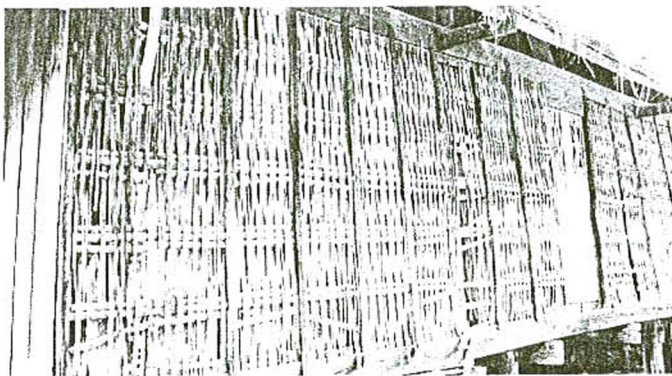
ภาพที่ 42 ปากซอยเสริมสันติฝั่งตรงข้ามคือ ศาลเจ้าพ่อสาคร (บน) ท้ายซอยมีเรือนแบบท้องถิ่นชายทะเลเลขที่ 696ม (ล่าง)

(10.1) บ้านหมอสมพล พงศ์ไทย เลขที่ 640ม ตำบลมะขามหย่ง อำเภอเมืองชลบุรี เป็นเรือนดั้งเดิมในซอยเสริมสันตินี้ และได้รับการดูแลรักษาให้อยู่ในสภาพเดิม ๆ ไว้เป็นอย่างดี ตั้งแต่ตัวเรือนแฝด (เรือนนอนแฝด) เรือนนอนและครัว ฐานเรือน ระเบียง ชั้้นประตู ศาลพระภูมิ โรงกะปิ โรงน้ำปลา เป็นต้น จากการสัมภาษณ์ทราบว่า

ตัวบ้านปลูกสร้างขึ้นระหว่างสะพานหลวงและสะพานสุโขทัย เป็นเรือนไทยแฝดขนาด 3 ห้องฝาปะกน หลังคาจั่วสูงมุงจากมีปั้นลม และปิดหน้าจั่วด้วยกระดาน เรือนในเป็น 3 ห้อง เรือนนอกเป็นโถงเรียกกระเบียง ที่ฝา 3 ด้าน ด้านในก็เป็นฝาปะกน มีประตูชนิด 2 บาน 3 ประตูเปิดเข้าแต่ละห้องได้ ด้านหน้าปิดโล่งมีกระชังมุงจาก 3 แผ่น ยกปิดเปิดได้ มีไม้ค้ำ 1 ท่อนให้เป็นระนาบเดียวกับหลังคาเรือนจะปิดเวลามีพายุ ตัวเรือนสร้างบนเสาสูงปักลงเลน หันหน้าเรือนไปทางทิศตะวันตก มีนอกชานปูไม้กระดานยาวตลอดไม่มีต่อยาว X กว้างราว 15 X 15 เมตร ด้านทิศใต้ของนอกชานปลูกคร่ำไม้ขัดแตะ นอกชานมีรั้วเฉพาะด้านทิศเหนือเพราะด้านตะวันตกเป็นอุ้เทียบเรือที่ขนปลา เกือบมาส่ง ประตูเข้าบ้านอยู่ด้านทิศเหนือของนอกชานหันออกสะพานหลวง สร้างด้วยไม้เป็นซุ้มหลังคาทรงจั่วมีปั้นลมและปิดหน้าจั่วด้วยไม้กระดาน มีสะพานไม้ยาวจากประตูออกไปจรดสะพานหลวง ช่วงติดกับสะพานหลวงเป็นอุ้เรือกว้างราว 5 วา สร้างเป็นสะพานหมุนด้วยกระดานไม้แผ่นเดียวหนามาก ตัวหมุนอยู่บนปลายสะพานด้านบ้าน มีกระเบ ไม้ใส่หินอีกนี้ก้อนใหญ่ ๆ ถ่วงน้ำหนักไว้ด้านบนสุดของไม้กระดานสะพานหมุน มีสะพานเล็ก ๆ สร้างชิดกับสะพานหลวงเพื่อรับปลายสะพานหมุนนี้ (ทุกบ้านที่ปลูกทางทิศใต้ของสะพานหลวงก็ต้องมีสะพานหมุนแบบนี้ทั้งนั้น) ที่สำคัญคือรักษาความปลอดภัยได้ดีเพราะตอนกลางคืนจะหมุนปลายสะพานเข้ามาเก็บบนสะพานใครจะบุกเข้ามาก็ต้องลุยโคลน (เวลาน้ำลง) หรือว่ายน้ำ (เวลาน้ำขึ้น) อายุบ้านหลังนี้ก็ร่วม 100 ปี น่าจะสร้างราว พ.ศ. 2467 ³¹

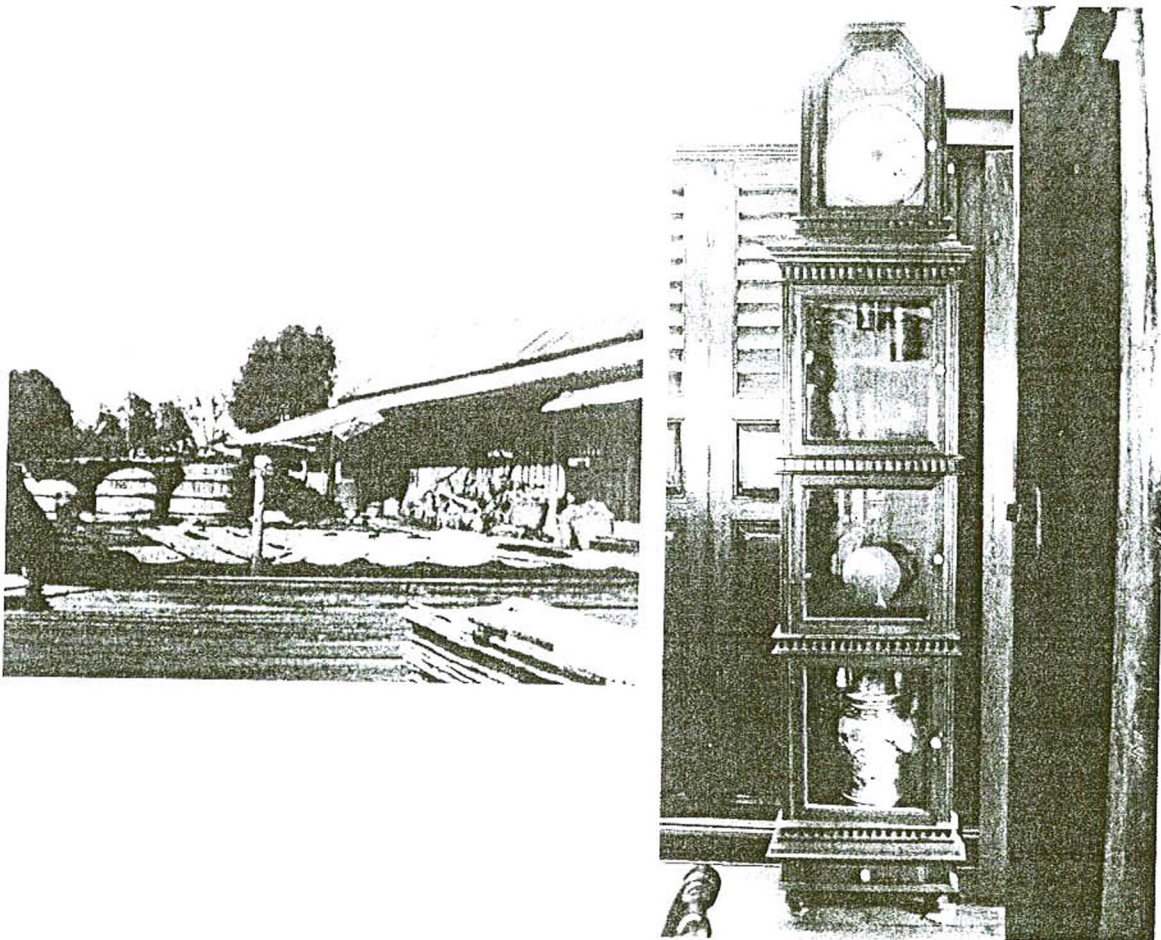
ภาพที่ 43 ภาพลายเส้นแสดงเรือนไทยท้องถิ่นในทะเลบ้านสมพล พงศ์ไทย เมื่อพ.ศ.2467 (ขวา)
 ชุ่มประตุ พ.ศ. 2552 (ซ้าย) ภายในตัวบ้านและสิ่งของเครื่องใช้ดั้งเดิม (ล่าง)
 ที่มา : สมพล พงศ์ไทย

ภาพที่ 44 ฝาขัดแตะของเรือนท้องถิ่นชายทะเลฝั่งตรงข้ามบ้านสมพล พงศ์ไทย (ซ้าย) การทำกะปิ พ.ศ.
 2505 (ขวา)
 ที่มา : สมพล พงศ์ไทย

การสร้างบ้านต้องไปซื้อไม้เป็นต้นจากเมืองตราดแล้วล่องทะเลมาเมืองชล มีทั้งไม้มะค่าหิน (ทำเสา) ตะเคียน (ทำเสา) ไม้มะค่าโมง (ทำกระดานปูพื้น) มีกังกิมเฮาเป็นนายช่างทำกระดาน ทำเสาเองสิ้นเงินทั้งหมด 12 ชั่ง 10 ตำลึง อีกทั้งย่าหลี่เป็นเจ้าของโรงปลานึ่งและมีแผงขายปลาทั้งขายส่งและขายปลีกอยู่ในตลาดทรัพย์สินด้วย โรงปลานึ่งนั้นปลูกเป็นเรือนโถงขนาดใหญ่อยู่ติดครัวไปทางทิศตะวันตก รับปลาสดทางเรือที่มาจอดเทียบท่าที่บ้านได้เลย³²

จากการสอบถามพบว่าครอบครัวของสมพล มีโครงการจะพัฒนาพื้นที่บริเวณบ้านให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของท้องถิ่น เพื่อให้นักเรียน นักศึกษา ผู้สนใจได้เข้ามาศึกษาค้นคว้าจากพื้นที่ของบ้านได้ในทุก ๆ มิติ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะของเรือนไทยท้องถิ่นชายเลหรือชาวเล เครื่องใช้ไม้สอย การประกอบอาชีพทำกะปิ น้ำปลา สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (ป่าแสมพันธุ์ปูปลาและทะเล) วิถีทางวัฒนธรรมของชุมชนใกล้เคียงได้แก่ การทำประมง การจับปลา จับปู การเลี้ยงปลา ในกระชัง เป็นต้น

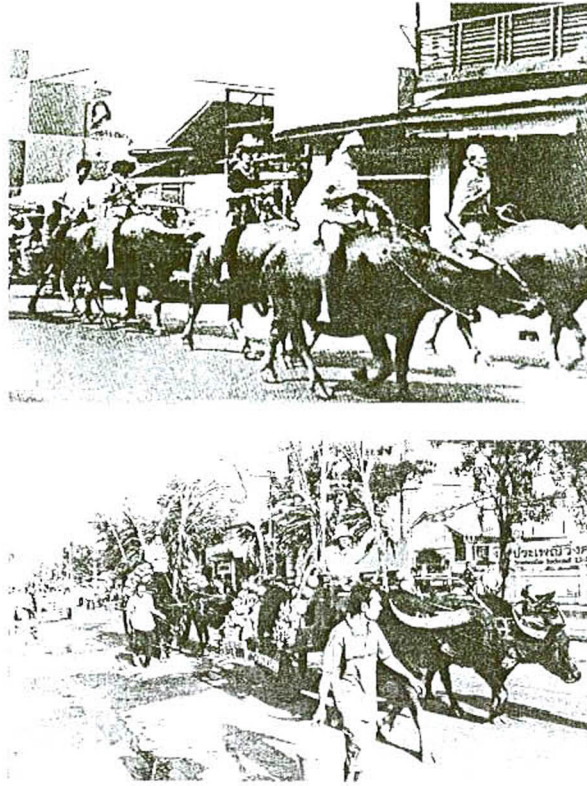
ภาพที่ 45 ร้านไม้ไผ่ตากกะปิ พ.ศ. 2505 (ซ้าย) นาฬิกาเก่ารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) (ขวา) บ้านสมพล พงศ์ไทย

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม พื้นที่เขตบางปลาสร้อยและใกล้เคียง

พิจารณาถึงสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในบริเวณชายทะเลด้านตะวันตก ระหว่างซอยที่สามารคลองมายังมีธรรมชาติของพืชพันธุ์ไม้ชายทะเลอยู่พอสมควร ได้แก่ ต้นเสม ตันโกงกาง ต้นลำพู ฯลฯ เช่นเดียวกับสัตว์น้ำตามชายฝั่งบางชนิด อาทิ ปู ก้ามดาบ ปลาจุ่มพรวดหรือปลาตีน ก็พอหาได้โดยทั่วไป ยกเว้นปลากะพง ปลาเก๋า หอยแมลงภู่ ที่ต้องทำเป็นกระชังเลี้ยงและมีขนาบอยู่นอกชายฝั่งเพื่อคอยเฝ้าและดูแลอย่างเข้มงวด ทำนองเดียวกับหอยแครงต้องมีการสับปทานของการเพาะเลี้ยงในอาณาบริเวณชายหาดด้านหลังเมืองชลบุรี ประเพณีและวัฒนธรรมจากการศึกษาสำรวจมีวิถีหลายด้านของผู้คนแถบบางปลาสร้อยและใกล้เคียงยังคงถือปฏิบัติอยู่ไม่เสื่อมคลายสอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศ และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของตนเอง

(1.) ประเพณีกองข้าว ตามประเพณีประเพณีตั้งแต่สมัยอยุธยาเริ่มจัดครั้งแรกบริเวณศาลเจ้าพ่อหลักเมืองชลบุรี ซอยที่สามารคมแล้วจึงแพร่หลายไปยังที่อื่น ๆ ของจังหวัดชลบุรี พื้นที่บางปลาสร้อยมีการจัดงานกองข้าวอยู่ข้างในซอยเสริมสันติแต่จัดกันเป็นงานเล็ก ๆ เฉพาะกลุ่ม โดยมีความเชื่อว่าเป็นการทำนบเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ไม่เจ็บป่วย และจะจัดขึ้นในเดือนเมษายนของทุกปี

(2.) ประเพณีวิ่งควาย ประเพณีวิ่งควายเริ่มต้นจัดกันครั้งแรกบริเวณถนนด้านหน้าวัดใหญ่
อินทาราม เป็นเวลา 100 ปี มาแล้ว มีตำนานประจำเมืองได้กล่าวไว้ว่า วัดใหญ่อินทารามหรือวัดหลวงใน
สมัยนั้น ซึ่งชาวบ้านนิยมเรียกว่าวัดใหญ่ วัดนี้มีประเพณีอยู่อย่างหนึ่งที่นิยมจัดขึ้นเพื่อเป็นวันบุญกุศลคือ
วันแสดงธรรมเทศน์คาถาพันก่อนวันออกพรรษา โดยจะจัดขึ้นในวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 11 ทุกคนจะจัด
เครื่องวัตถุไทยทานกัณฑ์เทศคาถาพันทั้ง 13 กัณฑ์ มีข้าวตอกดอกไม้ มะพร้าว ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ถั่วดำ
จัดเตรียมอย่างคึกคักเป็นชีวิตจิตใจ อนึ่งการที่จะหาเครื่องบูชากัณฑ์เทศน์คาถาพันดังกล่าวนี้ ที่จะขาดเสีย
มิได้คือ ดอกบัว (ปทุมบัวหลวง) ต้องใช้มากถึง 100 ดอก จึงจะถูกต้อง ฉะนั้นการเดินทางไปเก็บดอกบัว
ซึ่งอยู่ในที่ไกลจำเป็นต้องขึ้นขี่หลังควายที่ใช้ลากเกวียนนำเครื่องบูชากัณฑ์เทศน์มา จนต่อมาภายหลังจึง
มีกฎกติกากันขึ้น ในระหว่างหมู่คณะที่เดินทางไปเก็บดอกบัวว่าเมื่อเก็บดอกบัวได้เรียบร้อยแล้วตามความ
ต้องการแล้วทุกคนขึ้นขี่ควายออกวิ่งจากจุดที่เก็บดอกบัวไปยังจุดหมายปลายทางที่วัดใหญ่ฯ ก่อนจึงถือว่า
เป็นผู้ชนะ มีการยกย่องชมเชยกันว่าเป็นคนเก่งประจำกลุ่ม และมีการประกวดการแต่งกายและตกแต่งควาย
ให้สวยงามด้วยเสื้อผ้าดอกไม้ จึงทวีขึ้นเป็นลำดับแต่ละปี ³³

ภาพที่ 46 ประเพณีวิ่งควายจังหวัดชลบุรี

เมื่อคราวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสเมืองชลบุรี ในระหว่างปี พุทธศักราช 2415 – 2449 มีประชาชนราษฎรมาคอยต้อนรับเสด็จกันอย่างเนืองแน่น และให้มีการจัดวิ่งควายขึ้นถวายให้ทอดพระเนตร ณ พลับพลาารับเสด็จ หน้าวัดใหญ่อินทาราม สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้รับสั่งตรัสว่า “การวิ่งควายนี้สนุกมาก ขอให้จัดเป็นประเพณีประจำของเมืองชลบุรีโดยเฉพาะ” ตั้งแต่นั้นจึงจัดขึ้นประจำทุก ๆ ปีไม่เคยขาด³⁴

ภาพที่ 47 การถีบกระดานหาหอย การหาเลี้ยงชีพดั้งเดิมสมัยกรุงศรีอยุธยาลงมา

(3.) การถีบกระดานเก็บหอย การประกอบอาชีพการหาเลี้ยงชีวิตด้วยการถีบกระดาน ในเขตบางปลาสร้อยมีหลักฐานมาแต่ครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อคราวสุนทรภู่ได้เดินทางมาที่บางปลาสร้อยนี้ ถ้ากลอนบทหนึ่งในนิราศเมืองแกลงเขียนไว้ว่า

“อันนารีที่ยังสาวพวกชาวบ้าน ถีบกระดานถีบตระกร้าที่ขะหวาหอย
 ดูเกล้าคล่องล่องแล่นแฉลบลอย เอาขาห้อยทำเป็นหางไปกลางเลน”

หรือเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสจันทบุรีและที่ต่าง ๆ มีความตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า

“แลราษฎรที่ทำโป๊ะจับปลาในทะเลนั้น ทำไว้แค่ระดูเดือน 12 ไปจนถึงเดือน 3 เป็นระดูลมตะเภา พัดกล้าคลื่นจัดโป๊ะแตก ต้องหยุดการจับปลาไปจนเดือน 12 ในระหว่างที่หยุดการจับปลาทำโป๊ะไม่ได้นั้น ราษฎรทำการหากินด้วยลงเฟือกลากอวนจับปลา แลถีบกระดานเก็บหอยชายทะเล”³⁵

มีหลักฐานภาพจิตรกรรมฝาผนังห้องอุสุภะ 10 “วิปพผกะ” ภายในอุโบสถวัดเสม็ด ตำบลเสม็ด อำเภอเมืองชลบุรี องค์ประกอบของห้องภาพด้านล่างแสดงทัศนียภาพริมทะเล หมู่บ้านชาวประมง มีสะพานปลา มีการทำโป๊ะและเรือประมง (มีใบเรือ) ขนาดเล็กแบบประมงชายฝั่ง และตรงริมหาดเขียนเรือนเครื่องผูกและอาคารตึก มีคนกำลังถีบกระดานหาหอย³⁶ (ภาพที่ 48) ฉะนั้นในงานประจำปีจังหวัดชลบุรีในอดีต จึงจัดให้มีการแข่งขันการถีบกระดานแต่ละปี เพื่อเป็นการส่งเสริมและรักษาเอกลักษณ์ส่วนหนึ่งของอาชีพประมงไว้ ปัจจุบันมีการถีบกระดานอยู่แถบหน้าเมืองในเขตที่ได้รับการสัมปทานเพาะเลี้ยงหอยแกลง

ภาพที่ 48 จิตรกรรมฝาผนังวัดเสม็ด เนื้อเรื่องภายในภาพแสดงการทำโป๊ะและถีบกระดานหาหอย

(4.) การทำโปะล้อม การทำโปะที่บางปลาสร้อยและใกล้เคียง เข้าใจว่าเป็นอาชีพที่มีมาครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลายลงมาถึงหลักฐานจากนิราศเมืองแกลงมีคำกลอนเขียนไว้ว่า

“ในการแสลล้นแลโปะล้อม ลงอนอ้อมโดยสัดเอมัจฉา” การทำโปะจะตั้งอยู่ไม่ห่างจากฝั่งมากนัก วิธีตั้งโปะคือการปักเสาลงในทะเลเพื่อปิดตาข่ายเช่นเดียวกับอวนไว้โดยรอบเป็นรูปวงกลม บริเวณใกล้ ๆ กันจะสร้าง “ขนำ” ไว้เพื่อดูแลกระชังและโปะเพื่อไม่ให้ใครมาลักลอบขโมยสัตว์น้ำ ชายทะเลด้านหน้าบางปลาสร้อยลงไปจะพบเห็นการทำโปะล้อม กระชังเลี้ยงปลา และขนำอยู่โดยทั่วไป

(5.) การทำประมง วิธีชีวิตนี้เป็นอาชีพเก่าแก่ลักษณะหนึ่งถึงความตอนหนึ่งว่า

“อันพวกเขาชาวประมงไม่โหยงหยิบ ล้วนดินถีบปากกัดขัดเขมร
จะได้กินข้าวเข้าที่ราวเพล คูจัดเงินโสดโสนในโคลนตม”

การทำประมงบริเวณนี้มีทั้งประมงชายฝั่ง (พื้นบ้าน) และประมงน้ำลึกโดยมีถนนเลียบเมืองชลบุรีเป็นเขตกันระหว่างสองวิธีนี้ ประมงชายฝั่งหรือพื้นบ้านจะออกหาปลาในระยะใกล้ ๆ หลังจากนั้นจะนำสัตว์น้ำมาขึ้นที่ท่าเรือที่อยู่ด้านในของถนนเรียบเมือง บริเวณที่พบมากเช่นที่ท้ายซอยที่สามารค ซอยทิพย์สถาน ซอยเสริมสันติ และซอยท่าเรือพลี ซึ่งติดอยู่กับชายฝั่งทะเล

ภาพที่ 49 การทำประมง การค้าขายสัตว์น้ำจากทะเลบริเวณสะพานปลา (ซ้าย) ตลาดล่างที่บางปลาสร้อย (ขวา)

(6.) ตลาดและการค้าขาย มีคำกลอนในนิราศเมืองแกลงเมื่อเดินทางเรือมาขึ้นสะพานที่บางปลาสร้อยและสุนทรภู่ได้แวะพักค้างที่นี้ 3 วัน มีการเขียนบรรยายเกี่ยวกับตลาดไว้ว่า

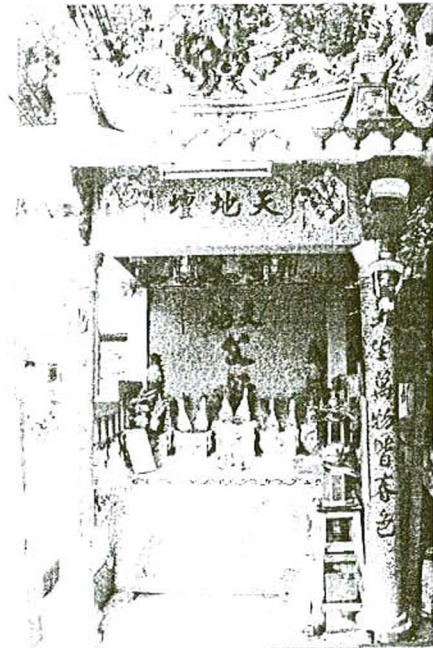
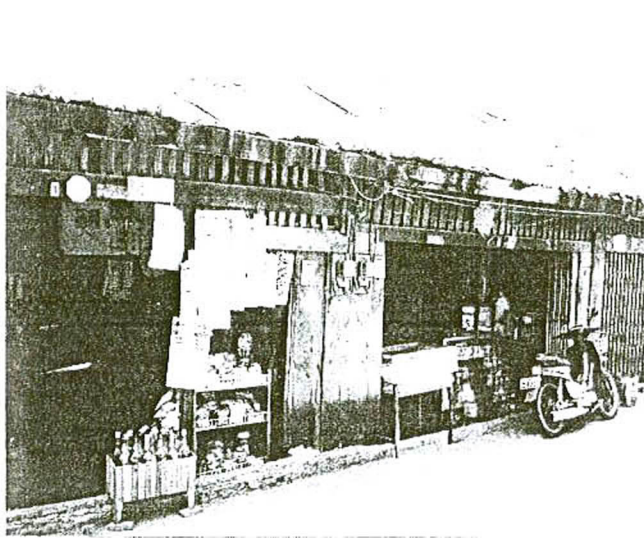
“ซังคายขึ้นฝืนฤทัยให้ประเทือง เทียวชำเลื่องแลชมตลาดเรียง
เป็นสองแถวแนวถนนคนสะพรั่ง บ้างยืนบ้างนั่งร้านประสาณเสียง”

หรือ

“ขายหอยแครงแมงกูดกับปูม้า
พวกเจ๊กจีนสินค้ายาเมาวาง
ที่ขายผ้าหน้าดังก็เปิดโถง

หมึกแมงดาหอยคองรองกระถาง
มะเขือคางแพะเผือกผักกาดคอง
ลิ้นเบ๊โป่งหญิงขายมาจ่ายของ”

การศึกษาสำรวจฝั่งตะวันออกของถนนวรวิหารจากปากซอยที่นามารคขึ้นไปซอยเสริมสันติ พบตลาดบุรีบริบาล หรือ “ตลาดล่าง” ตรงปากซอยคูำพล สร้างโดยหลวงบุรีบริบาล (เสียง อุทัยชานนท์) พ.ศ. 2478 และตลาดทรัพย์สิน (หรือตลาดพระคลังข้างที่) หรือ “ตลาดบน” พ.ศ. 2455 ภายในตลาดล่างยังพบเห็นแม่ค้านำสัตว์น้ำจากทะเลจำพวก กุ้ง หอย ปู ปลา หมึก แมงดา และหอยคอง นำมาตั้งขายอยู่ภายในและภายนอกตลาด และบริเวณปากซอยทิพย์สถานฝั่งตรงกันข้ามตลาดล่างหรือปากซอยบำรุงเขตพบหลักฐานร้านค้าแบบชั้นเดียวสร้างด้วยไม้มีประตูแบบฝาดั้งปรากฏอยู่ 2-3 หลัง

ภาพที่ 50 เรือนค้าริมทางแบบชั้นเดียวในซอยท่าเรือพลี (ซ้าย) ศาลเจ้าติจี่ ซอยเสริมสันติ (ขวา)

(7.) องค์ประกอบทางวัฒนธรรมอื่น ๆ จากการศึกษาสำรวจพื้นที่บางปลาสร้อยและใกล้เคียงตาม ซอยต่าง ๆ ชายฝั่งทะเลพบหลักฐาน วิถีชีวิตผู้คนชายทะเลอีกมากได้แก่ การแกะหอย ดากหอยแมลงภู่ การเก็บอวนดากอวน และการค้าขายอาหารทะเลสดและแห้ง ร้านอาหารทะเล รวมไปถึงความเชื่อเกี่ยวกับ พระภูมิเจ้าที่ของผู้คนแถบนี้ที่เปลี่ยนแปลงไป นอกจากนั้นยังพบวิถีชีวิตของผู้คนชาวไทยเชื้อสายจีนใน ซอยท่าเรือพลีที่ยังคงสืบทอดความเชื่อ การไหว้เจ้าหรือประเพณีการละเล่นเช่น “จี่ว” บริเวณหน้าศาลเจ้า อยู่อย่างสม่ำเสมอ

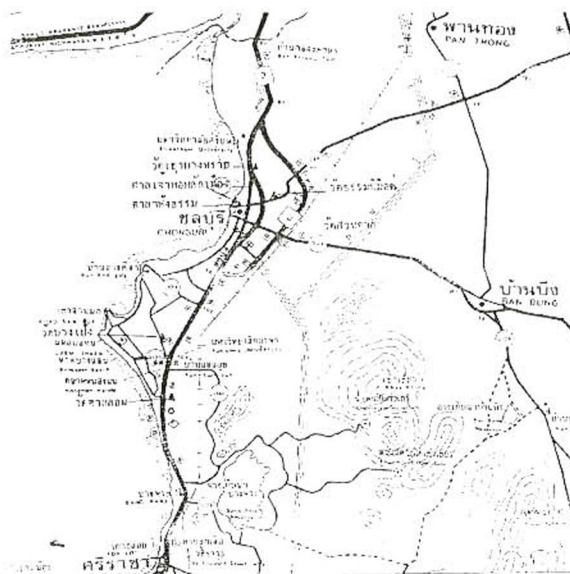
ภาพที่ 51 อุปรากรจีน “จีว” ในซอยท่าเรือพลีบริเวณศาลเจ้าชกเกี้ยน (ซ้าย) การกองข้าวที่ศรีราชามีจุดเริ่มต้นที่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองชลบุรี (ขวา)

หลังจากค้างแรมที่บางปลาสร้อยได้ 3 วัน สุนทรภู่ได้เดินทางต่อไปในรุ่งเช้า ความในนิราศคำกลอนระบุไว้ตอนหนึ่งว่า

“พอฟ้าขาวดาวเดือนลงเลื่อนลด
จากเคหาชลาพื้นนองเนื่อง
พอพ้นบ้านลานแลล้วนทุ่งเถียน
ดูกรวดทรายพรายงามเหมือนเงินราง
ดูสีขาวราวกับน้ำตาลโดนด
ริมทางเดือนเรือนหย้ามีรายราย
ถึงหนองมนมีตำบลชื่อบ้านไร่
ต้องเดินเคียงเลียงลัดตัดทแยง

อร่ามรดสุริยาเวหาเหลือง
ขึ้นประเทืองปล้ำทุกข์มาตามทาง
หนทางเตียนตัดเข้าภูเขาวาง
หยาดน้ำค้างขังหลุมที่ชุมควาย
ที่หว่างโขดขอบผาศิลาถลาย
เห็นฝูงควายปล่อยเกลื่อนอยู่กลางแปลง
เขาจากไม้ทุกประเทศทุกเขตแขวง
ตามนายแสงนำทางไปกลางไพร”

1. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจพื้นที่

ภาพที่ 52 แผนที่แสดงชุมชนในเขตตำบลแสนสุข (หนองมนเดิม)
ที่มา : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

1.1 ชื่อหนองมน

1.2 สภาพทั่วไป เดินทางจากถนนวชิรปราการ ตำบลบางปลาสร้อยข้ามผ่านคลองบางปลาสร้อย และข้ามมาบริเวณสถานีบริษัทยางสังเคราะห์ชลบุรี (อดีตเคยเป็นที่ตั้งวัดสมรโกษัญ) มายังทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3 ถนนสุขุมวิท และเดินทางผ่านตำบลห้วยกะปิ ตำบลอ่างศิลา และตำบลแสนสุข โดยลำดับ สภาพของภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นอาคารพาณิชย์ ศูนย์การค้า ด้านหลังไกลออกไปฝั่งทิศตะวันออกเป็นที่ราบและแนวเขาเขียวทอดเป็นทิวยาวฝั่งทิศตะวันตกเป็นชายฝั่งทะเลเป็นที่ราบและเนินเขาสามมูก

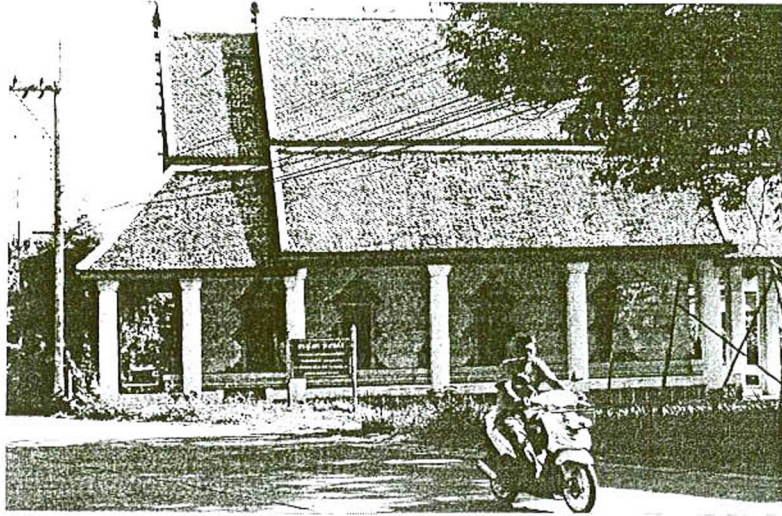

ภาพที่ 53 เส้นทางสายสุขุมวิทจากโรงพยาบาลชลบุรีไปหนองมนก่อน พ.ศ. 2500
ที่มา : เทศบาลเมืองชลบุรี

1.3 หลักฐานทางโบราณคดี จากการสำรวจตามเส้นทางนิราศฯ และชื่อที่ปรากฏพบว่า “หนองมน”³⁷ เป็นชื่อเรียกตลาดและชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณโดยรอบซึ่งแต่เดิมเมื่อรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ตำบลแถบนี้มีชื่อเรียกว่า ตำบลหนองมน ส่วนถัดขึ้นไปทางทิศตะวันออกมีชื่อ ตำบลบ้านไร่ไผ่หล้า มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลบ้านหนองมน ปัจจุบันมีอาชีพทำไร่มันสำปะหลังเป็นส่วนใหญ่

1.3.1 อาคารบ้านเรือนโบราณวัตถุ

(1.) วัดบางเป้ง เลขที่ 71 หมู่ 1 ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี ประวัติความเป็นมา ไม่แน่ชัดหลักฐานสำคัญคือ อุโบสถหลังเดิมมีขนาดเล็ก ผนังก่อล้อมด้านข้างมีหน้าต่างด้านละ 4 ช่อง ด้านหน้าทำประตู 2 ช่อง ผนังด้านหลังอุดตันรอบผนังด้านนอกทำระบียงล้อมรอบ หน้าบันของอุโบสถตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้นแบบพันธุ์พุกกะพ้อ ประกอบด้วยเครือเถาดอกไม้ ใบไม้ แบบอย่างของลายฝรั่ง ส่วนที่เป็นช่อดอก จะใช้เครื่องถ้วยและมีทั้งเครื่องถ้วยจีนและฝรั่งปะปนกัน

ภาพที่ 54 พระอุโบสถวัดบางเป้ง ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551

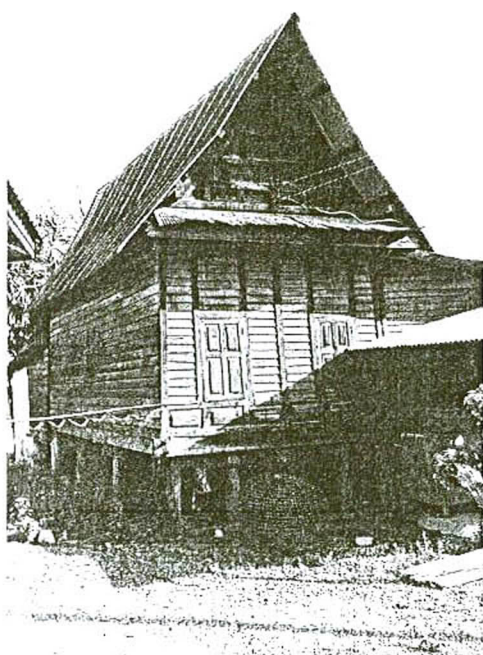
รูปแบบเครื่องถ้วยที่ปรากฏอยู่มีลักษณะแบบรูปทรงจาน และจานเชิงโดยเครื่องถ้วยจีนเป็นแบบอย่างของศิลปะราชวงศ์ซิง (ชิง) ส่วนภายในอุโบสถวัดบางเป้งมีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังโดยรอบทั้ง 4 ด้าน ตอนบนของผนังเหนือกรอบประตูและหน้าต่าง เขียนเนื้อเรื่องอดีตพุทธ หรือ พระพุทธเจ้าในอดีตเป็นแบบสมาธิ ประกอบประภามณฑลล้อมรอบส่วนพระเศียรเรียงรายต่อเนื่องกันเป็นแถวซ้อนกันขึ้นไป 3 ชั้น โดยรอบทั้ง 4 ด้าน ส่วนพื้นที่ระหว่างช่องหน้าต่างหรือห้องภาพเขียนเป็นภาพอสุภ คือ ภาพพระภิกษุชักผ้าบังสุกุลจากซากศพในลักษณะต่าง ๆ กัน และพิจารณาสุกกรรมฐาน

ภาพที่ 55 ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบางเป้ง

องค์ประกอบของภาพอสุภามีบางห้องภาพเขียนเป็นภาพทะเล ประกอบด้วยธรรมชาติที่เป็นเกาะ มีเรือใบ เรือกลไฟแบบประกอบด้วยเสาใบและปล่องควัน บางภาพเขียนเป็นทิวทัศน์ประกอบด้วยป่าเขา โขดหิน ต้นไม้ สระน้ำ และสัตว์ต่าง ๆ ห้องภาพด้านซ้ายประกอบ (ทิศเหนือ) เขียนภาพพระมัลลยลงไปโปรดสัตว์ในนรกภูมิเกือบเต็มทั้งห้องภาพ การจัดภาพเขียนเป็นกำแพงล้อมรอบประกอบด้วยประตูและหอ ป้อมรักษาการณ์บนกำแพง ภายในมีภาพพระมัลลยขึ้นถือตาลปัตรเทศน์โปรดเหล่าสัตว์นรกซึ่งถูกลงทัณฑ์ ในลักษณะต่าง ๆ

สภาพโดยทั่วไปของทรัพยากรทางโบราณคดี ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างชำรุดทรุดโทรมจากผนังที่เริ่มผุกร่อน จากความชื้นและฝนที่ชะและสาดเข้ามา กับปัญหาหลังคารั่วและฝูงงู โดยเฉพาะภาพเขียนภายในห้องภาพระหว่างช่องหน้าต่าง มีสภาพลบและเลอะเลือนไปค่อนข้างมาก เช่นเดียวกับบริเวณโดยรอบอุโบสถหลังเก่ามีการปลูกสร้าง ตกแต่งสวนนันทนาการมาเบียดชิดอุโบสถ ซึ่งก่อนหน้านี้ทางเทศบาลก็ได้ตัดถนนเข้าไปเบียดด้านหลังอุโบสถมาคราวหนึ่งแล้ว จนส่งผลให้ภูมิทัศน์โดยรอบของอุโบสถดูคับคั่ง และทำลายทัศนียภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีไปโดยสิ้นเชิง

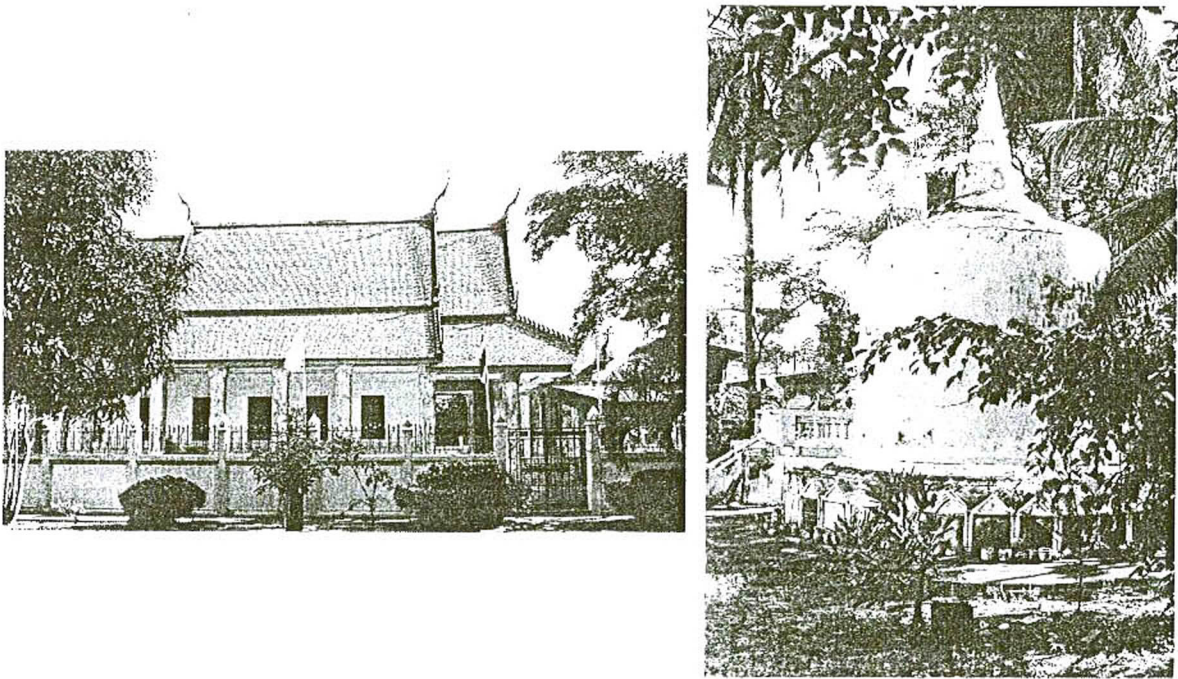

ภาพที่ 56 บ้านทรงไทยแบบท้องถิ่นตำบลแสนสุข ของสมควร สมนวล (ขวา) และตำบลบ้านปึก (ซ้าย)

(2.) บ้านคุณสมควร สมนวล บ้านเลขที่ 4513 (เดิม 55 หมู่ 7) ถนนมาบะยม ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี บริเวณนี้เป็นชุมชนจีนของบ้านหนองมน ตำบลหนองมน เขตอำเภอบางพระเดิม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรแถบบ้านหนองมนและแหลมแท่น มีโฉนดที่ดินเป็นของตัวเองตั้งแต่วารว ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2453) บ้านคุณสมควรสร้างมากกว่า 100 ปี ในราคา 80 บาท เป็นบ้านเรือนแฝดมีขนาดกว้าง 9.30 เมตร ยาว 13 เมตร

เป็นเรือนชั้นเดียวยกพื้นสูงราว 1.20 เมตร สร้างด้วยไม้ตะแบก หลังคาเป็นจั่วแหลมสูง เรือนด้านซ้ายมีจั่วแบบลูกฟักหน้าพรหม ด้านซ้ายของเรือนต่อชายคายื่นออกไปราว 2 เมตร เดิมไว้เก็บยุงข้าว เถวียน และควาย ภายในตัวเรือนแบ่งเป็นห้อง ห้องกลาง ห้องบูชาบรรพบุรุษมีเครื่องเช่นไห้แบบจีน ประตูทางเข้าเหนือประตูมีการเขียนจารึกข้อความภาษาจีนว่า “ฟู ไห่” หมายถึงความสุขและโชคลาภมากมายเหมือนทะเล

(3.) วัดกลางดอนหรือวัดแจ้งเจริญดอน ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ราบลุ่ม มีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 2 เมตร บริเวณโดยรอบเป็นพื้นที่อยู่อาศัย มีคลองบางโปรงไหลผ่านทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ จากการศึกษาสำรวจวัดกลางดอนพบหลักฐานโบราณคดีคือพระอุโบสถ หน้าบันประดับตกแต่งด้วยลายปูนปั้น ลายเครือเถาประดับด้วยเครื่องเบญจรงค์ หลังคามุงกระเบื้องเคลือบดำ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูป 2 องค์ มีพระสาวกขนานข้างละรูป ด้านหน้าพระอุโบสถมีเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองตั้งอยู่บนฐานสูง ตัวองค์ระฆังเป็นทรงปรางค์สูงประมาณ 7 เมตร ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 57 พระอุโบสถและเจดีย์วัดกลางดอน ตำบลแสนสุข

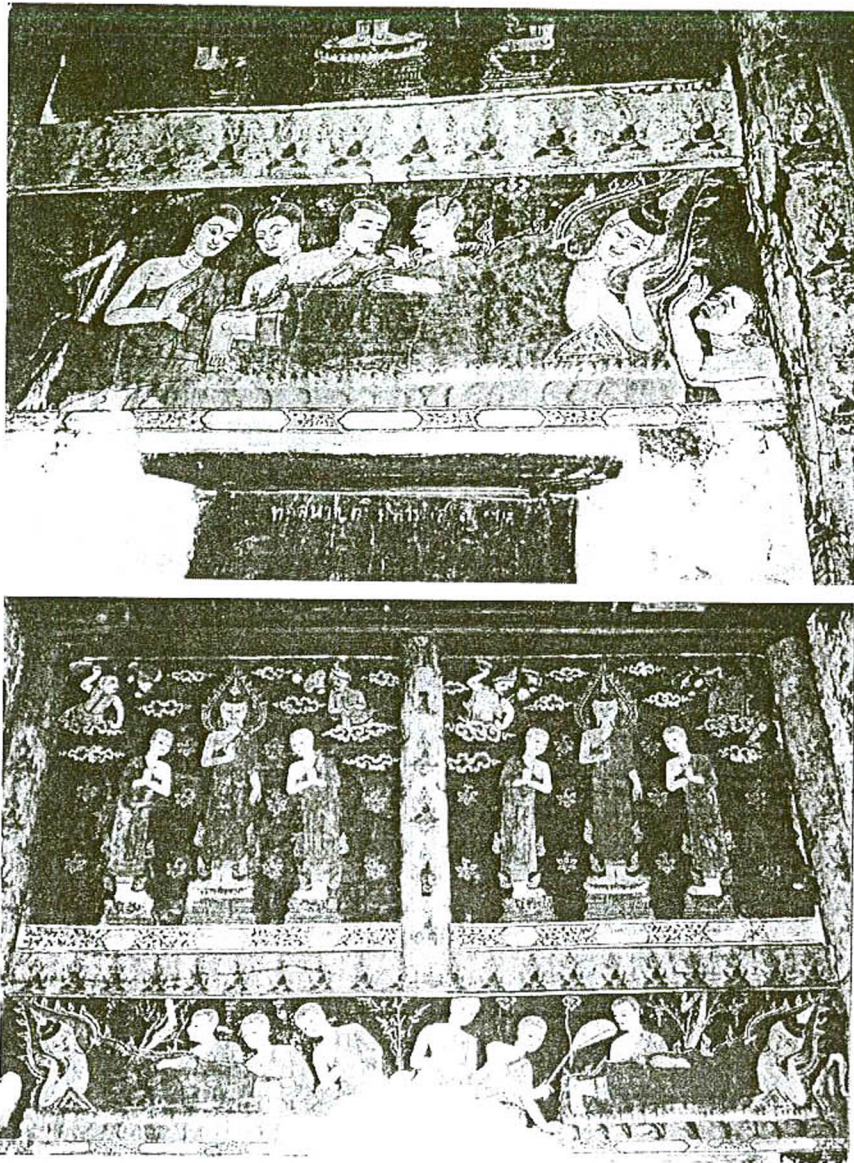
1. วัดตาลล้อม ถัดจากบริเวณตลาดหนองมนลงไป มีหลักฐานทางโบราณคดีอีกแห่งหนึ่งได้แก่ “วัดตาลล้อม” ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี ตั้งอยู่ห่างจากถนนสุขุมวิทเข้าไปเพียงเล็กน้อย ซึ่งประวัติความเป็นมาของวัดไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน หลักฐานสำคัญได้แก่ อุโบสถหลังเดิม จิตรกรรมฝาผนัง และเจดีย์เก่าด้านหน้าอุโบสถ ระเบียงและลักษณะของอุโบสถมีฐานก่อนข้างต่ำเกือบเสมอกับระดับพื้นดินโดยรอบ มีระเบียงและชายคาปีกนกยื่นออกมาคลุม ด้านหน้าและหลังอุโบสถทำเป็นช่องประตูด้าน

ละ 2 ช่อง ด้านข้างเป็นช่องหน้าต่างด้านละ 4 ช่อง เหมือนกันทั้ง 2 ด้าน การประดับตกแต่งประตู ทำเป็นลวดลายปูนปั้น รูปดอกไม้ ใบไม้ เป็นแบบซุ้มประดับอยู่ในโครงสร้างรูปสามเหลี่ยม ส่วนที่เป็นดอกไม้ก็กลางประดับด้วยถ้วยชามกระเบื้อง กลีบดอกเป็นปูนปั้นระบายสีเช่นเดียวกับส่วนที่เป็นใบ

ภาพที่ 58 พระอุโบสถวัดตาลล้อมหลังเก่า

ผนังด้านในของอุโบสถหลังเดิม เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังโดยรอบทั้ง 4 ด้าน แต่ละด้านแบ่งพื้นที่สำหรับใช้เขียนภาพออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนล่างระหว่างช่องหน้าต่าง ประตู หรือห้องภาพ และส่วนบนเหนือกรอบประตูหน้าต่างขึ้นไปจรดเพดาน เนื้อเรื่องของภาพบริเวณห้องภาพพิจารณาจากร่องรอยหลักฐานที่มีอยู่ อนุมานว่าเขียนเกี่ยวกับเรื่องพุทธประวัติ ส่วนบริเวณเหนือกรอบประตูหน้าต่าง เขียนเรื่องอดีตพุทธในลักษณะของพระพุทธรูปปางสมาธิประทับนั่งเหนือดอกบัว มีประภาณตลล้อมรอบพระเศียร ประกอบพระสาวกในลักษณะของพระสาวกนั่งพับเพียบประนมมืออยู่ทั้ง 2 ด้าน หันหน้าเข้าหาอดีตพุทธ

ภาพที่ 59 จิตรกรรมฝาผนังภายในอุโบสถหลังเก่าวัดตาลล้อม

สภาพโดยทั่วไปของวัดตาลล้อม⁷⁸ พิจารณาจากลักษณะทางกายภาพและภูมิทัศน์โดยรอบมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมาก เช่น การตัดและการถอนทำลายพันธุ์ไม้ท้องถิ่น และไม้ดั้งเดิมอาทิตันตาลที่เคยมีปรากฏอยู่คู่กับวัดมาโดยตลอด ปัจจุบันเหลือเพียง 2-3 ต้น อีกทั้งอุโบสถเดิมและเจดีย์เก่าด้านหน้าโบสถ์ถูกปล่อยทิ้งร้างขาดการดูแล มีสภาพทรุดโทรมมากทั้งที่ส่วนของเจดีย์ได้รับการขึ้นทะเบียนจากกรมศิลปากรเป็นที่เรียบร้อยแล้วก็ตาม

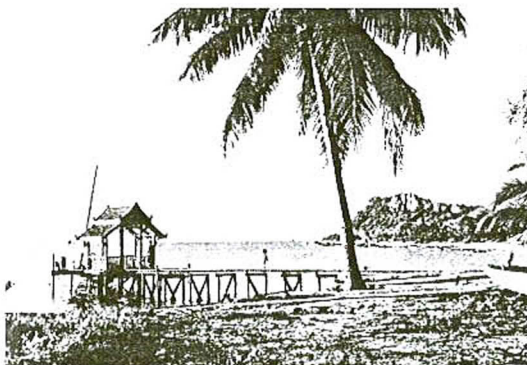
เช่นเดียวกับจิตรกรรมฝาผนังได้รับการอนุรักษ์จากกรมศิลปากรมาเมื่อ พ.ศ. 2522 ปัจจุบันมีสภาพหลุดร่อนเป็นจุด ๆ บางส่วนความชื้นจากใต้พื้นได้ทำให้ภาพเขียนส่วนด้านล่างลบเลือนไป ประกอบกับการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องได้ทราบว่า หลังจากทางกรมศิลปากรได้เข้ามาอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังภายใน

อุโบสถเดิมแล้ว ทางวัดก็จะปิดอุโบสถเพราะเกรงว่าตัวภาพเขียนจะได้รับภัยจากผู้เข้ามาชมและอื่น ๆ จนอากาศภายในอุโบสถเกิดความอับชื้น ขาดการถ่ายเทของอากาศแบบที่ควรจะเป็น

(5.) **เจ้าแม่สามमुख** จากถนนสุขุมวิทแยกเข้าถนนลงหาดบางแสน (ทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 3135) ผ่านมหาวิทยาลัยบูรพา ตรงไปยังถนนชายหาดบางแสนสายนอกหรือสายใน และตัดขึ้นเขาสามमुख ด้านทิศเหนือเจ้าแม่สามमुखเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองชลบุรีมาแต่อดีต ดังความในนิราศเมืองแกลงบทหนึ่งว่า

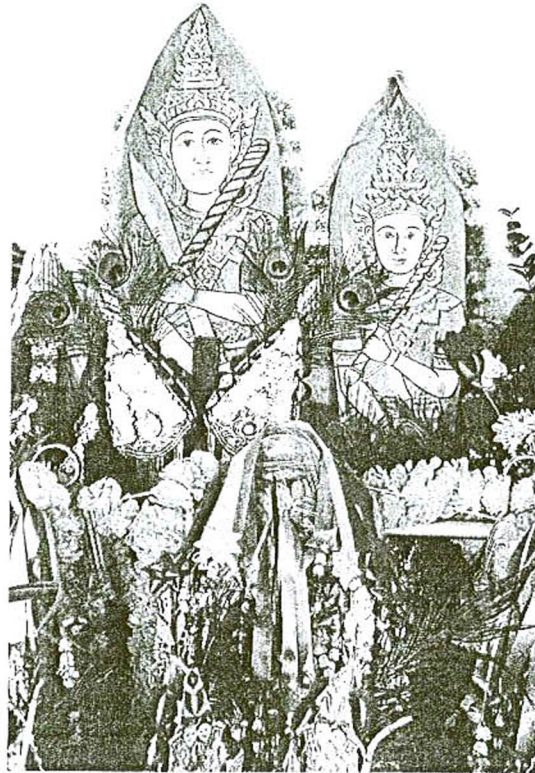
“เห็นเกินรอยบางปลาสร้อยอยู่ท้ายเรือ	คลื่นก็เพื่อฟุ้งฟองคะนองพราย
เห็นจวนจนบนเจ้าเขาสามมุข	จงช่วยทุกข์ถึงที่จะทำถวาย
พอขาดค่าน้ำขึ้นทั้งคลื่นคลาย	ทั้งสามนายหน้าขึ้นค่อยเฉื่อยมา”

รูปปั้นเจ้าแม่สามमुखประดิษฐานอยู่ภายในศาล ตั้งอยู่ ณ เชิงเขาสามमुखด้านทิศเหนือ ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวประมงและชาวเรือนับถือมาก ก่อนออกทะเลมักอธิษฐานขอให้เจ้าแม่คุ้มครองให้ปลอดภัย ให้หาปลาได้มากเมื่อสมหวังก็จะนำสิ่งของที่คิดว่าเป็นของโปรดของเจ้าแม่มาถวาย ซึ่งของถวายส่วนใหญ่จะเป็น “ว่าว” ในสมัยหลัง ๆ มีผู้นับถือเจ้าแม่สามมุขมาก ไม่ได้จำกัดเฉพาะชาวชลบุรีเท่านั้น แต่เป็นผู้คนจากนอกเขตจังหวัดชลบุรี ต่อมามีการสร้างศาลเจ้าแม่สามมุขขึ้นอีกหนึ่งแห่งทางด้านตะวันออกของเขาสาม मुख ผู้คนมักจะเรียกศาลใหม่นี้ว่า “ศาลเจ้าแม่สามมุขจีน” และเรียกศาลเจ้าแม่สามมุขเดิมว่า “ศาลไทย” ³⁹

ภาพที่ 60 ศาลเจ้าแม่สามमुख บนเขาสามमुख สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองชลบุรีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา (ซ้ายล่าง และขวา) ศาลเจ้าแม่สามมุขมองจากแหลมแท่นเห็นศาลาราชนาวิ เมื่อก่อน พ.ศ. 2500 (บนซ้าย)

นอกจากเจ้าแม่สามมุขถัดลงไปทางใต้บริเวณหาดวอนนภา ตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี มีศาลเจ้าพ่อสุวรรณลอยด่อง ตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก (ไปทางทะเล) เป็นศาลเจ้าขนาดเล็กภายในศาลมีแผ่นไม้กระดานหรือเจี๊วต์ 3 แผ่น เป็นภาพเทวดาหรือเทพารักษ์ถืออาวุธคล้ายกระบองและดาบอยู่ในมือทั้งสองข้าง พิจารณาจากภาพเขียนสีเทพารักษ์เข้าใจว่า เป็นการเขียนสีตกแต่งขึ้นใหม่ เจ้าองค์นี้เป็นที่นับถือของชาวบ้านและชาวประมงแถบหาดวอนนภาและใกล้เคียงมาก ในทุก ๆ ปี จะมีการจัดงานเฉลิมฉลองอยู่เป็นประจำ

ภาพที่ 61 เจี๊วต์ภาพเทพารักษ์ภายในศาลเจ้าพ่อสุวรรณลอยด่อง หาดวอนนภา (ภาพเทพารักษ์เขียนขึ้นใหม่)

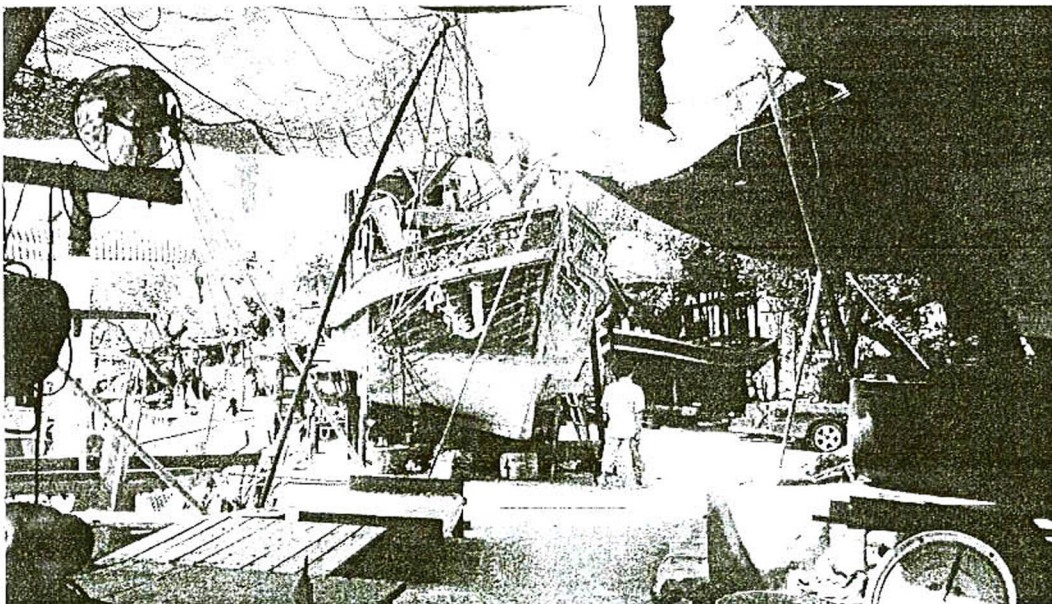
1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม สภาพโดยทั่วไปของบ้านหนองมน

หรือตำบลแสนสุข อำเภอเมืองชลบุรี มีภูมิประเทศด้านทิศตะวันตกติดอยู่ชายฝั่งทะเลบริเวณหาดบางแสน เขาสามมุขและแหลมแท่น มีธรรมชาติและทัศนียภาพสวยงามเป็นที่รู้จักโดยทั่วไป และเป็นที่พักผ่อนตากอากาศของนักท่องเที่ยวมาตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2486 ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ครั้งนั้นชายหาดบางแสนยังไม่เป็นที่รู้จักของคนภายนอก แต่เขาสามมุขเป็นที่รู้จักดีมาตั้งแต่ช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นหรือก่อนหน้านั้น โดยเฉพาะในสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยามีการระบุชื่อเกาะกลางทะเลหนึ่งในภาพไตรภูมิว่า “สามมุข” และระบุอาณาบริเวณใกล้เคียง เช่น จันทบูรณ บ้างปลาสร้อย เป็นต้น นอกจากนั้นหนองมนและตำบลแสนสุขยังมีองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นดังนี้

(1.) การทำประมง คือการหาประโยชน์จากสัตว์น้ำไม่ว่าจะเป็นสัตว์น้ำจืดและสัตว์น้ำเค็ม ประมงน้ำเค็มหรือประมงทะเลชุมชนแถบหาดวอนนภา บ้านแหลมแท่นและเขาสามมุข ประกอบอาชีพนี้มาอย่างช้านาน เช่น จับปลา จับปู หาทอย ด้วยเครื่องมืออย่างง่าย ๆ ได้แก่ แหในน้ำตื้น อวนในน้ำลึก การทำโป๊ะ และใช้กระดานถีบจับปูและหอยตามชายเลน เป็นต้น

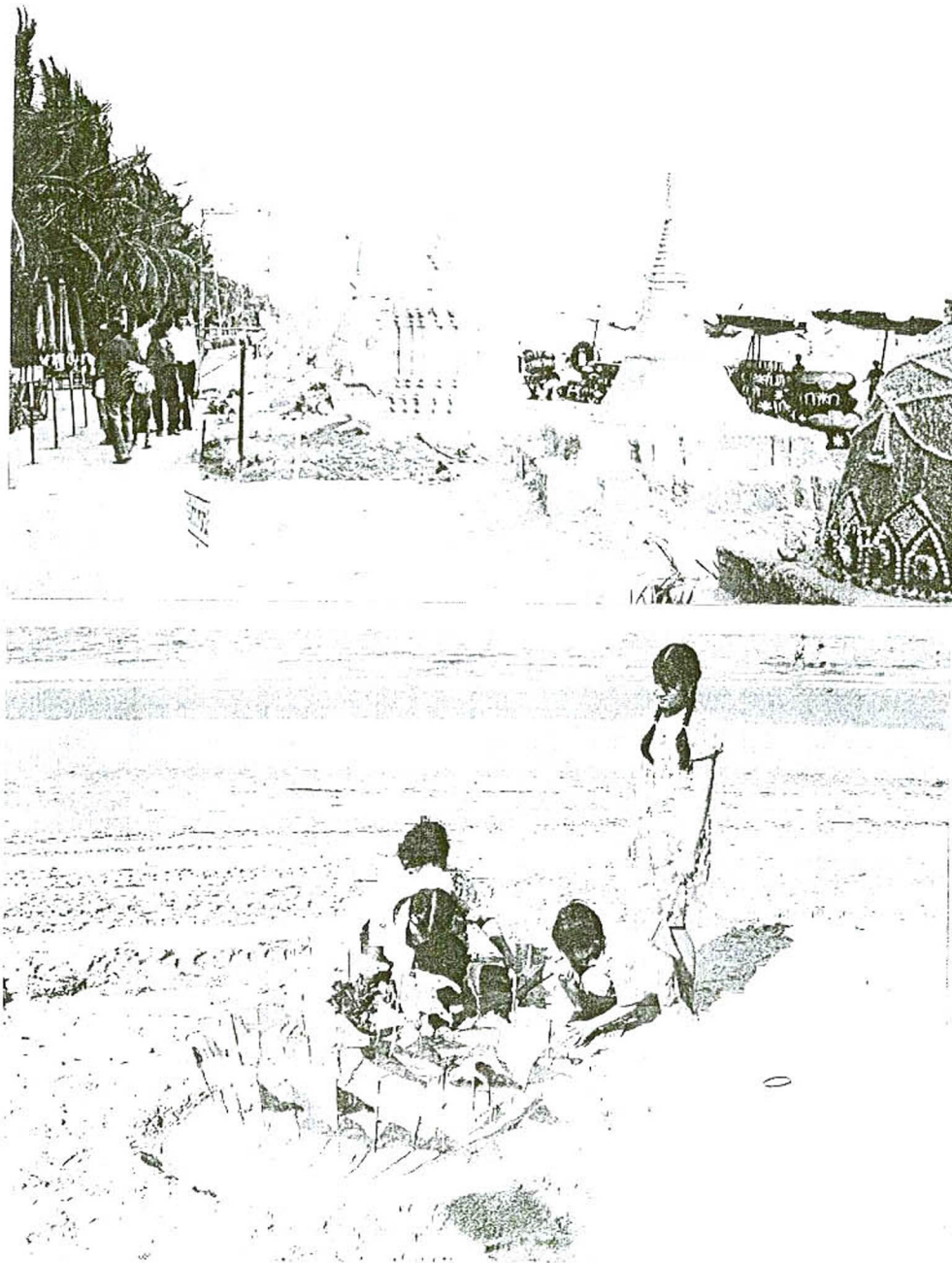
(2.) การต่อเรือ เป็นอาชีพที่มีการทำกันมากบริเวณเขาสามมุข และหาดวอนนภา ส่วนใหญ่เป็นการต่อเรือน้ำลึกและน้ำตื้น หรือประมงชายฝั่งกรรมวิธีการต่อเรือแบบเดิม เป็นกระบวนการเกี่ยวข้องกับประเพณีความเชื่ออยู่มากเช่น หลังจากวางกระดูกงูแล้วจะต้องทำพิธีบวงสรวงแม่ย่านางเรือ เรียกว่า “ไหว้แม่ย่านาง” เจ้าของเรือต้องหาวันเวลาอันเป็นมงคลฤกษ์ในการจะวางกระดูกงูเรือ และประกอบทวนหัว ในวันเดียวกันมีการสวดมนต์เลี้ยงพระใช้ผ้าหลายสีล้วนเป็นสัญลักษณ์พินไว้ที่ทวนหัวคอนบน มีดอกไม้ธูปเทียนบูชา

ก่อนจะปล่อยเรือลงน้ำต้องไปหาฤกษ์อันเป็นมงคลจากอาจารย์โหราศาสตร์อีกครั้งหนึ่ง เช่นเดียวกับก่อนออกเรือชาวประมงทำการบวงสรวงแม่ย่านางเรือ เจ้าพ่อ เจ้าแม่ในท้องถิ่น ซึ่งมีอยู่หลายแห่งเช่น เจ้าแม่สามมุข เจ้าพ่อสุวรรณรอยล่อง เจ้าแม่หินเขา และเจ้าทะเลหรือพ่อปู (เจ้าแห่งท้องทะเล) และตาปู (สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำโป๊ะ) อีกด้วย⁴⁰ ปัจจุบันจำนวนปลาในทะเลได้ลดจำนวนลง และมีการทำประมงกันมาก มีผลให้การขยายตัวของผู้ประกอบการอาชีพนี้ลดลงไปมาก ส่งผลให้อาชีพการรับจ้างต่อเรือขนาดต่าง ๆ ต้องหันไปประกอบอาชีพอื่นทดแทน เช่น การก่อสร้างบ้าน การต่อเรือขนาดเล็กเป็นของที่ระลึก เป็นต้น

ภาพที่ 62 การประกอบอาชีพประมงและการต่อเรือมีปรากฏตามชายฝั่งทะเลชลบุรี ตั้งแต่บ้านโขดลงไปถึงสัตหีบ

(3.) การก่อพระทรายน้ำไหล เป็นประเพณีทำบุญขึ้นปีใหม่ของชาวทะเลโดยกำหนด
 หลังวันมหาสงกรานต์ประมาณ 5-6 วัน เดิมเรียกว่า “ประเพณีก่อพระทรายน้ำไหล” วัดโคกอยู่ใกล้แม่น้ำ
 ห้วย หนอง คลองบึงในบริเวณนั้นก็จะจัดประเพณีนี้ขึ้นโดยชาวบ้านกรณิดำบลแสนสุข หรือบ้าน
 หนองมนเดิม จะจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในระหว่างวันที่ 16-17 เมษายน ณ ชายหาดบางแสน ในวันงาน
 จะมีกิจกรรมทางวัฒนธรรมหลายอย่างเช่น การทำบุญตักบาตร การสงฆ์พระพุทธรูป การก่อ
 พระเจดีย์ทราย การแข่งขันกีฬาพื้นเมือง ฯลฯ

ภาพที่ 63 ประเพณีก่อพระทรายวันไหล ตำบลแสนสุขริมหาดบางแสน

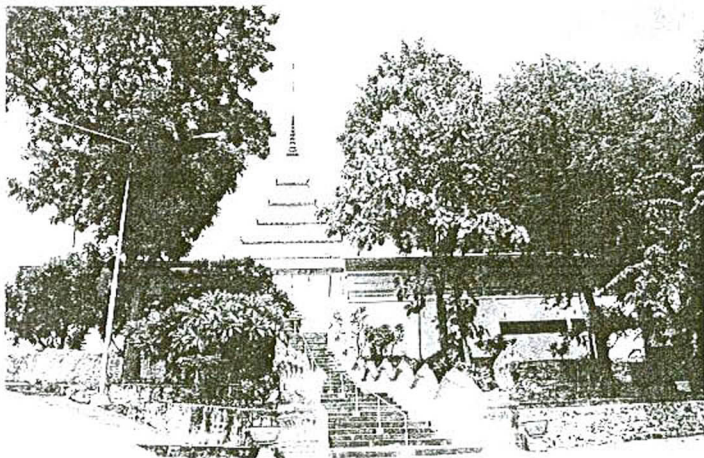
ตัดจากหนองมนลงไปตามถนนสุขุมวิทนิราศมีเนื้อความตอนหนึ่งระบุว่า
 “ก้าคัดเคคแผ่รื้อนทุกขุมขน ไม่มีต้นพฤษภาจะอาศัย
 ถ้วนละแวกแผ่คลาป่าไร่ไร จนสุดไร่เลียบริมทะเลมา
 ตะวันคล้อยหน้อยหนึ่งถึงบางพระ คุระยะบ้านนั้นก็แน่นหนา
 พอพบเรือนเพื่อนชายชื่อนายมา เขาโอภาค้อนรับให้หลับนอน”

1. ข้อมูลจากการสำรวจพื้นที่

1.1 ชื่อ บางพระ

1.2 สภาพทั่วไป บางพระหรือตำบลบางพระ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี ตั้งอยู่บนเนินเขา ฝั่งทิศตะวันตกเป็นทะเล ทิศตะวันออกเป็นเนินเขาทิวเขาเขียวและอ่างเก็บน้ำบางพระ มีต้นแฝกคา ทุ่งราบ ปรากฏอยู่ทั่วไปทางฝั่งตะวันออก มีบ้านเรือน ร้านค้า อาคารพาณิชย์ปลูกหนาแน่นฝั่งตะวันตก

(1) มณฑปพระพุทธบาทบางพระ ตั้งอยู่บนเนินเขาบริเวณวัดบางพระวรวิหาร เลขที่ 157 หมู่ 2 ตำบลบางพระ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี มณฑปหลังนี้สร้างขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่มีการบูรณะขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังปรากฏอยู่ในศิลาจารึกของชาวจีนสมัยนั้น (ดูภาพที่ 64) ซึ่งมีทั้งอักษรไทยโบราณและอักษรจีน

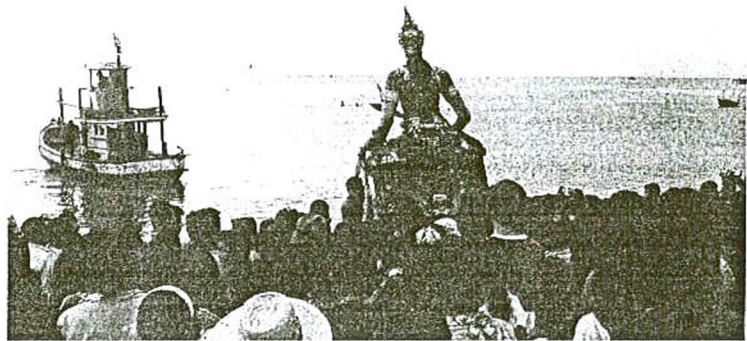

ภาพที่ 64 มณฑปพระพุทธบาทบางพระ และอักษรจารึกของชาวจีน

ลักษณะมณฑปมีผนัง 4 ด้าน ก่ออิฐถือปูนแบบรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีประตูทางเข้าด้านทิศตะวันตกและตะวันออกด้านละ 1 ช่อง หลังคาคลุมทำเป็นทรงจอมแหและมีชั้นลวดระเคียบอย่างสวยงาม

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม บางพระด้านทิศตะวันตกติด

ชายทะเล มีบ้านเรือนชาวประมง และชุมชนการค้าตั้งกระจายอยู่ทั่วไปซึ่งที่เห็นได้อย่างหนาตา คือ ร้านอาหารทะเล และการต่อเรือประมงชายฝั่งขนาดเล็กตั้งเรียงรายเป็นระยะห่าง ๆ กัน กรณีของประเพณีนั้นทางเทศบาลตำบลบางพระได้พยายามพัฒนาประเพณี “แห่เจ้าพ่อพญาชม” ให้เป็นที่รู้จักแพร่หลาย โดยจะจัดขึ้นในช่วงกลางเดือนพฤษภาคมของทุกปี ประเพณีนี้จากการศึกษาพบว่า เป็นกิจกรรมใหม่เกิดขึ้นเมื่อประมาณ 20 ปีมานี้

ภาพที่ 65 ประเพณีแห่พญาชมของชาวบางพระ พ.ศ. 2552

เมื่อออกจากบางพระไปตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3 (ถนนสุขุมวิท) ผ่านค่ายลูกเสือวชิราวุธ ด้านซ้ายก็จะเข้าสู่อำเภอสรรคบุรีราชันศรีมีท่ากลอนระบุไว้ว่า

“อันชื่อนี้ศรีมหาราชาชาติ

ขึ้นจากหาดเข้าป่าพนาสัตย์

ค่อยเลียบเดินเนินโขดสังขรณ์

เสียงจักจั่นแซ่เซ็งวังเวงใจ”

1. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจพื้นที่

1.1 ชื่อ ศรีมหาธาตุ

1.2 สภาพทั่วไป ตัวอำเภอศรีราชามีลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบสลับกับเนินสูงต่ำ มีภูเขาเล็ก ๆ กระจายอยู่ทั่วไป ฤดูฝนมีฝนตกชุกอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้นานาพันธุ์ โดยเฉพาะบริเวณที่ตั้งเทศบาลเมืองศรีราชา และโรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช อำเภอศรีราชาอยู่ในตำแหน่งที่ค่อนข้างสูงกว่าพื้นที่ส่วนอื่น ๆ และติดกับทะเล อำเภอศรีราชาเดิมเป็นส่วนหนึ่งของเมืองบางละมุง เมืองบางละมุงเป็นเมืองที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น บางละมุงเป็นเมืองขึ้นกรมท่า เจ้าเมืองเป็นพระเพ็ชรศรีสงครามรามรินทร์⁴¹

ในปี พ.ศ. 2478 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการได้กราบบังคมทูลออกจากทางราชการ และขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตทำป่าไม้กระยาเลยที่ศรีราชา ต่อมาเขตสัมปทานขยายออกไปจังหวัดอื่น ๆ ของภาคตะวันออก จนได้ตั้งเป็นบริษัทศรีราชาทุนจำกัด (พ.ศ. 2451) และเปลี่ยนเป็นบริษัทศรีราชามหาราชาจำกัด (พ.ศ. 2474)⁴²

พ.ศ. 2442 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากประพาสหัวเมืองในแหลมมลายู ทรงแวะทอดพระเนตรสถานที่ศรีราชาเพื่อสร้างตำหนัก และได้มีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ซึ่งมาทำธุรกิจป่าไม้และอุตสาหกรรมแปรรูปไม้อยู่ที่ศรีราชา เป็นพระอภิบาลจัดสร้างพลับพลาที่ประทับสำหรับสมเด็จพระเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีรับสนองพระบรมราชโองการจัดสร้างเรือนไม้ขนาดใหญ่ขึ้นที่ชายทะเลห่างจากชายทะเลไปในทะเล 1 เส้น (40 เมตร) และต่อมาได้พัฒนามาเป็น “โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช”⁴³

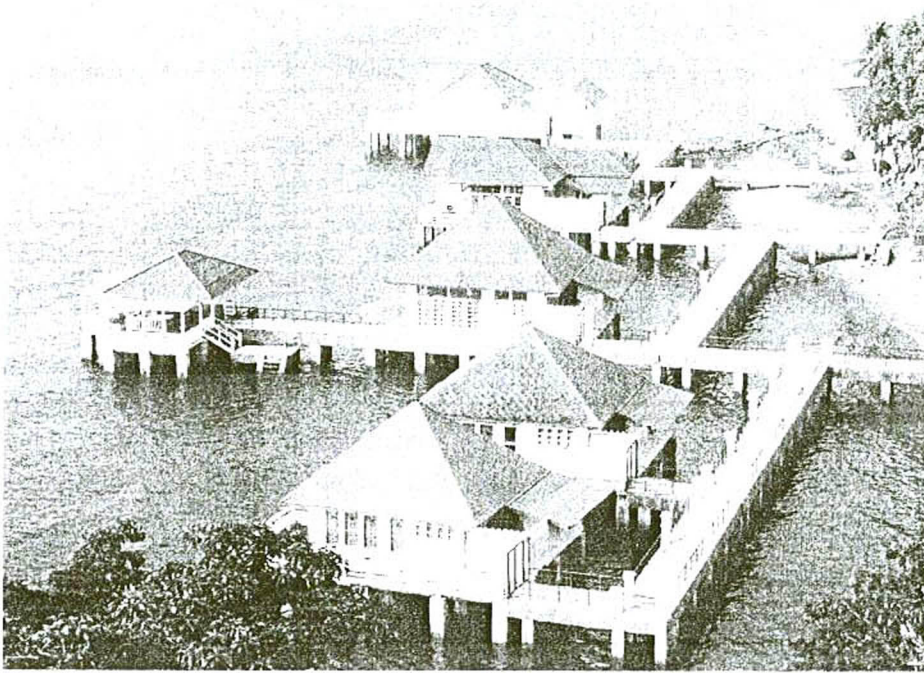
ภาพที่ 66 แผนที่โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พ.ศ. 2501

ที่มา : โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

1.3 หลักฐานทางโบราณคดี

1.3.1 อาคารบ้านเรือนโบราณวัตถุ

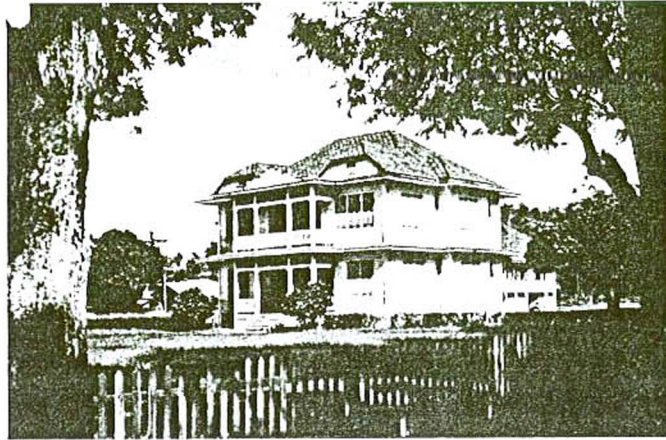
(1) เรือนในทะเล เรือนพักคนไข้ปลูกอยู่ในทะเลห่างจากชายหาด 40 เมตร ปลูกสร้างเมื่อ พ.ศ. 2442 เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงทูลเชิญสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชเทวีเสด็จมาประทับที่เรือนดังกล่าว ลักษณะเรือนเป็นเรือน 4 หลัง สร้างด้วยไม้ต่อมามีการปรับปรุงเป็นอาคารสร้างด้วยปูนเพื่อให้มีความคงทนถาวร

ภาพที่ 67 เรือนพักผู้ป่วยในทะเลโรงพยาบาลสมเด็จพระนางเจ้าฯ ศรีราชา

(2.) ตึกพระพันวัสสา อาคาร 2 ชั้น ก่ออิฐถือปูนหลังคาแบบผสมผสานคือทรงปั้นหยา และแบบหน้าจั่วตัดมุมหลังคา ยกสูงชันบนและชั้นล่างสร้างตามแบบอาคารแบบตะวันตก ระหว่าง พ.ศ. 2474–2494 สมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างตึกหลังนี้ เมื่อแรกสร้างใช้เป็นตึกอำนวยการโรงพยาบาล ห้องตรวจโรค ห้องจ่ายยา ที่ทำงานแพทย์ และงานธุรการ และใน พ.ศ. 2497 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินสมทบสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าพระราชทานได้แล้ว เพื่อต่อเติมอาคาร 2 ข้าง

ตึกพระพันวัสสาเป็นอาคารอนุรักษ์ของสภาภาษาชาวไทย และได้รับการคัดเลือกจากสมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์ให้เป็นอาคารอนุรักษ์ดีเด่นในปี พ.ศ. 2544–2545 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระราชทานกิตติบัตรเมื่อ 5 มิถุนายน 2545 ⁴⁴

ภาพที่ 68 ตึกพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า อาคารอนุรักษ์โรงพยาบาลสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์

(3.) อาคารอื่น ๆ นอกจากอาคารที่ปลูกสร้างในทะเลและอาคารพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าในโรงพยาบาลสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ ยังมีอาคารอื่น ๆ ที่มีค่ามีความสำคัญทางสถาปัตยกรรมอีกหลายหลัง ซึ่งได้รับการปลูกสร้างในระยะหลัง ๆ ต่อมา เป็นต้นว่า เรือนโซเก็น ตึกตันลิบวิยนาจแถม บางกอก ชั่วหลี และตึกเสียงหะรินสุด ลักษณะอาคารมีรูปแบบโครงสร้างที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมของการก่อสร้างไทยในแต่ละช่วงเวลาระหว่างเรือนพักอาศัย อาคารสาธารณะ เรือนพักตากอากาศ เป็นต้น

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม อำเภอศรีราชาตั้งอยู่บนชายฝั่ง

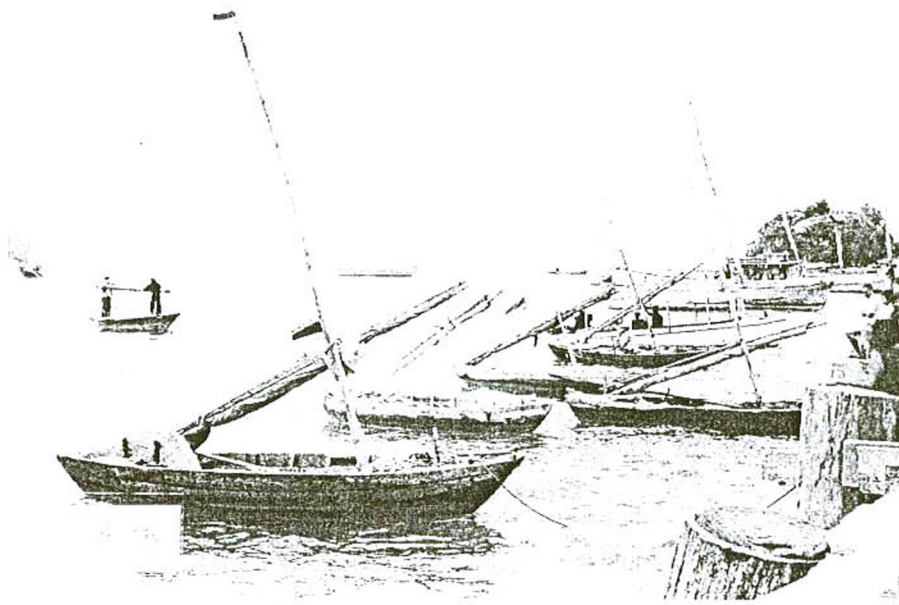
ทะเลภาคตะวันออกห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 117 กิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลาดเนิน มีภูเขาเล็ก ๆ กระจายอยู่ทั่วไป อาชีพสำคัญนอกจากทำประมงและจับสัตว์น้ำมาแต่เดิมแล้ว มีการทำไร่ ธุรกิจการค้า และอุตสาหกรรม กรณีของการทำประมงยังพบเห็นชุมชนชายฝั่งบริเวณตัวเมืองศรีราชา ยังประกอบอาชีพนี้้อย่างเป็นลำเป็นสัน พร้อมไปกับการทำร้านอาหารทะเลควบคู่กันไป นอกจากนี้ชาวศรีราชายังมีประเพณีสำคัญคู่บ้านคู่เมืองคือ

ภาพที่ 69 ประเพณีกองข้าวศรีราชา

(1) ประเพณีกองข้าว เป็นประเพณีท้องถิ่นของจังหวัดชลบุรีและศรีราชาแต่ปัจจุบัน ประเพณีกองข้าวในจังหวัดชลบุรีบางพื้นที่ได้เลิกปฏิบัติไปนานแล้ว เท่าที่ปรากฏอยู่คือที่อำเภอศรีราชา เพียงแห่งเดียว และได้พยายามอนุรักษ์ฟื้นฟูมาจนทุกวันนี้

ประเพณีกองข้าวหรือพิธีกองข้าวตามประวัติกล่าวว่าจะจัดเป็นงานประจำปีในฤดูร้อนราวเดือน เมษายนของทุกปี โดยมีคนเชื่อว่าเมื่อกระทำแล้วจะทำให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ประชาชนไม่เจ็บป่วยใน งานจะมีการเชิญเจ้าเข้าทรง ณ ศาลหลักเมืองของจังหวัดชลบุรีซึ่งตั้งอยู่ที่ปากซอยที่สามารค (สะพานยาว) ถนนวชิรปราการฝั่งตะวันตก มักทำติดต่อกันเป็นเวลา 3 วันในแต่ละวันจะจัดเป็นพิธี 2 ตอนคือ ตอนเช้า และตอนเย็น

ภาพที่ 70 เกาะลอยศรีราชา

ที่มา : ร้านเก็กสะ

ประเพณีกองข้าวของศรีราชาจะกระทำกันวันที่ 19 – 21 เมษายนของทุกปีโดยจัดขึ้นที่บริเวณริม เขื่อนหน้าบ้านพักนายอำเภอ บริเวณเกาะลอยแหลมฟาน แหลมท้าวเทวา และที่สำนักงานเทศบาลเมือง ศรีราชา โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้ร่วมกันจัดงานประเพณีกองข้าวขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 และ ยังเพิ่มกิจกรรมบันเทิงหลายอย่างรวมทั้งอนุรักษ์กีฬาการละเล่นเพลงพื้นบ้านและมวยดัดจากมวย

ในนิราศเมืองแกลง เมื่อเข้าบางพระก่อนถึงศรีมหาธาตุ เข้าใจว่าสุนทรภู่ได้เดินอ้อมไปลงชายหาด เคนเลียบทะเลมาเรื่องดังความตอนหนึ่งระบุไว้ว่า

“พอรุ่งแสงสุริยาภิลาศ

เห็นกรวดทรายชายทะเลขลุ่ย

ดูภาพหอยรอยคลื่นกระเด็นสาด

เป็นหลายอย่างลางลูกก็เรียวยาว

ลงเลียบหาดหวนคะนึ่งถึงสมร

ละเลียดอ่อนดั่งละอองคำดี

ก็เกลื่อนกลาดกลางทรายประพรายสี

โอ้เช่นนี้แม่มาด้วยจะดีใจ”

หลังจากขึ้นจากหาดที่ศรีราชาก็เดินทางเข้าป่า ลัดเลาะเส้นทางไปโขดเขาซึ่งเส้นทางในระหว่างศรีราชาไปว่าจะถึงบางละมุงในคำกลอน มีระบุคำความหมายที่โยงกับป่าเขานางไม้ สิ่งสารพัดต่าง ๆ จวบจนถึงบางละมุงแล้วในนิราศระบุไว้ว่า

“แล้วรีบรุดไปจนสุดที่ทิวทุ่ง	ถึงบางละมุงพบน้ำลำละหาน
เป็นประเทศเขตนครกรมการ	มีเรือนบ้านแออัดทั้งวัดวา
น้ำตาดกอกไ้อ้อนนวลน้อย	ให้มึนเมื่อยขัดข้องทั้งสองขา
ลงหยุดหย่อนผ่อนนั่งที่ศาลา	ต่างระอาอ่อนจิตระทดแรง
ลงอาบน้ำลำห้วยพอนน้อยหาย	แต่เส้นสายรุ่มรังให้ขึงแข็ง
สลัดใจเห็นจะไม่ถึงเมืองแกลง	แต่นายแสงวอนว่าให้คลาไคล”

หรือคำกลอนตอนหนึ่งระบุว่า

“ออกพินยานบ้านบางละมุงไป	ค่อยคลายใจรเลียบหลามา
ในกระแสน้ำแล่นแต่ไผ่ด้อม	ลงวนอ้อมโอบสัดเอามัจฉา
ไผ่คึดเห็นเอ็นดูหมู่เมงดา	ตัวเมียวพาห้วยลอยเที่ยวเล่นไคล”

หรือคำกลอนอีกตอนหนึ่งระบุว่า

“รำจวนจิตคิดมาในวารี	จนถึงที่ศาลาบ้านนาเกลือ
หยุดประทับดับดวงพระสุริย์แสง	ยิ่งโรยแรงร้อนรนนั่นล้นเหลือ”

หรือ

“ทั้งลำเลื่อยเหนื่อยอ่อนนอนสนิท	จนอาทิตย์แฉ่มเย็นมเหลียมไสล
ถอนสะอื้นตื่นตายังอาลัย	รำจวนใจจรจากศาลามา”

1. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจพื้นที่

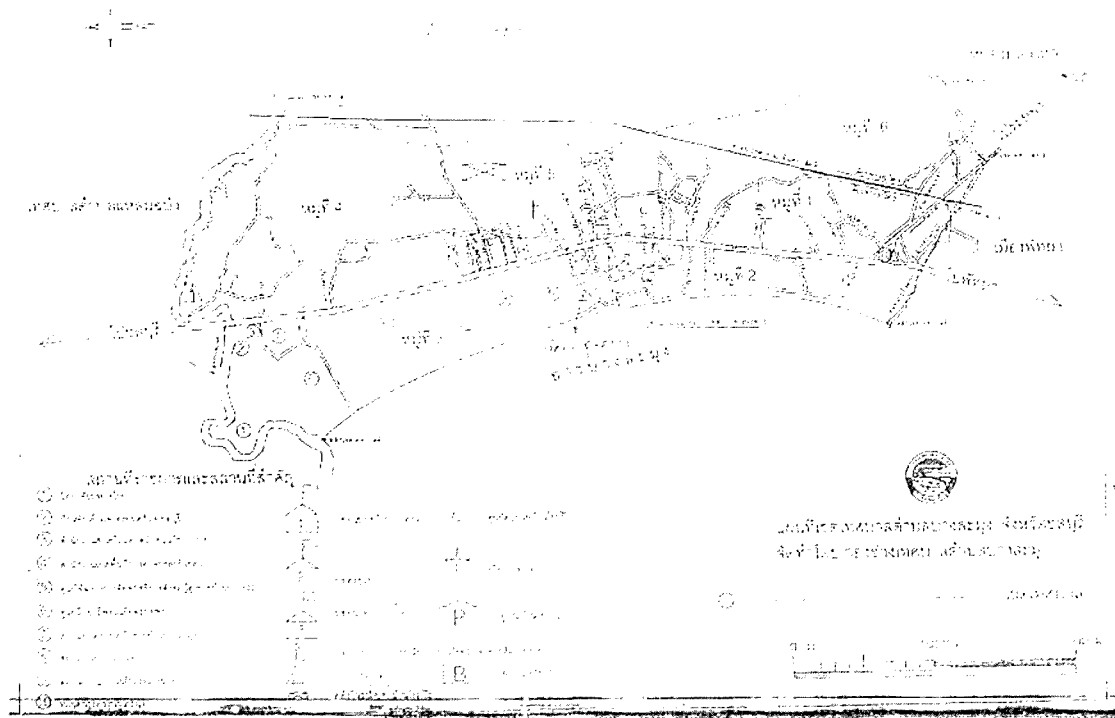
1.1 ชื่อ บางละมุง – บ้านนาเกลือ

1.2 สภาพทั่วไป บนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3 ถนนสุขุมวิท บริเวณแรกได้แก่ ตำบล

บางละมุง และตำบลแหลมฉบัง อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ระหว่างสองข้างทางพบหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวเนื่องกับเส้นทางนิราศหลายแห่ง สภาพบริเวณบ้านบางละมุง ตำบลบางละมุง ตั้งอยู่ที่ราบชายฝั่งทะเลอยู่สูงจากน้ำทะเลประมาณ 2 เมตร ทะเลอยู่ห่างไปทางทิศตะวันตกประมาณ 1.5 กิโลเมตร พื้นที่บริเวณด้านทิศตะวันออกจะเป็นป่าโปร่งและพื้นที่เกษตรกรรม มีแหล่งน้ำกระจายและมีลำคลองผ่านหลายสายเช่น ห้วยบ้านนา คลองบางละมุง ห้วยตาชอบ ฯลฯ โดยไหลมารวมกันหน้าวัดก่อนไหลออกทะเลทางทิศเหนือ ทางทิศใต้ติดต่อบ้านตะกาดทิศตะวันตกมีคลองบางละมุงไหลผ่าน

กรณีบ้านบางละมุง ตำบลแหลมฉบัง ตั้งอยู่ในเขตต่อเนื่องกับพื้นที่แรกบริเวณที่ราบชายฝั่งทะเลมีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 2 เมตร พื้นที่โดยทั่วไปเป็นป่าโปร่งสลับกับที่ราบมีชายฝั่งทะเลห่างไปทางทิศตะวันตกประมาณ 800 เมตร ทางทิศเหนือมีแหล่งน้ำขนาดใหญ่กระจายอยู่เป็นจำนวนมาก ทางทิศตะวันออกมีลำคลองหลายสาย เช่น ห้วยบ้านนา คลองบางละมุง ฯลฯ ทิศเหนือติดต่อกับ

บ้านเก่า ทิศใต้ติดต่อกับบ้านตะกาด ทิศตะวันออกติดต่อกับวัดท่ากระดาน ทิศตะวันตกติดต่อกับอ่าวไทย มีคลองบางละมุงไหลผ่านทางด้านทิศใต้ของวัดบางละมุง

ภาพที่ 71 แผนที่แสดงเขตพื้นที่บางละมุงและใกล้เคียง
ที่มา : เทศบาลแหลมฉบัง

บริเวณที่สอง ได้แก่ บ้านนาเกลือ อำเภอบางละมุง เขตเทศบาลเมืองพัทยา จังหวัดชลบุรี สภาพโดยทั่วไปเป็นที่ราบบริเวณชายฝั่งทะเลมีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 7 เมตร พื้นที่เป็นป่าโปร่ง สลับกับที่ราบ ชายฝั่งทะเลอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตกประมาณ 500 เมตร มีตลาดนาเกลืออยู่ทางทิศเหนือ ทางทิศเหนือติดต่อกับบางละมุง ภูมิหลังเมืองบางละมุง “ปรากฏชื่อในพงศาวดารธนบุรี ตอนที่หลวงบางละมุงถือหนังสือพม่าไปให้พระยาจันทบูร แต่ถูกทหารพระเจ้าตากสืบจับได้เสียก่อนและเป็นเส้นทางผ่านของกองทัพพระเจ้าตากสิน

1.3 หลักฐานทางโบราณคดี

1.3.1 อาคารบ้านเรือนโบราณวัตถุ

(1) เจดีย์บรรจุอัฐิของทหารไทย – จีน วัดท่ากระดาน จากการศึกษาสำรวจในบริเวณวัดท่ากระดานพบหลักฐานทางโบราณคดีเจดีย์สร้างแต่ละครั้ง สมเด็จพระเจ้าตากสินขณะยกกองทัพเข้าตีเมืองจันทบุรี สร้างในบริเวณเชิงตะกอนเก่า นำอิฐจากโบสถ์เก่าขนาด 23 X 17 X 5 เซนติเมตร มาก่อเป็นเจดีย์เหลี่ยม โบสถ์เก่าเหลืออยู่แต่แท่นพระประธานกับพระประธาน 1 องค์ เป็นพระทำจากไม้แก่นจันทร์หอม

(2) ชั้นส่วนเรือ วัดท่ากระดาน เป็นส่วนของกองเรือพบจำนวน 6 ชั้น มีขนาดยาว 180 เซนติเมตร สูง 50 เซนติเมตร หน้า 10 เซนติเมตร ลักษณะคล้ายเกือกม้า หางเรือทำด้วยไม้ยาว 450 เซนติเมตร กว้าง 35 เซนติเมตร

(3) แฉงพระพิมพ์ไม้ วัดท่ากระดาน มีขนาดสูง 63 เซนติเมตร ชำรุดเหลือด้านกว้าง เพียงครึ่งเดียว วัดได้ 30 เซนติเมตร มีร่องรอยของการลงรักประดับกระจกสี

ภาพที่ 72 เจดีย์บรรจุอัฐิทหารไทย-จีน วัดท่ากระดาน บางละมุง

(4) ดันสนที่วัดบางละมุง วัดนี้เดิมชื่อ “วัดวารีส้อม” เมื่อก่อนมีโบสถ์อยู่หลังหนึ่งต่อมาเรือและสร้างโบสถ์ใหม่ในที่เดิม บริเวณวัดมีดันสนซึ่งสันนิษฐานกันว่าปลูกโดยพระเจ้าตากสินในพุทธศักราช 2310-2311 เมื่อคราวเสด็จพักทัพวัดวารีส้อมเพื่อรวบรวมพลกู้เอกราช

(5) โบสถ์เก่าวัดบางละมุง หลักฐานมีเพียงฐานพระประธานซึ่งได้รับการดัดแปลงเป็นศาลาโถง มีขนาดประมาณ 4 X 4 เมตร ก่อด้วยอิฐ มีพระพุทธรูป 3 องค์ แสดงปางมารวิชัยก่ออิฐถือปูน มีร่องรอยของการลงรักปิดทอง ศิลปะแบบอยุธยาตอนปลายรัตนโกสินทร์ นอกจากนั้นยังพบตู้พระธรรมเก่าเขียนลายรดน้ำปิดทอง

(6) วัดโบสถ์ (ร้าง) หมู่ 8 ตำบลบางละมุง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของวัดบางละมุง ประมาณ 500 เมตร พบหลักฐานทางโบราณคดีได้แก่

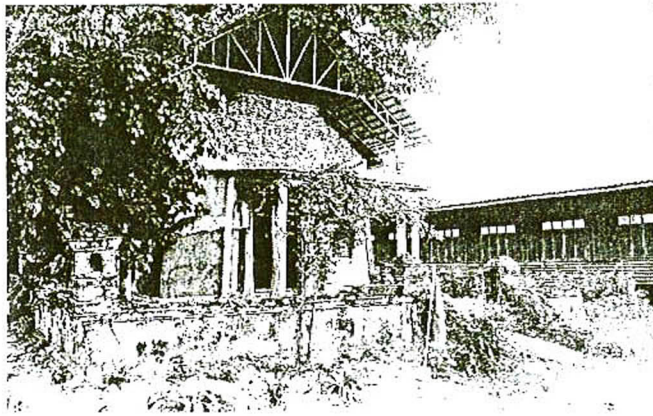
(6.1) พระอุโบสถขนาดกลาง 5.85 เมตร ยาว 6.20 เมตร ประกอบด้วยมุขด้านหน้า และหลังทำเป็นเครื่องบนหลังคาลาด 2 ชั้น ด้วยไม้มุงกระเบื้อง ตัวอุโบสถก่ออิฐถือปูนขนาด 3 ห้อง ลักษณะโบสถ์มหาอุด ลักษณะฐานอุโบสถมีลักษณะโค้งแบบสำเภา มีประตูบานคู่ทางทิศตะวันออก ลักษณะแบบศิลปะอยุธยาตอนปลาย

(6.2) เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองขนาด 3 X 3 เมตร ย่อมุมจากส่วนฐานถึงองค์ระฆัง ส่วนขององค์ระฆังได้พังทลายลงมา พิจารณาจากรูปทรงเจดีย์เป็นลักษณะศิลปะอยุธยาตอนปลาย

ภาพที่ 73 พระอุโบสถวัดโบสถ์ร้าง ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551

(7.) วัดร้างนางเศรษฐี ตำบลแหลมฉบัง อำเภอบางละมุง จากการศึกษาสำรวจแหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นวัดร้างปัจจุบันเหลือแต่โบสถ์และหลังคา สภาพค่อนข้างดีตั้งอยู่หลังโรงเรียนบางละมุง โบสถ์เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาดยาว 12.5 เมตร กว้าง 6 เมตร ตั้งอยู่บนฐานมีกำแพงล้อมรอบ มีทางขึ้นทั้ง 4 ด้าน อาคารมีทางเข้าทางด้านตะวันออก (ด้านหน้า) และตะวันตก (ด้านหลัง) มีเสารองรับหลังคาอยู่บนอกตัวอาคารด้านละ 4 ต้น รวม 8 ต้น กำแพงแก้วล้อมอาคารมีสภาพชำรุดทรุดโทรมอยู่มาก แต่ยังพอพิจารณารูปลักษณะได้ ส่วนมุมกำแพงมีซุ้ม 4 ซุ้ม (อาจจะใช้ใส่ใบเสมา) บันไดทางขึ้นมีบัวหัวเสาแต่ละ 2 เสา ภายในอุโบสถประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ลงรักปิดทอง และยังมีพระพุทธรูปขนาดเล็กอีก 4 องค์ ภายในอุโบสถ

ภาพที่ 74 พระอุโบสถวัดนางเสรมฐี (ร้าง) ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551

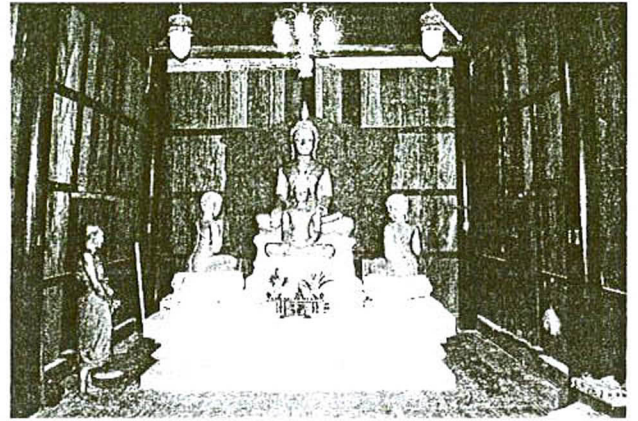
(8) อุโบสถเก่าวัดสว่างฟ้าพุทธาราม บ้านนาเกลือ เขตเทศบาลเมืองพัทยา อำเภอบางละมุง จังหวัดชลบุรี ที่ตั้งของวัดจากตัวอำเภอบางละมุงไปทางทิศใต้ประมาณ 1 กิโลเมตร ข้ามคลองนาเกลือไปก็จะถึงวัด สภาพทั่วไปตั้งอยู่ฝั่งเดียวกับวัดบางละมุง วัดโบสถ์ร้าง และวัดร้างนางเสรมฐี ตามแนวถนนสุขุมวิทพื้นที่เป็นป่าโปร่งสลับพื้นที่ราบชายฝั่งทะเลอยู่ห่างออกไปประมาณ 500 เมตร มีคลองนาเกลืออยู่ทางทิศเหนือ

ประวัติของวัดระनुไ้วว่า

“ที่บ้านนาเกลือแห่งนี้พระยาตากได้เดินทางมาถึงบริเวณนี้ก็เป็นเวลาสว่างพอดี และได้พักแรมอยู่ที่วัดแห่งนี้ชาวบ้านเรียกกันว่า “วัดนาเกลือ” ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเป็นวัดที่เกิดคู่กันกับหมู่บ้านนาเกลือในขณะนั้น บ้านนาเกลือขึ้นอยู่กับเมืองบางละมุง โดยมีนายทองอยู่ นกเล็กเป็นเจ้าเมืองบางละมุงอยู่ พระยาตากเห็นว่านายทองอยู่มีความสามารถดีเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ทำการเกลี้ยกล่อมนายทองอยู่ให้ร่วมมือด้วย ซึ่งนายทองอยู่ก็รับปากร่วมมือด้วยดี พระยาตากจึงตั้งให้นายทองอยู่เป็น “พระยาอนุราชบุรี” ปกครองเมืองชลบุรีแต่บัดนั้นเป็นต้น” ⁵⁶

หรือเนื้อความอีกตอนระบุว่า

“วัดนาเกลือแห่งนี้มีประวัติความเป็นมาอย่างพิสดาร อันเนื่องมาจากการที่พระยาตากได้เดินทางมาถึงบริเวณวัดแห่งนี้ตอนสว่างพอดีแล้วตั้งค่ายพักแรม ในบัดนี้จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็น วัดสว่างฟ้า และโดยที่วัดแห่งนี้เป็นวัดแรกเก่าแก่ของบ้านนาเกลือ จึงมีสร้อยต่อท้ายว่า “พุทธาราม” อันมีความหมายว่าเกิดขึ้นก่อนวัดอื่น ๆ ในเมืองที่ยังหลงเหลืออยู่” ⁴⁷

ภาพที่ 75 พระอุโบสถเก่าวัดสว่างฟ้าพุทธาราม ภายในประดิษฐานพระพุทธรูป มีอายุ 220 ปี
ที่มา : วัดสว่างฟ้าพุทธาราม ตำบลนาเกลือ

หลักฐานทางโบราณคดีจากการศึกษาสำรวจพบ พระอุโบสถเก่าสร้างด้วยไม้รูปทรงแบบเรือนไทย มีขนาดเล็กยกพื้นสูง ด้านนอกอาคารมีเสารองรับหลังคาตลอดทั้ง 4 ด้าน หลังคาเป็นหลังคา 2 ชั้น มีใบเสมาปักอยู่โดยรอบ หลังคามุงด้วยกระเบื้องเกี๋ยงเต่า หลังคาอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก (ปัจจุบันได้รับการบูรณะใหม่ตามสภาพเดิม) ขนาดของพระอุโบสถมีขนาดกว้าง 4.43 เมตร ยาว 9.64 เมตร

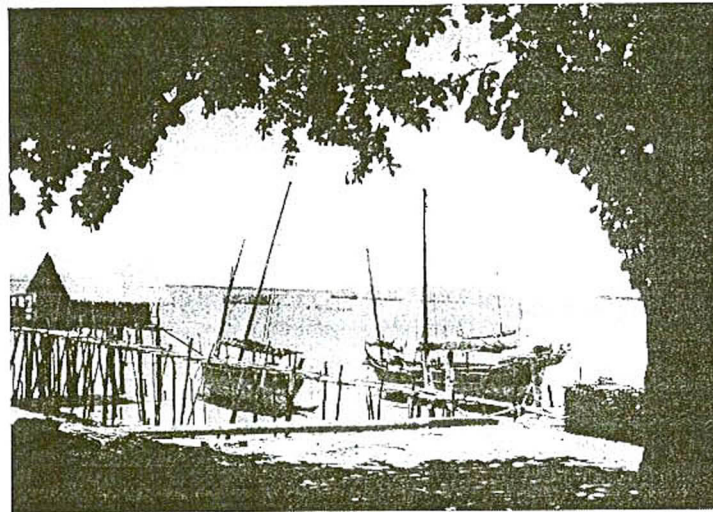
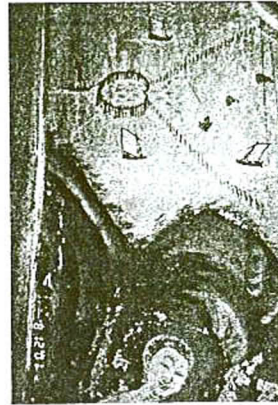
(9) พระพุทธรูปในอุโบสถเก่าวัดสว่างฟ้าพุทธาราม พระพุทธรูปประดิษฐานเป็นประธานอยู่ในพระอุโบสถ สร้างมาพร้อมกับโบสถ์ด้วยการปั้นปูนติดกับพื้นโบสถ์โดยการนำทรายจากทะเลมาสร้าง

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม บริเวณพื้นที่บ้านบางละมุงและบ้านนาเกลือ บนเส้นทางนิราศเมืองแกลงระหว่างถนนสุขุมวิทในสองข้างทางจะพบภูมิประเทศของที่ราบริมชายฝั่งทะเล คูคลอง ป่าโปร่ง ตะกาด⁴⁸ มีกระจายอยู่ทั่วไป กรณีคลองนั้นมีปรากฏอยู่หลายสายเช่น คลองบางละมุง คลองนาเกลือ ฯลฯ ซึ่งยังใช้กันอยู่ในปัจจุบัน ถ้าคลองตอนหนึ่งในนิราศได้กล่าวไว้ว่า

“แล้วรีบรุดไปจนสุดที่ทิวทุ่ง ถึงบางละมุงพบน้ำลำทะหาน”

นอกจากนั้นยังพบวิถีทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องคือ

(1) โปะล้อม การทำโปะจับปลาที่บางละมุงโดยมากจะเป็นโปะน้ำตื้นคือตั้งอยู่ห่างจากฝั่งไม่กี่กิโลเมตร วิธีตั้งโปะคือการปักเสายึดตาข่ายเช่นเดียวกับอวนไว้โดยรอบเป็นรูปวงกลม เปิดช่องเป็นทางให้ปลาว่ายเข้ามาในโปะตอนน้ำลงไม่น้อยกว่า 2 ช่อง อนึ่งการที่เมืองนี้มีการทำโปะจับปลามากจึงตั้งชื่อว่าบางละมุงซึ่งเพี้ยนมาจากคำว่า “ละมู” ซึ่งแปลว่าโปะเล็ก ๆ สำหรับจับปลา

ภาพที่ 76 ภูมิประเทศด้านทิศตะวันตกของบางละมุง มีการทำประมง ทำโป๊ะ ต่อเรือ (ล่างและซ้ายขวา)
จิตรกรรมฝาผนังวัดเสม็ดมีเนื้อเรื่องการทำโป๊ะ ภาพและลายเส้นการทำโป๊ะ (ขวา)

(2) การประมงและการต่อเรือ เนื่องจากพื้นที่บางละมุงและนาเกลือเขตพื้นที่ด้านตะวันตกติดอ่าวไทย หรือชายฝั่งทะเล มีลำคลองหลายสายเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ลุ่มดอนโนและชายฝั่ง จึงก่อให้เกิดการประกอบอาชีพหาปลาทั้งน้ำจืดและน้ำเค็มไม่ว่าจะเป็นการจับปลา ปู หอย หมึก ด้วยการใช้เครื่องมือง่าย ๆ ไปจนถึงการต่อเรือออกไปจับปลาในทะเลน้ำลึก บริเวณที่สำรวจพบการทำประมงและต่อเรือได้แก่ ชุมชนริมคลองหลังวัดบางละมุงและใกล้เคียง ซึ่งนอกจากนี้การออกเรือจับปลาน้ำจืดและน้ำเค็มแล้ว ก็ยังมีการทำโป๊ะ การทำอวน เป็นต้น

(3) ประเพณี จากการศึกษารวบรวมว่าประเพณีในเขตบางละมุงและนาเกลือที่มีการสืบทอดและจัดขึ้นเป็นประจำเป็นประเพณีมีความคล้ายคลึงกับบางปลาสร้อย หนองมน บางพระ และศรีราชา ได้แก่ ประเพณีวันไหล กองข้าว การไหว้เจ้า เป็นต้น

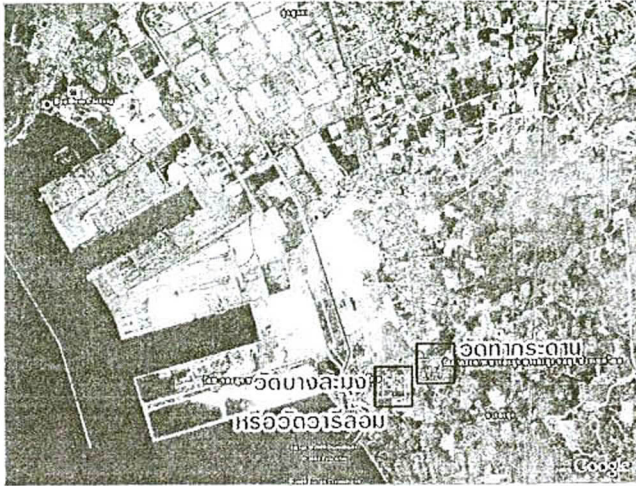
ภาพที่ 77 เทศกาลประเพณีวันไหล (ขวา) กองข้าว (ซ้าย) ที่บางละมุง
ที่มา : เทศบาลบางละมุง

เส้นทางนิราศเมืองแกลงพิจารณาจากคำกลอนระบุไว้ เมื่อสุนทรภู่เดินทางออกจากบางละมุงและ
นาเกลือแล้วก็ออกมายังปากทุ่งพญา “บริเวณนี้ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีแต่ทางเกวียน ป่า ไม้มะขาม
ไม้มะค่า ไม้ข่อย ไทร และเนินเขา มีศิลาตะเกะตะกะไประหว่างทางจนคำกลอนตอนหนึ่งระบุว่า

“ถึงท้องธารศาลเจ้าริมเขาวาง	พอได้ทางลงมหาชลาลัย
เข้าถ้ำมัจฉะลูกจ้างตามทางไป	เป็นจันใหม่อ้อแอ้ไม่แน่นอน
ร้องไล่ซื้อมือชี้ไปที่เขา	ก็คือเคาเลียบเนินเนินสิงขร”

สุนทรภู่เดินทางลงทางอยู่พักใหญ่แล้วมาออกที่ **นาจอมเทียน** (ปัจจุบันอยู่ในเขตเมืองพัทยา)
ตามการศึกษาเส้นทางนิราศและทรัพยากรโบราณคดีเกี่ยวเนื่องไม่พบหลักฐานอะไร มีแต่โบราณสถาน
โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ ที่สร้างขึ้นใหม่เว้นแต่ “ศาลเจ้า” ที่ระบุไว้ในคำกลอนยังสำรวจไม่พบว่าเป็นที่ใด
หลังจากนั้นได้เดินทางสำรวจตามคำกลอนต่อไปด้วยการอาศัยซื้อบ้านนามเมืองเป็นคำสำคัญจนร่วงเข้าไป
เขตจังหวัดระยอง หรือเมืองระยองที่มาแต่เดิม โดยเป็นเขตติดต่อระหว่างบ้านชากแง้ว จังหวัดชลบุรีกับ
ชากหมาก (ชากกับมาบเป็นคำที่พบมากในจังหวัดภาคตะวันออกเช่นที่ระยองและชลบุรี โดยนัยชาก
หมายถึง คำว่าบางที่พบมากในภาคกลาง ส่วนมาบคือ ที่ลุ่มกว้างใหญ่อาจมีน้ำขังหรือไม่มีก็ได้) จังหวัด
ระยอง มีคลองไฟเป็นแนวกั้นระหว่างจังหวัดทั้งสอง นิราศเมืองแกลงเขียนไว้ว่า

“ถึงบางไฟไม่เห็นไฟเป็นไพรชฎ	แสนสดเจียบในไพรพศุข
ต้องข้ามธารผ่านเนินเนินวนา	อรัญญาอ้างว้างในกลางดง”

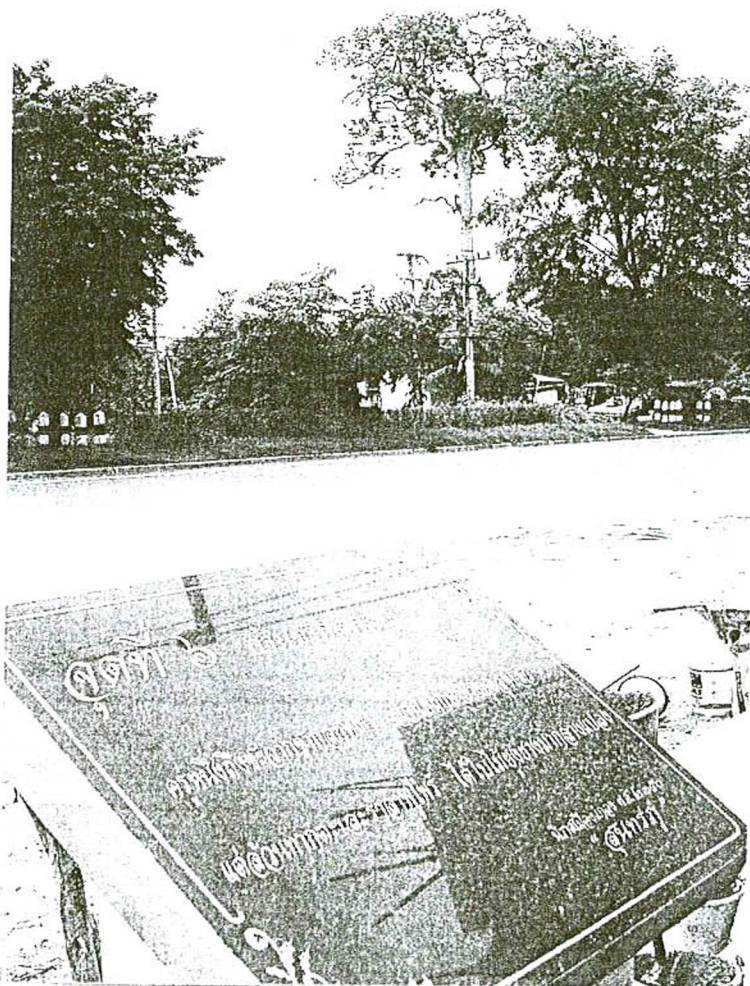

ภาพที่ 78 แผนที่ทางอากาศแสดงเส้นทางนิราศเมืองแกลงจากบางพระ – นาเกลือ (ขวา) แสดงเขตพื้นที่บางละมุง และวัดสำคัญ (ซ้าย)
ที่มา : Google.

สภาพปัจจุบันเหลืออยู่เป็นคลองเล็ก ๆ มีน้ำไหลเฉื่อย ๆ ห้วงน้ำมีความลึกประมาณ 1 เมตร บริเวณพื้นคลองเป็นทราย มีการนำหินขนาดใหญ่มาถมลงไว้ และนำทรายมากลบเพื่อให้สามารถขักรถยนต์ข้ามคลองไปมาหาสู่กันได้ ในช่วงฤดูฝนบริเวณนี้น้ำจะมากรถยนต์ก็ไม่สามารถข้ามผ่านได้ บริเวณจุดนี้ทางจังหวัดระยองได้มีการปักหมุดกวีเป็นหมุดแรกและจารึกข้อความจากบทกวีในนิราศเมืองแกลงไว้เป็นหลักแรกบริเวณใกล้วัดชากหมากนี้⁵⁰

อนึ่งจาก บางไผ่ มาที่พังกอบบนเส้นทางที่ตัดจากบ้านชากหมากออกมาวัดเนินกระปรอก ตำบลตำหนักท่อน อำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยอง ตามเส้นทางนิราศในแต่ละจุด จนถึงบ้านทับม้า (ปัจจุบันคือทับมา) หมู่ที่ 4 ตำบลทับมา อำเภอเมืองระยอง ริมถนนสายบางนาตราด จากการศึกษาสำรวจพบแต่ภูเขา ป่ามันสำปะหลัง ป่าละเมาะ ป่ายูคาลิปตัสอยู่ประปราย บริเวณ “ชากลูกหญ้า” หมู่ที่ 4 ตำบลห้วยโป่ง เขต

เทศบาลเมืองมาบตาพุด อำเภอเมืองระยอง พบต้นยางและพันธุ์ไม้ขนาดใหญ่ที่มีกล่าวไว้ในนิราศ บริเวณรอบ ๆ เป็นหมู่บ้านมีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นมีวัดชากลูกหญ้าและโรงเรียนเป็นจุดศูนย์กลางชุมชน เดิมบ้านชากลูกหญ้าเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “บ้านชากกล้วย”

ภาพที่ 79 เส้นทางนิราศขณะเดินทางผ่านมาบริเวณบ้านชากลูกหญ้า หรือชากกล้วย มีหมุดกวีจุดที่ 6 ติดตั้งไว้ ฝั่งตรงข้ามมีต้นยางขนาดใหญ่ตามที่ระบุไว้ในนิราศฯ

ผ่านมาที่ “ห้วยพร้าว” ที่ตั้งบริเวณปากทางเข้าโรงไฟฟ้าของการไฟฟ้าฝ่ายผลิต ใกล้บ้านพักพนักงาน ป.ต.ท.ริมถนนสายนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด – ปลวกแดง บริเวณนี้เป็นที่ตั้งสวนสมุนไพรสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จนมาถึง “ระยอง” บริเวณทางเข้าบึงชี ใกล้สี่แยกเกาะกลอย ถนนสาย 36 บางนาตราด อำเภอเมืองระยอง คือที่ตั้งของจังหวัดปัจจุบันถ้ากลอนในนิราศได้เขียนไว้ว่า

“พอสิ้นดวงตรงปากออกปากช่อง ถึงระยองเหี้ยเรือนคูไสว
มัวเข้าผ่านบ้านเก่าค่อยเบาใจ เขาจุดได้ต้อนรับให้หลับนอน”

1. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจพื้นที่

1.1 ชื่อ ระยอง – บ้านเก่า

1.2 สภาพทั่วไป ระยองคือที่ตั้งของเมืองระยองหรือจังหวัดระยองในปัจจุบัน ส่วนคำว่าปากช่องคือ เส้นทางที่สุนทรภู่เดินผ่านจากทับมาผ่านทุ่งผ่านป่าจะต้องเดินตามทางเกวียนลอดใต้ป่าใหญ่ที่ต้นไม้ร่มครึ้ม เมื่อมาถึงชายทุ่งแยกขวาเข้าระยองและแยกซ้ายไปบ้านเก่า เป็นทุ่งโล่งเสมือน “ปากช่อง” มองเห็นบ้านเรือนระยองคูไสว” ซึ่งสุนทรภู่ได้เดินทางผ่านไปที่บ้านเก่า ปัจจุบันเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ อยู่ในเขตอำเภอบ้านค่าย

1.3 หลักฐานทางโบราณคดี จากการศึกษาสำรวจจากเส้นทางเกวียนเก่าจากทับมา (หรือทับม้า ในนิราศเมืองแกลง) ขนานกับเส้นทางสาย 38 และเลี้ยวซ้ายขึ้นไปที่บ้านเก่าติดกับมัสยิดโนรุดดิน ปัจจุบันเป็นท้องนาที่มีการถมดินปลูกสร้างที่อยู่อาศัยเส้นทางเกวียนลบเลือนหายหมดไป มีวัดบ้านเก่าแก่คู่บ้านชื่อ “วัดบ้านเก่า” นักประวัติศาสตร์กล่าวถึงการสร้างว่า เป็นวัดแรกของจังหวัดระยองซึ่งสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยเดิมชาวบ้านเรียกว่า “วัดน้ำวนเวียนตะเคียนเจ็ดต้น” ตามประวัติบันทึกในนิราศเมืองแกลงระบุว่าสุนทรภู่ได้มาพักที่บ้านเก่า ครั้นพอเช้าจะเดินทางต่อนายแสงหลบหน้าหายไป ไม่เป็นผู้นำทางเหมือนวันที่ผ่านมาสุนทรภู่โมโหจึงบันทึกโดยการเอาถ่านเขียนไว้ที่ผนังโบสถ์ว่า

“จึงกรวดน้ำร่ำว่าค่ออาวาส	อันชายชาตินี้หนอไม่ขอเห็น
มาลงกันปลิ้นปลอกหลอกทั้งเป็น	จะชี้เช่นชั่วช้าให้สาใจ
เคหะสัตย์อธิษฐานประจานแจ้ง	ให้เรียกแสงเทวทัตจนตัดขัย
ถมือนชื่อตั้งหลังพิหารเขียนถ่านไฟ	ด้วยน้ำใจเหมือนมินหม้อทรชน”

1.3.1 อาคารบ้านเรือน โบราณวัตถุ

(1) อุโบสถ วัดบ้านเก่า ตำบลตาขัน อำเภอบ้านค่าย จังหวัดระยอง สันนิษฐานว่าคงเป็นพิหารที่สุนทรภู่เขียนไว้ในนิราศเมืองแกลงที่นำถ่านไฟเขียนสาปแช่งนายแสง อุโบสถเก่าวัดบ้านเก่าเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาดกว้าง 5.90 เมตร ยาว 11.10 เมตร หลังคามี 2 ชั้น มีข้อฟ้าใบระกาชำรุดทรุดโทรมมาก มีประตูทางเข้าด้านหน้า 1 ช่อง ด้านหลังที่ปิด มีหน้าต่างด้านละ 4 ช่อง ด้านหน้ามีชายคายื่นออกมา (ปัจจุบันได้พังลงมาหมดแล้ว) หลังคามุงด้วยกระเบื้องว่าว

ภาพที่ 80 พระอุโบสถวัดบ้านเก่า และฐานเจดีย์มีสภาพทรุดโทรมมากขาดการดูแลจากผู้เกี่ยวข้อง
ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551

(2) เจดีย์ ปัจจุบันเหลือเพียงเค้าโครงของฐานเจดีย์แบบฐานสิงห์ย่อมุมไม้สิบสองยาวด้านละ 3 วาครึ่ง สูงประมาณ 8 วา ก่อด้วยอิฐแดง มีรูปทรงแบบเจดีย์ทรงระฆัง

(3) หอไตร ใช้เป็นสถานที่เก็บพระไตรปิฎก เรือนทรงไทยสร้างด้วยไม้ทั้งหลังไม่มีฝากระดาน และตั้งอยู่กลางสระน้ำมีสะพานเชื่อมระหว่างพื้นและหอไตรเพื่อป้องกันมด มอด ปลวก ที่จะเข้าไปทำลายพระไตรปิฎก

(4) พระพุทธรูปไม้แกะสลัก พระพุทธรูปองค์นี้มีหลายส่วนเป็นปูนปั้น เข้าใจว่าส่วนที่เป็นไม้คงชำรุดเสียหาย มีการนำปูนปั้นมาเพิ่มเติม เดิมพระพุทธรูปองค์นี้เคยเป็นพระประธานในอุโบสถหลังเก่า

ภาพที่ 81 หอไตร วัดบ้านเก่า จังหวัดระยอง

ประเด็นการศึกษาสำรวจพบว่า อุโบสถ หอไตร และเจดีย์มีสภาพชำรุดทรุดโทรมมากขาดการเอาใจใส่ดูแลของทางวัด ด้วยการอ้างเหตุผลถึงงบประมาณมีจำกัด จำเป็นต้องใช้กับการกิจของทางวัดในส่วนอื่น ๆ จำเป็นต้องปล่อยทิ้งให้หมดสภาพไปตามกาลเวลาทั้ง ๆ ที่ วัดบ้านเก่าแห่งนี้ มีหลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าแก่ มีความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นอย่างโดดเด่นก็ตาม

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม บริเวณวัดบ้านเก่า และพื้นที่

ใกล้เคียงมีธรรมชาติของต้นไม้ขนาดใหญ่ร่มรื่น ตั้งอยู่ริมแม่น้ำระยองเป็นที่สูงที่ค่อนข้างใหญ่และมีความประเพณีดั้งเดิมที่ยังคงมีการสืบทอดกันอยู่เช่น ประเพณีรำสาธ หรือที่เรียกว่า “สวดคฤหัสถ์” หรือ

“สวดมัลย์” การแสดงหนังสือ การลำวงเป็น โดยเฉพาะเขตตำบลตาขัน ตำบลชะวี (ชื่อชุมชนอาจมาจากภาษาชอง หรือชื่อที่เพี้ยนมาจากคำภาษาชองเป็นต้น) ตำบลบ้านแดง ตำบลบ้านกร่ำพบหลักฐานมาก

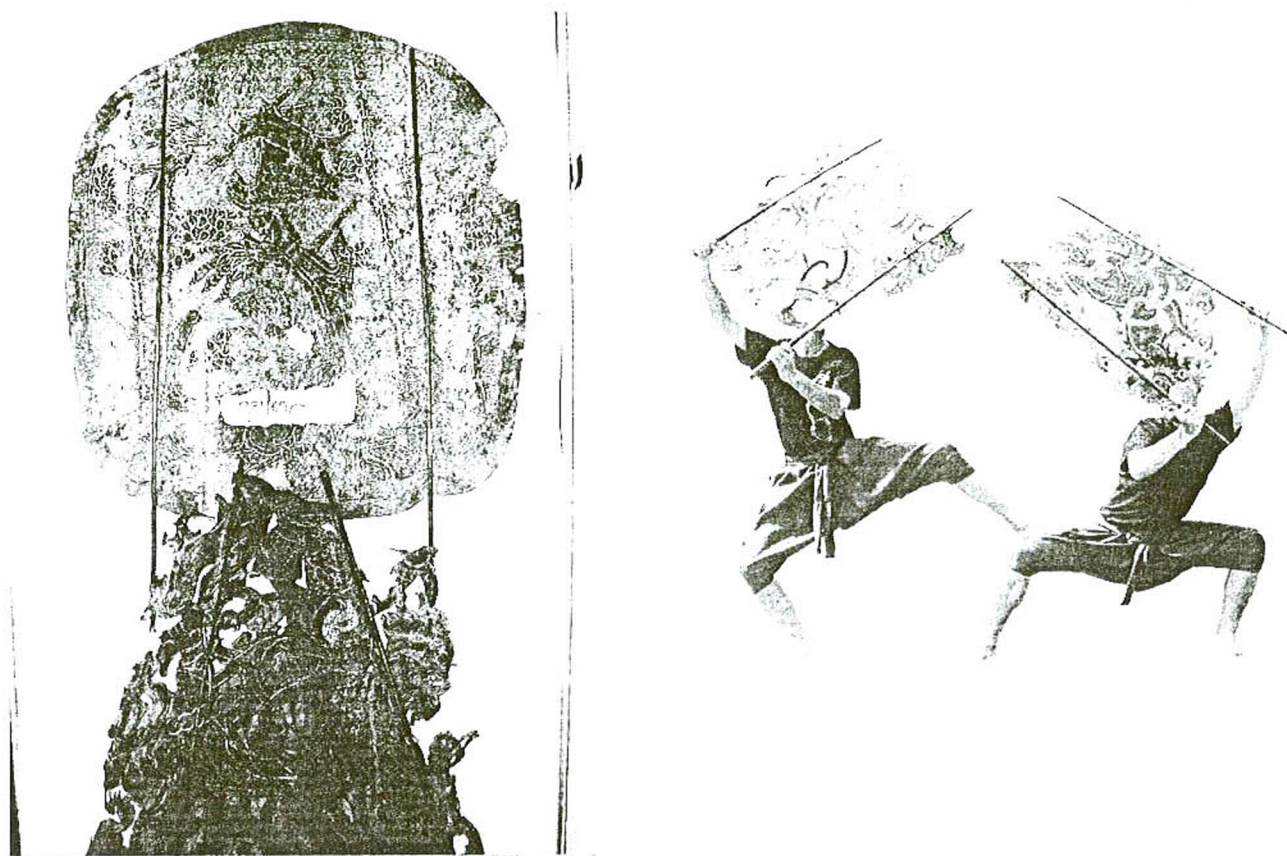
(1) ประเพณีร่ำสวด คือการสวดในงานศพ โดยญาติหรือชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องราวที่ว่าด้วยพระมาลัยเปิดโลกทั้งสาม เหตุที่ชุมชนแถบระยองเรียกร่ำสวดเพราะมีการร่ำรำประกอบการสวดด้วย การสวดจะเริ่มหลังจากพระสวดเสร็จกลับวัดไปแล้ว เจ้าภาพจะเชิญคนที่สวดเป็นให้มาร่วมกัน เขาจะช่วยโดยไม่คิดค่าจ้าง ถือเป็นการทำบุญทำกุศลอย่างหนึ่ง ตอนเริ่มแรกเขาจะเปิดตู้อภิธรรมเพื่อสวดพระมาลัยตามคัมภีร์ก่อน จากนั้นก็จะเป็นบทร้องทั่วไปส่วนมากจะยกมาจากวรรณคดีพวกขุนช้างขุนแผน อีเหนา พระอภัยมณี ไชยเชษฐ์ กากี หรืออาจเป็นบทเพลงพื้นบ้านเช่น กาเหว่า โพระดก ในการร่ำสวด บางครั้งก็มีการลุกขึ้นร่ำรำไปตามบทร้องเพื่อเปลี่ยนบรรยากาศไม่ให้วังเหงาหวนอน

ภาพที่ 82 การร่ำสวดวัดบ้านคอน ตำบลบ้านค่าย เป็นการสาธิตให้นักเรียนชม พ.ศ. 2551

(2) การแสดงหนังสือ หนังสือเป็นการนำเอาการแสดงของไทยลิเกหนังตะลุงมาผสมผสานกัน เครื่องดนตรีจะประกอบด้วยวงพิณพาทย์ของลิเกและสองตุ๊ก โทน กรับ ฉิ่ง และฆ้องหนังตะลุง เรื่องที่เด่นคือรามเกียรติ์แต่นำมาเสริมเติมแต่งให้สนุกสนานโลดโผนยิ่งขึ้น จากการสัมภาษณ์กับชาวบ้านทราบว่า ชาวเมืองระยองเป็นผู้ประดิษฐ์คิดเล่นขึ้นก่อนโดยเกิดความบังดาลใจจากหนังตะลุง ในอดีตเมืองระยองมีการแสดงหนังสืออยู่ที่บ้านนาตาขวัญ และปากน้ำประแสร์ สำหรับนาตาขวัญมีอยู่หลายคณะหลายรุ่นมีการยืมตัวกันไปมาจนไม่รู้ว่ามีใครสังกัดคณะใคร

(3) การแสดงหนังใหญ่และหนังตะลุง มีการเล่นแบบที่โนพื้นที่วัดบ้านคอนและใกล้เคียงโดยเฉพาะที่วัดบ้านคอนมีการอนุรักษ์หนังใหญ่อายุกว่า 100 ปี ไว้ถึง 250 ตัว ทางเจ้าอาวาสวัดได้ให้การอนุรักษ์ส่งเสริมเผยแพร่การแสดงหนังใหญ่ที่นี่ให้แพร่หลายออกไปทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ ส่วนหนังตะลุงขณะนี้ยังมีการเล่นอยู่แถบบ้านนาตาขวัญ บ้านค่าย หมู่บ้านตะพงใน อำเภอเมืองระยอง จังหวัดระยอง

ภาพที่ 83 หนังใหญ่วัดบ้านดอนอายุ 200 ปี จังหวัดระยอง (ซ้าย) การเชิดหนังใหญ่ของนักเรียนในปัจจุบัน (ขวา)

(4) ประเพณีเกี่ยวกับข้าว ประเพณีนี้เป็นการปฏิบัติต่อข้าวของชุมชนแถบตำบลบ้านเก่า ตาขัน บ้านแลงและชะวีก ระหว่างเดือนสิบถึงเดือนสิบเอ็ดกลางเดือนข้าวเริ่มตั้งท้อง ชาวนาจะนำเมล็ด (สานจากไม้ไผ่เป็นรูปคล้ายกากบาทและอื่น ๆ) ไปปักพร้อมเครื่องเช่นสังเวฆแม่โพสพทั้งนี้เพื่อให้ข้าวออกรวงดก พอถึงเดือนสามหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วก็จะมีประเพณี “ทำบุญข้าวหลาม” (ที่อื่นเรียกทำบุญกลางทุ่งหรือทำบุญเดือนสาม) จุดประสงค์ก็คือการรับขวัญข้าวใหม่เพื่งเก็บเกี่ยวเสร็จกรณีบ้านชะวีกจะทำการที่ศาลเจ้าหลวงเตี้ย⁵²

นอกจากนั้นก็มี “ควายลาน”⁵³ เป็นการใช้แรงงานควายหลาย ๆ ตัวช่วยย่ำข้าวเพื่อแยกเอาเมล็ดออกจากรวง เป็นการร่วมแรงร่วมใจกันครั้งสุดท้ายของชาวนาในกระบวนการผลิตข้าวก่อนที่จะข้าวเปลือกจะถูกเก็บเข้ายุ้งฉาง เมื่อข้าวถูกเก็บเกี่ยวมัดรวมไว้เป็นฟ่อนแล้วก็มีพิธีเชนฟ่อนเข้าลานด้วยเกวียน ใช้คันหลาวเป็นไม้ง่ามส่งฟ่อนขึ้นเกวียน คนที่รอรับข้างบนต้องมีฝีมือในการลำดับฟ่อนไม่เช่นนั้นจะบรรจุได้น้อยหรือทำให้เกวียนล่มได้ (ภาพที่ 84)

ภาพที่ 84 ลายเส้นแสดงการส่งฟ่อนข้าวและอุปกรณ์การเกี่ยวข้าว จุฑารัตน์ กอบนวรรณ์ เขียนภาพ

(5) ความเชื่อเรื่องหลวงเตี้ย บริเวณพื้นที่ของบ้านตาขัน บ้านเก่า สะวิ๊ก นาตาขวัญ เป็นดิน แต่เดิมเป็นป่าดงดิบดังความบทหนึ่งในนิราศกล่าวว่

“ด้วยครึ้มครึกพฤษภดาพวง ไม่เห็นดวงสุริยาเวลาไร”

สภาพสิ่งแวดล้อมข้างต้นชาวบ้านต้องเผชิญกับความยากลำบากมาเป็นอันมากทั้งกับสิ่งที่มองเห็นและมองไม่เห็น โดยเฉพาะเกี่ยวกับป่านั้นมีเรื่องราวลึกลับมากมายมีคนแต่ก่อนไม่สามารถอธิบายได้ จนยังเกิดความเชื่อในเรื่องอาถรรพ์ของป่า การจะเข้าป่าแต่ละครั้งเต็มไปด้วยกฎเกณฑ์ต่าง ๆ มากมายเพื่อความอยู่รอดปลอดภัยสามารถนำชีวิตคนกลับออกมาได้ จนเกิดมีความเชื่อเรื่องหลวงเตี้ยเกิดขึ้น และมีอยู่ในหมู่บ้านชาวระยองมาช้านานจะเห็นได้ว่ามีศาลสิ่งสถิตของหลวงเตี้ยอยู่ทั่วไป ศาลหลวงเตี้ยเดิมเป็นศาลไม้เล็ก ๆ ยกพื้น จะมีคนมากกราบไหว้ไม่ได้ขาด มีการทำบุญข้าวหลาม และวันไหลสงกรานต์ที่นี่ วันตรุษจีนและสารทจีนจะมีผู้คนนำหมูเห็ดเป็ดไก่มาเซ่นไหว้ ศาลหลวงเตี้ยเป็นสถานที่สำคัญของหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่ง

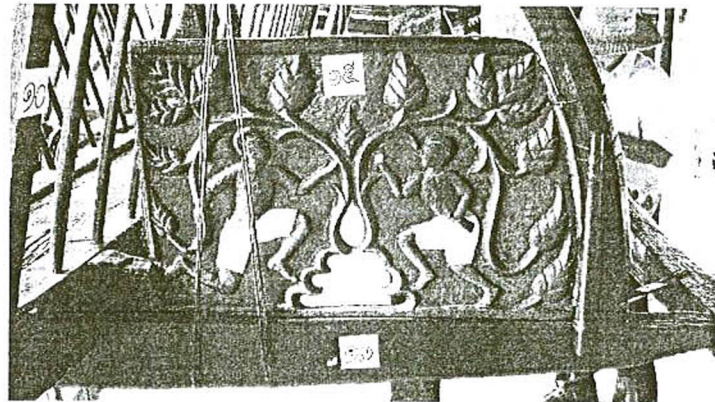
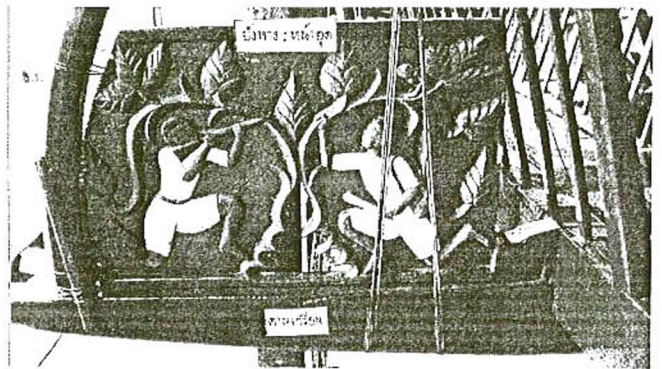
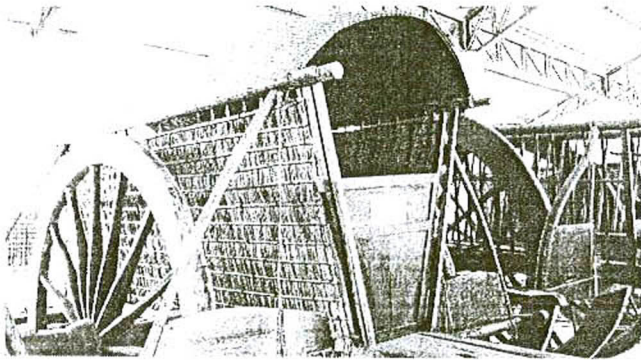
(6) วัฒนธรรมทางภาษา ชาวระยองมีภาษาถิ่นเช่นเดียวกับระยองดั้งเดิม มีความเป็นเอกลักษณ์ที่ไม่เหมือนภาษาของถิ่นอื่น มีการออกเสียงสำเนียงที่แปร่งและเหน่อเป็นเสียงเฉพาะของชาวระยอง จนเมื่อครั้งสุนทรภู่เดินทางมาที่ทุ่งกระตอลอแถบย่านตะพง (บริเวณวัดตะพงใบ) ได้เห็นสาวชาวไร่กำลังสนทนากันได้เขียนไว้ว่า

“เห็นสาวชาวไร่เขาไถพี

บางพาทีอ้อเออเสียงเหน่อหนอ”

ภาษาถิ่นระยองนั้นถือได้ว่าเป็นภาษาไทยกลางเช่นเดียวกับภาษากรุงเทพฯ แต่สำเนียงพูดจะเพี้ยนไปจากภาษากรุงเทพฯ มาก มีลักษณะคล้าย ๆ กับภาษาพูดชาวจันทบุรีและตราด โดยเข้าใจว่ามีอิทธิพลของภาษาเขมรหรือชองอย่างใดอย่างหนึ่งปัจจุบันอาจารย์อำนาจ มณีแสง และอาจารย์ณัฐกัญช์ เพ็งสุภาพ ได้พยายามรวบรวมภาษาละของเป็นเอกสารเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้กับผู้สนใจได้รับทราบ

(7) การทำเกวียน พาหนะสำคัญสำหรับการเดินทางของชาวเมืองระยองเมื่อก่อนคือเกวียน ซึ่งเกวียนของแถบระยองและใกล้เคียงมีรูปทรงต่างไปจากเกวียนโดยทั่วไปคือ มีกงล้อขนาดใหญ่และสูงมาก มีช่างทำเกวียนที่มีชื่อเสียงอาศัยอยู่ที่บ้านน้ำโสม บ้านเก่า และบ้านเกาะ ตำบลหนองตะพาน ชื่อนายถึงจะรับทำเกวียนเมื่อมีคนจ้างทำ อีกหมู่บ้านหนึ่งที่มีการทำเกวียนคือ หมู่บ้านหนองคอกหมู ตำบลบ้านค่าย หมู่บ้านนี้ส่วนมากจะเข้าป่าโค่นไม้ยางทำเป็นเหล็มขายให้ชาวบ้านทั่วไป

ภาพที่ 85 เกวียนในเขตระยองและใกล้เคียงมีล้อใหญ่ มีการตกแต่งตามส่วนประกอบต่าง ๆ

ออกจากวัดบ้านเก่าซึ่งอยู่ในเขตตำบลตาขัน อำเภอบ้านค่ายเดินมุ่งหน้าไปวัดนาตาขวัญเขตอำเภอเมืองระยอง โดยผ่านวัดตาขัน ซึ่งเป็นวัดที่จัดเป็นอุทยานการศึกษามีต้นไม้ร่มรื่นพร้อมสระน้ำใหญ่เลี้ยงปลามากมาย บริเวณวัดล้วนจัดกลมกลืนกับธรรมชาติ เส้นทางเดินในช่วงนั้นของสุนทรภู่เข้าใจว่าเส้นทางเดินจะเป็นทางด้านทิศใต้ของวัดนาตาขวัญ ปัจจุบันเป็นเส้นทางสายเก่าชายทุ่ง ส่วนเส้นทางเดินปัจจุบันตัดเป็นถนนลาดยางเข้าตำบลอยู่ทิศเหนือของวัดนาตาขวัญ โดยในคำกลอนกล่าวว่า

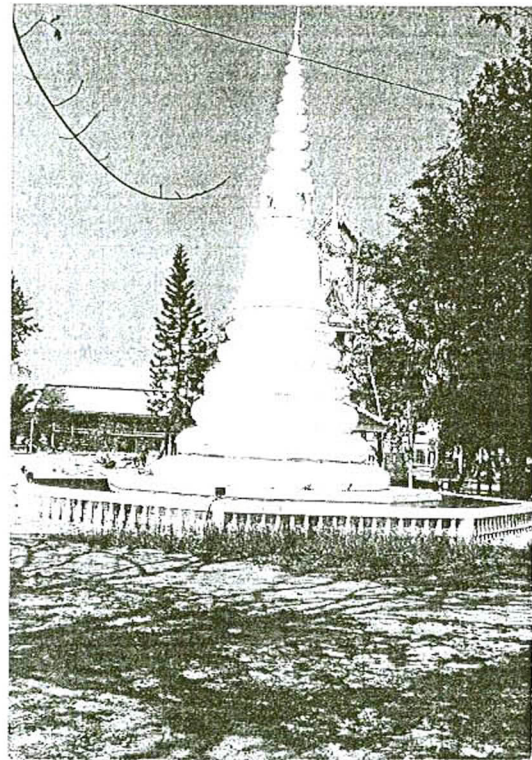
“ถึงบ้านนาตาขวัญสำคัญแน่
เขารื้อนิวเนะทิวหนทางไป

เห็นยายแก่แหวะตามสงสัย
ประจักษ์ใจจำแน่ดำเนินมา”

3. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจพื้นที่

1.1 ชื่อ บ้านนาตาขวัญ

1.2 สภาพทั่วไป นาตาขวัญเป็นชื่อตำบลหนึ่งในอำเภอเมืองระยอง ปัจจุบันวัดนาตาขวัญที่เก่าแก่ตั้งอยู่กลางทุ่งราบหรือชายทุ่งภายในบริเวณวัดมีการปลูกต้นไม้ใหญ่และเล็กสลับกัน วัดนาตาขวัญในอดีตที่หลวงพ่อยุเป็นเจ้าอาวาสผู้คนนับถือมากมีชื่อเสียงทางเมตตามหานิยม แม้ท่านมรณภาพไปแล้วหลายสิบปีผู้คนก็ยังกราบไหว้รูปหล่อของท่าน และระลึกถึงท่านมิเสื่อมคลาย บริเวณวัดมีการพัฒนาปรับปรุงสิ่งปลูกสร้างศาสนสถานใหม่เกิดขึ้นอาทิ การสร้างอาคารแบบทางภาคเหนือตามความนิยมของเจ้าอาวาส มีการนำตุ๊ก เครื่องห้อยมาแขวนประดับในเทศกาลงานบุญเป็นต้น

ภาพที่ 86 พระอุโบสถเก่าวัดนาตาขวัญ (ซ้าย) และเจดีย์ข้างพระอุโบสถ (ขวา)

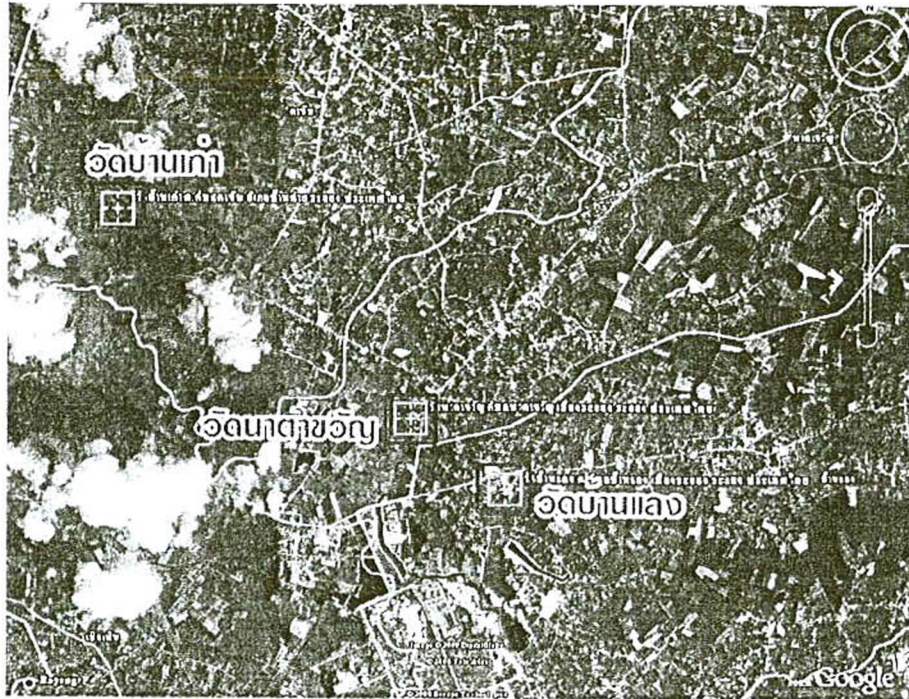
1.3 หลักฐานทางโบราณคดี จากการศึกษาค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญหลายชิ้น แต่เป็นขนาดเล็กและได้นำไปจัดแสดงไว้ที่ศาลาการเปรียญส่วนหลักฐานสำคัญได้แก่อุโบสถและเจดีย์

1.3.1 อาคารบ้านเรือนและโบราณวัตถุ

(1) อุโบสถ วัดนาตาขวัญ หมู่ที่ 1 ตำบลนาตาขวัญ อำเภอเมืองระยอง เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนแบบท้องถิ่นขนาดกว้าง 6.10 เมตร ยาว 17.70 เมตร หลังคา 2 ชั้นด้านหน้ามีชายคายื่นออกมา

เสาและกำแพงเตี้ยรองรับ มีประตูด้านหน้า 1 ช่อง ด้านหลังทึบตัน หน้าต่างมีด้านละ 5 ช่อง โดยรอบ อุโบสถมีกำแพงแก้วเตี้ยรอบทั้ง 4 ด้าน

(2) เจดีย์ เจดีย์วัดนาตาขวัญเป็นเจดีย์ทรงระฆังทรงหลุมมีฐานบาตรและบัวมาลัยบัวเป็นชั้น ๆ จนถึงองค์ระฆัง ด้านยอดมีเสาและปล้องไฉนลดหลั่นกันไป

ภาพที่ 87 แผนที่ทางอากาศแสดงเขตพื้นที่วัดบ้านแลง วัดนาตาขวัญและวัดบ้านเก่า
ที่มา : Google

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม สภาพภูมิประเทศของวัดนาตาขวัญ ตั้งอยู่ชายทุ่ง พื้นที่โล่งเรียบมีถนนตัดผ่านหน้าวัดมองเห็นอุโบสถและเจดีย์เก่าได้ในระยะไกล บริเวณชื่อบ้านนี้มีเรื่องเล่าขานถึงความเป็นมาว่าชายแก่ท่านหนึ่งมีนาอยู่บริเวณนี้ชื่อ “ขวัญ” คนจึงเรียกกันว่า “นาตาขวัญ” และใช้เป็นชื่อตำบลมาถึงปัจจุบัน ชุมชนแถบนี้และบ้านชะวีกที่อยู่ติดต่อกันเป็นสังคมแบบเกษตรกรรมประกอบอาชีพทำนา ทำสวน ทำไร่มาแต่เดิมเนื่องจากพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีลำคลองสายหลักผ่าน 2 สาย ประเพณีและวัฒนธรรมของตำบลนาตาขวัญมีลักษณะเช่นเดียวกับที่ตำบลตะพงตามที่ให้รายละเอียดไปแล้ว เส้นทางนิราศออกจากบ้านนาตาขวัญสุนทรภู่เขียนไว้ว่า

“ถึงบ้านแลงทางแห้งเห็นทุ่งกว้าง
บุกตะแวงแฟกแซมกับหญ้าคา

เพื่อนหนทางทวนทบตลบหา
จนแตกกล้ำมาถึงย่านบ้านตะพง”

1. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจพื้นที่

1.1 ชื่อ บ้านแลง – บ้านตะพง

1.2 สภาพทั่วไป บ้านแลง เป็นชื่อตำบล มีปากทางเข้าหมู่บ้านหมู่ที่ 1 เรียกว่า บ้านโศกตาเหาะ หมู่ที่ 1 ตำบลบ้านแลง อำเภอเมืองระยอง มีถนนทางหลวงแผ่นดินเลขที่ 3139 แยกจากถนนสุขุมวิทผ่านเข้ามา สภาพทั่วไปเป็นท้องทุ่งมีดินปนทรายกระจายอยู่ทั่วไป บ้านแลง บ้านนาตาขวัญ บ้านตาขัน มีเขตพื้นที่ต่อเนื่องกัน มีอาชีพทางเกษตรกรรม

เช่นเดียวกับบ้านตะพงตั้งอยู่ที่ทางเข้าหมู่บ้านยายดา – หนองกบ หมู่ที่ 1 ตำบลตะพง อำเภอเมืองระยอง ในคำกลอนกล่าวว่า

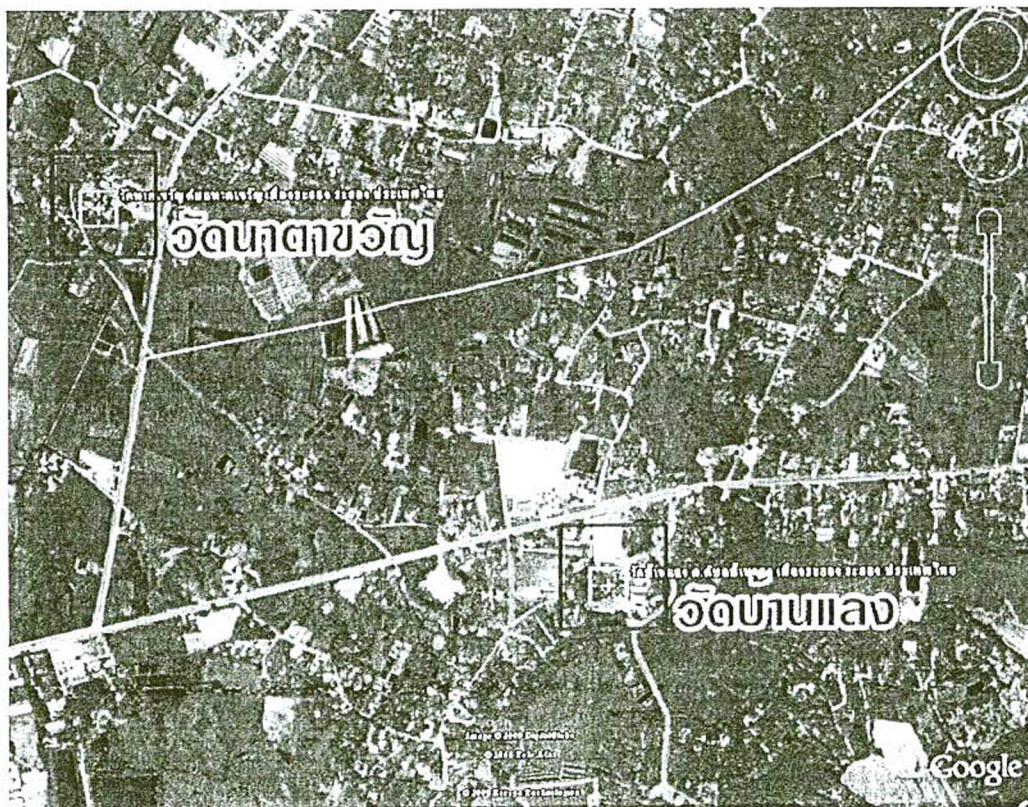
“บุกละแวกแฝกแซมกับหญ้าคา

จนแดดกล้ำมาถึงย่านบ้านตะพง

มีเคหาอารามงามระรื่น

ด้วยฟางพื้นพุ่มไม้ไพรระหง”

บ้านตะพงในอดีตเข้าใจว่า หมายถึงบริเวณบ้านตะพงในในคำกลอนที่กล่าวว่า “มีเคหาอารามงามระรื่น” น่าจะหมายถึง “วัดตะพงใน” สร้างขึ้นรุ่นราวคราวเดียวกับวัดบ้านแลง และวัดนาตาขวัญ วัดตะพงในเดิมชื่อ “วัดสุวรรณอินทรคชรินทราราม”

ภาพที่ 88 แผนที่ทางอากาศแสดงเขตพื้นที่วัดบ้านแลงและวัดนาตาขวัญ

ที่มา : Google

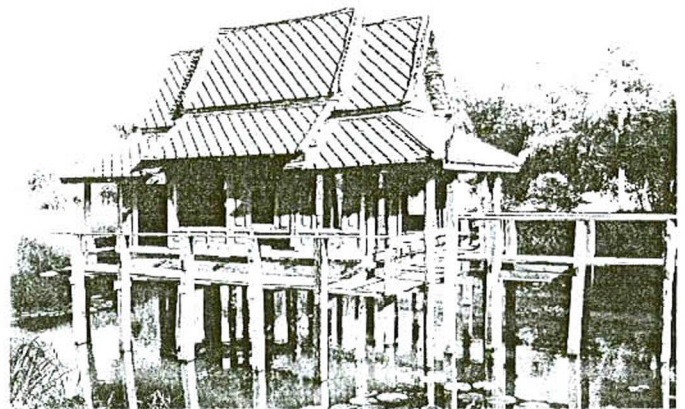
1.3 หลักฐานทางโบราณคดี

1.3.1 อาคารบ้านเรือโบราณวัตถุ

(1) อุโบสถเก่าวัดบ้านแลง⁵⁴ มีกำแพงแก้ว 4 ด้านกว้าง 18.30 เมตร ยาว 30 เมตร ตัวกำแพงก่อด้วยอิฐฉาบปูนขาวอุโบสถมีขนาดกว้าง 5.82 เมตร ยาว 17.38 เมตร อาคารก่ออิฐถือปูน หลังคาซ้อน 2 ชั้น มีประตูด้านหน้า 1 ช่องด้านหลังทึบตัน มีพะไลยื่นออกมาจากด้านหน้ามีเสาและกำแพงเดี่ยวรองรับ

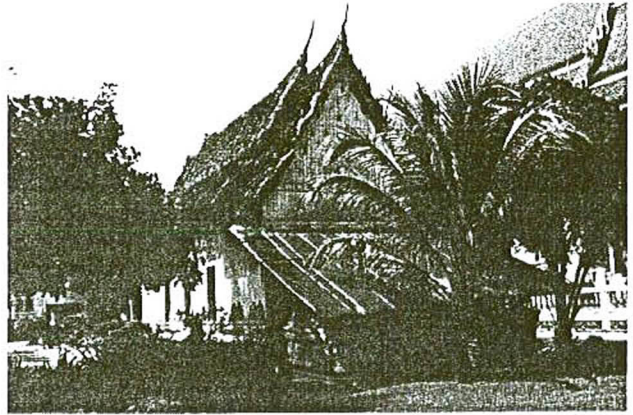
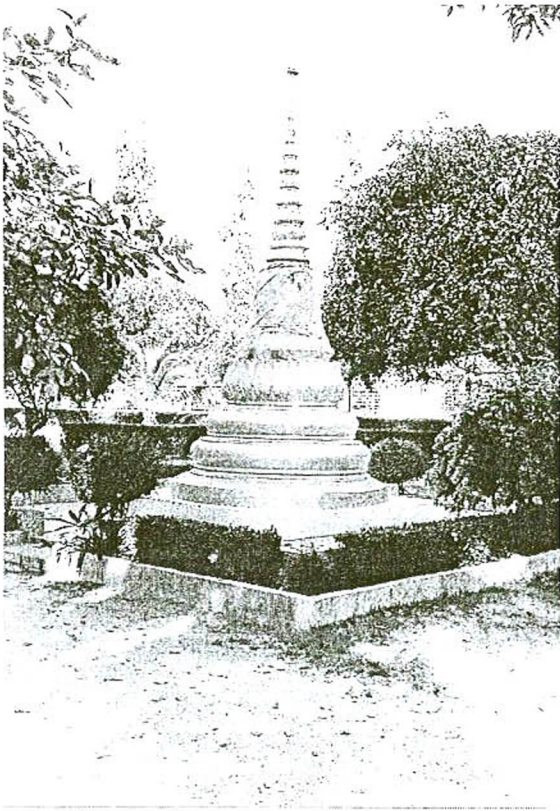
(2) พระปรารภวัดบ้านแลง พระปรารภทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีขนาดความสูง 17.07 เมตร วัดโดยรอบฐานกว้าง 20.50 เมตร ย่อมุมไม้ 20 ประกอบด้วยฐานเขียง ฐานสิงห์หน้ากระดาน ชันวาง ประทับยี่สิบมีประตูทั้ง 4 ด้าน

(3) หอไตรกลางน้ำวัดบ้านแลง เป็นอาคารไม้ทรงไทยตั้งอยู่กลางสระน้ำหน้าอุโบสถหลังเก่าขนาดกว้าง 6.7 เมตร ยาว 8 เมตร หลังคาคลุม 2 ชั้น ประดับเครื่องสูง พื้นรอบนอกเป็นระเบียงมีทางเดินโดยรอบและมีสะพานไม้สำหรับเดินเข้าไปในหอไตร

ภาพที่ 89 พระอุโบสถเก่าวัดบ้านแลง และหอไตร ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2550

(4) อุโบสถเก่าวัดตะพงใน หมู่ที่ 1 ตำบลตะพง อำเภอเมืองระยอง อุโบสถตั้งอยู่บนพื้นทรายหรือดินปนทรายอาคารก่ออิฐถือปูนขนาดกว้าง 4.55 เมตร ยาว 12.98 เมตร มีประตูด้านหน้า 1 ช่อง ด้านหลังทึบตัน

ภาพที่ 90 พระอุโบสถและเจดีย์วัดตะพงโน มีกำแพงล้อมรอบในนิราศระบุไว้ชวนให้เชื่อว่าเป็นวัดเดียวกัน

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม บริเวณบ้านแดงและบ้านตะพงมีวิถีทางวัฒนธรรมหลายด้าน ได้รับสืบทอดและฟื้นฟูอยู่เป็นลำดับ เช่น เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรโบราณคดี ซึ่งทางเจ้าอาวาสและคณะกรรมการวัฒนธรรมตำบลต่าง ๆ ให้ความสำคัญเป็นพิเศษ กรณีของสังคมเกษตรกรรมถึงแม้ปัจจุบันจะมีการพัฒนาไปทำสวนมะม่วง ปลูกบ้านบ้าง หรือขายให้นายทุนในยุคที่ดินแพงบ้าง แต่สภาพทางประเพณีวัฒนธรรมในหลาย ๆ เรื่องก็ยังคงอยู่ได้แก่ หนึ่งใหญ่ หนึ่งตะลุง ความเชื่อเรื่องหลวงเตี้ย หรือการรักษาภาษาพูดของถิ่นระยองก็ได้รับการฟื้นฟูเป็นอย่างดี

สุนทรภู่ออกจากบ้านตะพงได้เดินทางผ่าน “ทุ่งกะทอลอ” และมีทางทะเลไปถึงในไร่ ปัจจุบันมีหมู่บ้านเกิดขึ้นมากมายแทนป่าที่สุนทรภู่ได้เขียนถึงไว้ ผ่านไปถึงริมทะเลทางเข้าสำนักงานสถานี ตำบลบ้านเพมุ่งไปสู่จุดหมายที่ “คลองกรุ่น” นิราศเขียนไว้ว่า

“ถึงปากช่องคลองกรุ่นเห็นคลองกว้าง

มีโรงร้างเรียงรายชายพุดกษา

เป็นชุมรุมหน้าน้ำเขาทำปลา

ไม่รอราริบเดินดำเนินพลาง”

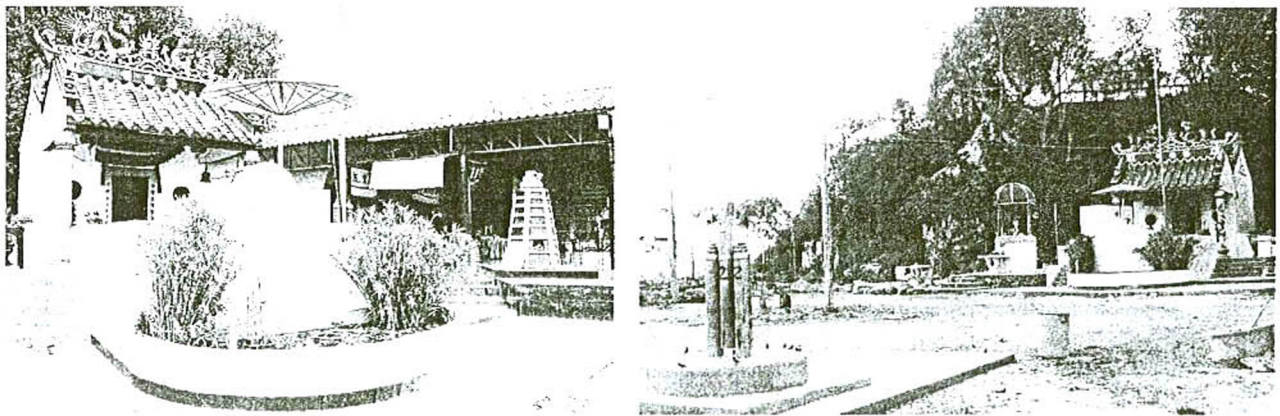
คลองกรุ่น คือ “คลองกรุน” ในปัจจุบันอาจมีน้ำไหลไม่มากเหมือนเมื่อก่อนแต่ยังเป็นปากคลองแห่งหนึ่งสำหรับการระบายน้ำออกสู่ทะเลในฤดูน้ำหลาก คลองกรุ่นจะถึงก่อนสวนสน ถ้าวกลงมาก็ถึง “ตลาดเพ” แหล่งท่องเที่ยวและแหล่งจำหน่ายอาหารทะเล ของที่ระลึกของสดของแห้งมากมาย โดยเฉพาะ

1.3 หลักฐานทางโบราณคดี การศึกษาสำรวจพื้นที่ตามเส้นทางนิราศจากอ่าวสมุทรและเลยไปถึงบ้านท่าเรือแก่งตั้งอยู่หลังวัดท่าเรือ ตามสองข้างทางที่ผ่านไปไม่พบเห็นหลักฐานทางโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุตามหลักฐานของการวิจัยมากนัก มีแต่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ถูกปลูกสร้างขึ้นใหม่จากผู้คนในชั้นหลัง ๆ และวิถีทางวัฒนธรรม ของชาวบ้านผู้ประกอบอาชีพจับสัตว์น้ำเป็นส่วนมากกรณีหลักฐานที่เกี่ยวข้องได้แก่

1.3.1 อาคารบ้านเรือนโบราณวัตถุ

(1) ศาลเจ้าปู่โตะกง ชาวบ้านเรียกว่า “ศาลเจ้าปู่โตะ” ก่อสร้างอาคารแบบศิลปะจีนตั้งอยู่บนไหล่เขาเตี้ย ๆ ริมชายหาดอ่าวสมุทрд้านหน้าศาลามีที่ตั้งหมุดกวีจุดที่ 19 “อ่าวสมุทร” ศาลนี้เป็นที่เคารพนับถือของชาวเรือ หรือผู้ประกอบอาชีพประมงตลอดมา

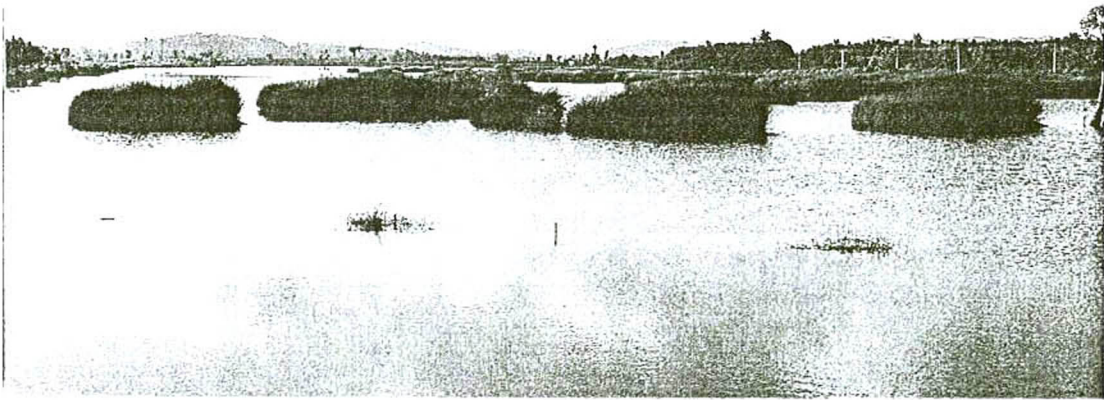
(2) สถานเสื่อ หรือการทอเสื่อกระจูดและเสื่อกกอาศัยวัสดุจากธรรมชาติในบึงสำนัใหญ่ หนองจำรุง มาเป็นวัตถุดิบหลัก กรรมวิธีการสานหรือการทอจะขึ้นอยู่กับวัสดุที่เลือกใช้ บริเวณหลังวัดท่าเรือเป็นพื้นที่ดั้งเดิมที่สุนทรภู่กล่าวถึง หมู่บ้านนี้มีอาชีพสานเสื่อกก “เป็นเสื่อส่วยสานส่งเข้ากรุงไกร” สันนิษฐานว่าระยงนั้นเป็นหัวเมืองชั้นนอกในสมัยนั้น จะต้องส่งส่วยเพื่อแสดงความสวามิภักดิ์ต่อเมืองหลวง... บ้านแก่งนั้นถือว่าเสื่อเป็นเครื่องใช้ที่สำคัญของหมู่บ้านที่ต้องแสดงความสวามิภักดิ์เรียกว่า “เสื่อส่วย” ⁵⁵

ภาพที่ 92 ศาลเจ้าปู่โตะกงหรืออ่าวสมุทร ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2552

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม สภาพโดยทั่วไปของบ้านแก่งไปถึงอ่าวสมุทร สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของทะเลด้านตะวันตก และบึงสำนัใหญ่ด้านในทิศตะวันออก มีความสมบูรณ์งดงามมาก ธรรมชาติของพืชพันธุ์ไม้และสัตว์ยังคงไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก องค์การผู้เกี่ยวข้องได้เข้ามาช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่ชุ่มน้ำขนาด 3,871 ไร่ ให้คงสภาพไว้นานที่สุด กรณีด้านฝั่งตะวันตก ชายทะเลบริเวณตั้งแต่บ้านเพ บ้านท่าเรือขึ้นไปจนถึงบ้านอ่าวเจริญมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพมาก เกิดโรงแรม รีสอร์ท บังกะโลเติบโตตามชายหาดขึ้นเป็นดอกเห็ด

คลองอันคดเคี้ยวและสามารถตัดเข้าสู่ “บ้านกร่ำ” ได้ บริเวณปากถาวน คือ ปากคลองที่ไหลลงทะเลมีลักษณะคดเคี้ยวไปมา ปัจจุบันมีอาชีพเพาะเลี้ยงหอยนางรม⁵⁶ ที่มีรายได้เป็นค่าเป็นต้นของชาวบ้านแถบนี้ ใกล้เคียงกันเป็นที่ตั้งของเทศบาลสุนทรภู่

ภาพที่ 94 แสดงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่บึงสำนักใหญ่และใกล้เคียง ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551

เส้นทางจากเทศบาลสุนทรภู่ต้องผ่านทุ่งโล่งกว้าง มีป่าละเมาะและบ้านเรือนชาวบ้านเป็นระยะ ๆ เดิมจากชายทะเลปากถาวนมีเส้นทางเกวียนไปสู่ตำบลต่าง ๆ รวมถึงวัดปากกร่ำด้วย คือบริเวณที่ตั้งอนุสาวรีย์สุนทรภู่ในปัจจุบันซึ่งเดิมเป็นที่ตั้งของ “วัดปากกร่ำ” ที่บิดาของสุนทรภู่บวชจำพรรษาอยู่ที่นี่จนได้สมณศักดิ์เป็นเจ้าอาวาสนามว่า “อริยธรรมรังษี” และสุนทรภู่พักที่วัดนี้ ดังคำกลอนตอนหนึ่งเขียนไว้ว่า

“ถึงหย่อมย่านบ้านกร่ำพอคำพลบ

ประสบพบเฝ้าพงศ์พวงวงศา

ขึ้นกระฎี่ที่สถิตท่านบิดา

กลิ่นน้ำตาก็ไม่ฟังเฝ้าพรังพราย”

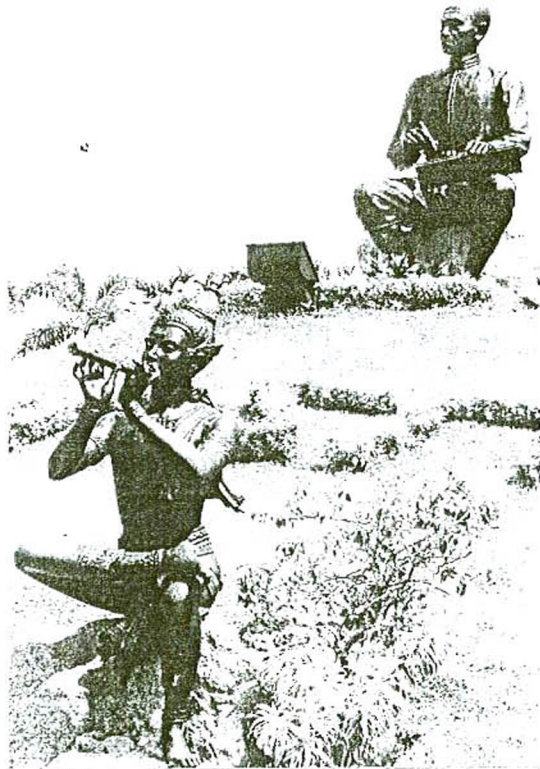
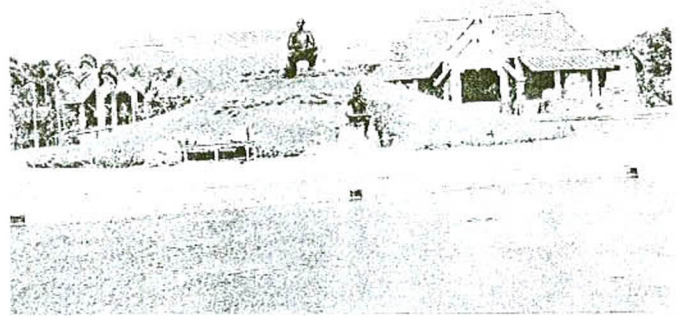
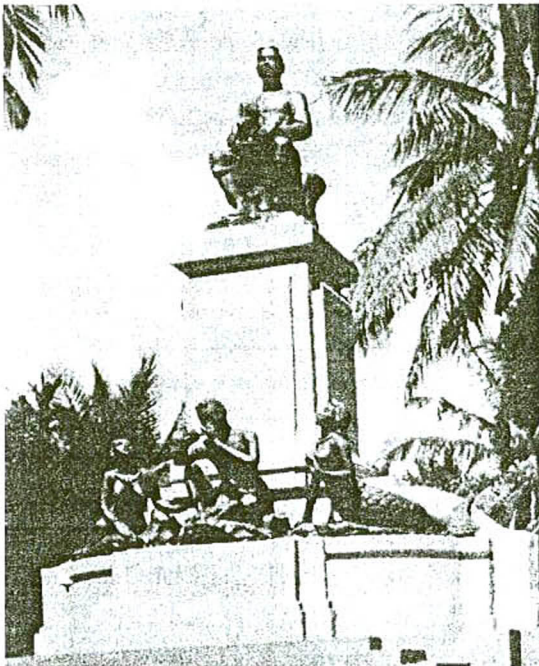
1. ข้อมูลจากการศึกษาสำรวจ

1.1 ชื่อ บ้านกร่ำ

1.2 สภาพทั่วไป สภาพของบ้านกร่ำในอดีตที่เคยเป็นวัดปากกร่ำเดิมได้ย้ายไปสร้างใหม่ในพื้นที่ตรงกันข้ามเยื้องไปทางเหนือห่างจากอนุสาวรีย์ฯประมาณ 300 เมตร เดิมใน พ.ศ. 2498 หลังจากการจัดการที่ดินแล้วได้ให้ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ช่วยออกแบบอนุสาวรีย์สุนทรภู่ขึ้น โดยมีรูปปั้นสุนทรภู่เป็นหลักอยู่ในท่านั่งเขียนหนังสืออยู่บนแท่นสี่เหลี่ยมมีรูปพระอภัยมณีนั่งเป่าปี่ ภาพนางมัจฉานั่งทอดตัวอ่อนช้อย และภาพผีเสื้อสมุทรอยู่ใต้รูปสุนทรภู่ ต่อมามีเป็นเสาสี่เหลี่ยมรองรับแท่น และถัดมาก็เป็นฐาน

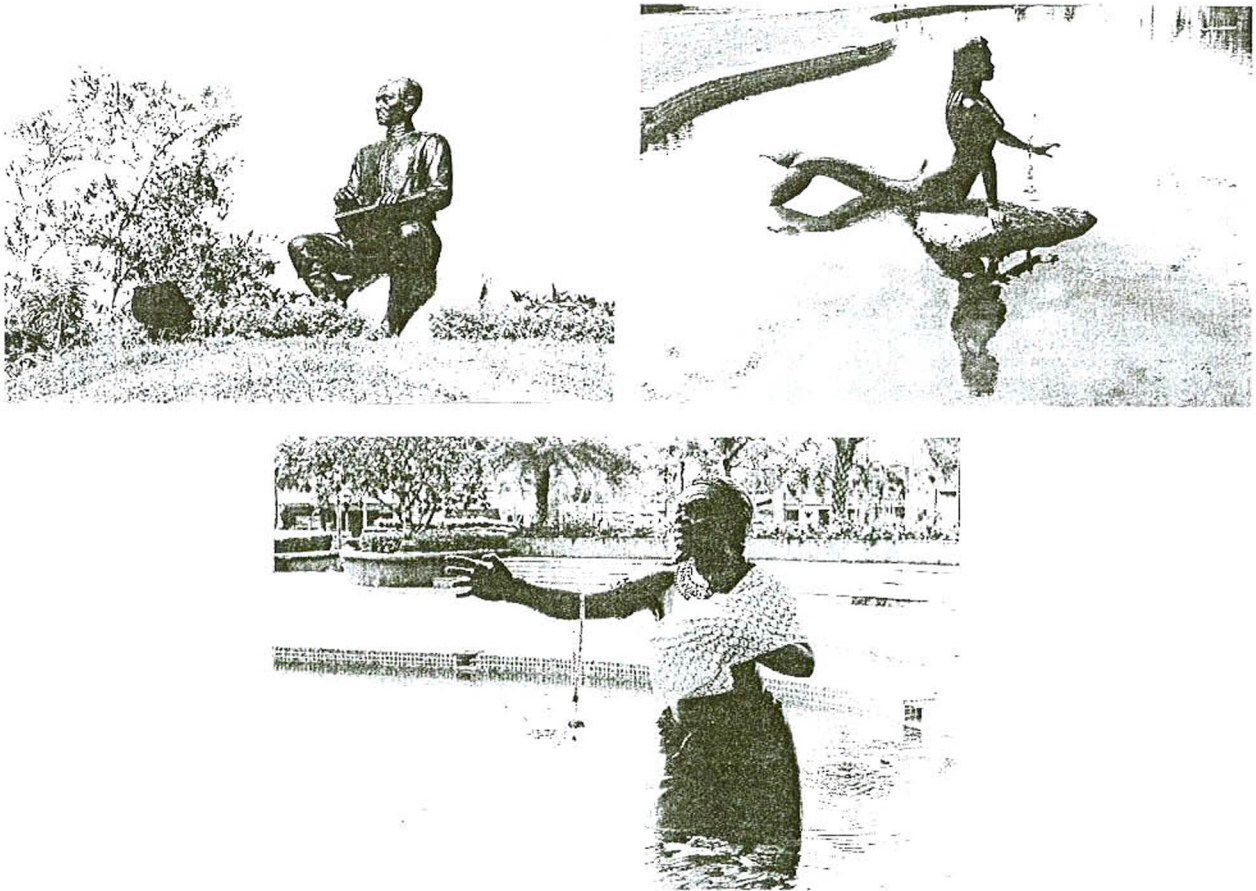
อนุสาวรีย์ โดยศาสตราจารย์ศิลป์ ได้จำลองรูปปั้นขนาดเล็กสูงประมาณ 40 เซนติเมตร รูปคนเป็นรูปปั้นตัวแท่นเข้าใจว่าทำด้วยไม้⁵⁷ ต่อมาความคิดเห็นขัดแย้งกันระหว่างที่ตั้งอนุสาวรีย์สุนทรภู่ระหว่างริมทะเลหาดแม่พิมพ์กับบริเวณวัดปากràเดิมและมีข้อยุติที่จะใช้พื้นที่บริเวณวัดปากràเป็นที่ตั้งอนุสาวรีย์

ต่อมาได้มอบหมายนายสนั่น ศิลากรช่างศิลป์เอกของกองหัตถศิลปกรรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบและควบคุมการปั้นหล่อ ทีมงานช่างปั้นมี 4 คนได้แก่นายสุกิจ ลายเดชผู้ปั้นรูป “สุนทรภู่” นายสาโรจ จารักษ์ เป็นผู้ปั้น “นางเงือก” นายไกรสร ศรีสุวรรณ ผู้ปั้น “พระอภัยมณี” นายธนะ เลาหภัยกุล เป็นผู้ปั้น “ผีเสื้อสมุทร” และได้ทำพิธีเปิดเมื่อวันจันทร์ที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2513

ภาพที่ 95 รูปจำลองอนุสาวรีย์สุนทรภู่เก่า ศิลป์ พีระศรีออกแบบปัจจุบันนำไปก่อสร้างไว้ที่สวนสาธารณะเทศบาลเมืองแกลง (ซ้าย) อนุสาวรีย์ที่บริเวณวัดปากràเดิมออกแบบและควบคุมโดยสนั่น ศิลากร (ขวา)

ต่อมาเทศบาลตำบลสุนทรภู่ได้มีการพัฒนาพื้นที่บริเวณอนุสาวรีย์ให้เป็นสถานที่แหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับสุนทรภู่ จึงได้ก่อสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ขึ้น 1 หลัง โดยการออกแบบจากกรมศิลปากรปัจจุบัน (พ.ศ.2554) ยังไม่ได้ดำเนินการจัดทำอะไรได้เกิดประโยชน์ตามที่ตั้งจุดมุ่งหมายไว้ มีเพียงกิจกรรมเนื่องในเทศกาลทั่วไปเล็ก ๆ น้อย หรือช่วงวันงานสุนทรภู่เท่านั้น

ภาพที่ 96 อนุสาวรีย์สุนทรภู่ นางเจี๊ยก และนางผีเสื้อสมุทร ที่ตั้งวัดปากน้ำเดิม

1.3 หลักฐานทางโบราณคดี

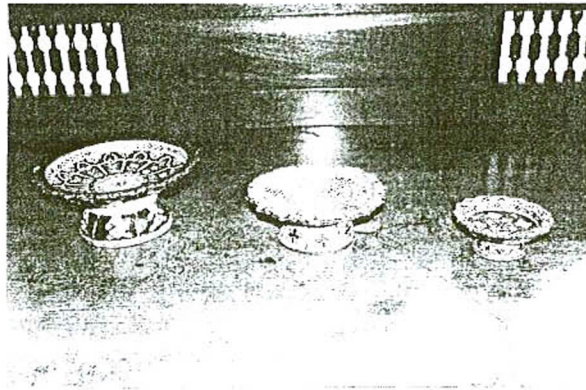
1.3.1 อาคารบ้านเรือนโบราณวัตถุ

- (1) รูปสุนทรภู่ มีขนาดเท่าครึ่งทำด้วยโลหะนั้งบนโขดหิน
- (2) รูปพระอภัยมณี มีขนาดเท่าครึ่งทำด้วยโลหะ
- (3) รูปผีเสื้อสมุทร มีขนาดเท่าครึ่งทำด้วยโลหะ
- (4) รูปนางเจี๊ยก มีขนาดเท่าครึ่งทำด้วยโลหะ

1.3.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม พื้นที่บ้านกร่ำอำเภอแกลงตำแหน่งที่ตั้งของวัดเดิมไม่มีหลักฐานปรากฏถึง รูปลักษณะและหรือเค้าโครงพอให้กำหนดภาพร่างให้เข้าใจได้ หรือแม้แต่วัดเท่าที่หลงเหลืออยู่ในเขตอำเภอแกลงเองหลักฐานของวัดไม่ว่าจะเป็นอุโบสถ วิหาร ก็มีอายุไม่ร่วมสมัยกับระยะเวลาที่สุนทรภู่เดินทางมาเยี่ยมบิดา ล้วนเป็นวัดที่ถูกสร้างขึ้นในชั้นหลังเมื่อประมาณ 60 – 70 ปีมาโดยประมาณ

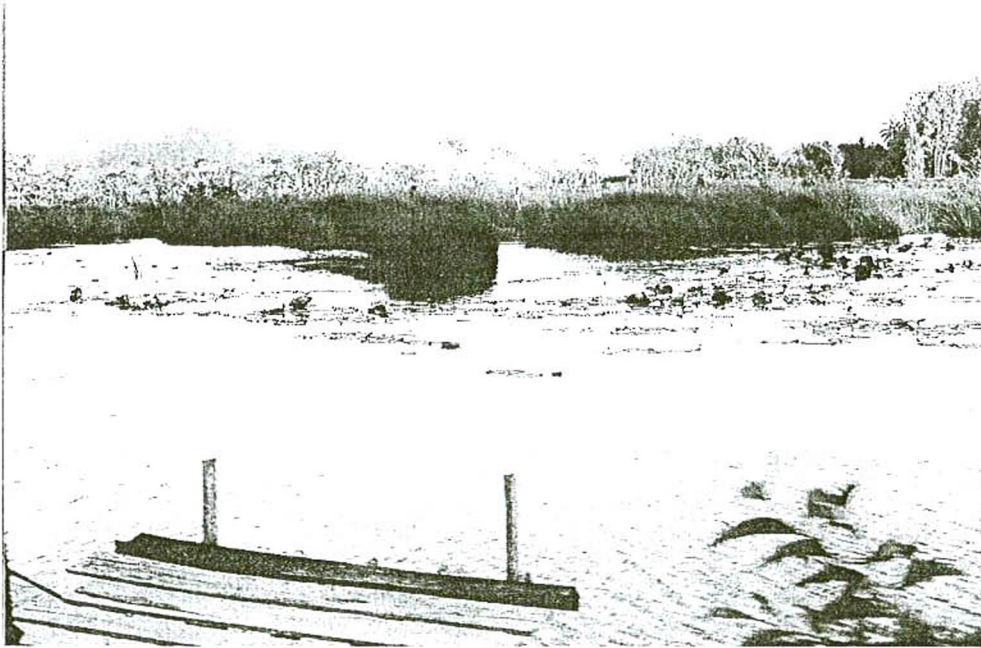
โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุจากการศึกษาสำรวจและสัมภาษณ์จากเจ้าอาวาสวัดป่ากร่ำและผู้รู้ในท้องถิ่น มีพระพุทธรูปทำจากโลหะและไม้ เครื่องเบญจรงค์ที่ได้จากการปฏิสังขรณ์วัดป่ากร่ำ เมื่อพิจารณาจากโบราณวัตถุ ศิลปะวัตถุประเมินได้ว่ามีอายุอยู่ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์หรือบางส่วนอาจมีอายุถึงอยุธยาตอนปลาย

ประเพณีการเล่นในบ้านกร่ำและใกล้เคียงคือ “ การลำสวด ” หรือสวดคฤหัสถ์ เป็นการแสดงที่มีการอนุรักษ์และสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน โดยอาศัยผู้มีอายุมารวมตัวกันเพื่อการแสดงลำสวดในพิธีสวดศพ มีทั้งนักเล่น นักร้อง และนักรำ รูปแบบการแสดงคล้ายกับที่บ้านดาขัน ชะวึก และนาตาขวัญ นอกจากลำสวดแล้วมีการแสดงรำวง สงกรานต์ ลอยกระทงที่นิยมจัดกันในช่วงเทศกาลต่าง ๆ

ภาพที่ 97 พระพุทธรูปวัดป่ากร่ำ (ซ้าย) พระพุทธรูปทรงเครื่อง (ขวา) และเครื่องเบญจรงค์ (ล่าง) ค้นพบบริเวณตำบลกร่ำ

สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติบริเวณตำบลกร่ำ ตำบลชากพง อำเภอแกลง และตำบลแกลง อำเภอเมืองระยอง มีทัศนียภาพที่สวยงามทั้งจากทะเลและพื้นที่ชุ่มน้ำบริเวณบึงสำนึกใหญ่มีพื้นที่กว้างขวางมาก มีพันธุ์ไม้ สัตว์นานาชนิด เติบโตงอกงามและมีชีวิตอยู่บริเวณนี้จำนวนมาก สภาพของธรรมชาติโดยรวมมีความอุดมสมบูรณ์ ได้รับการดูแลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างดีและมีพืชพันธุ์สิ่งสารพัดหลายชนิด มีชื่อปรากฏอยู่ในนิราศเมืองแกลงด้วย เช่น สน โกงกาง หวายโสม ต้นรัง ทองหลาง ไพล ก้อและเต็ง เป็นต้น

ภาพที่ 98 สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของหนองจรุง บึงสำนึกใหญ่ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ถ่ายภาพเมื่อ พ.ศ. 2551

หลังจากสุนทรภู่ได้เดินทางถึงวัดปากกร่ำ ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง และได้เข้าพบบิดาที่มาบวชอยู่ที่วัดแห่งนี้แล้วหลังจากนั้นได้เดินทางไปท่องเที่ยวพักผ่อนและเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ ในเขตเมืองแกลงเช่นนี้ “บ้านพงค้อ” “บ้านพงอ้อ” “บ้านคอนเค็ด” และ “แหลมแม่พิพม์” ที่บ้านพงค้อคือ “เนินม้อ” ปัจจุบันสุนทรภู่ว่าไว้ว่า

“ครั้นแล้วลาฝ่าเท้าท่านบิดุรงค์

ไปบ้านพงค้อตั้งริมฝั่งคลอง

ดูหนุ่มสาวชาวบ้านรำคาญจิต

ไม่ว่าคิดเข้าในกลอนอักษรสนอง

ล้วนวงศ์วานว่ณเครือเป็นเชื้อของ

ไม่เหมือนน้องนิกน่าน้ำตากระเด็น”

คำกลอนมีระบุไว้ข้างต้นทำให้ทราบได้ว่า นอกจากภูมิประเทศแถบนี้จะมีต้นค้อแล้วยังทราบถึงตำนานหมู่บ้านพงค้อที่เป็นชาวชอง (ชนชาติในตระกูลภาษามอญเขมร) อีกด้วย จนถึงจุดสุดท้ายที่ “แหลม

แม่พิมพ์” ในขณะที่สุนทรภู่ไปพักที่บ้านกร่ำได้พบญาติมากมาย และมีเวลาว่างได้ออกไปชมทะเลบริเวณเนินเขาดังความในคำกลอนเขียนไว้ว่า

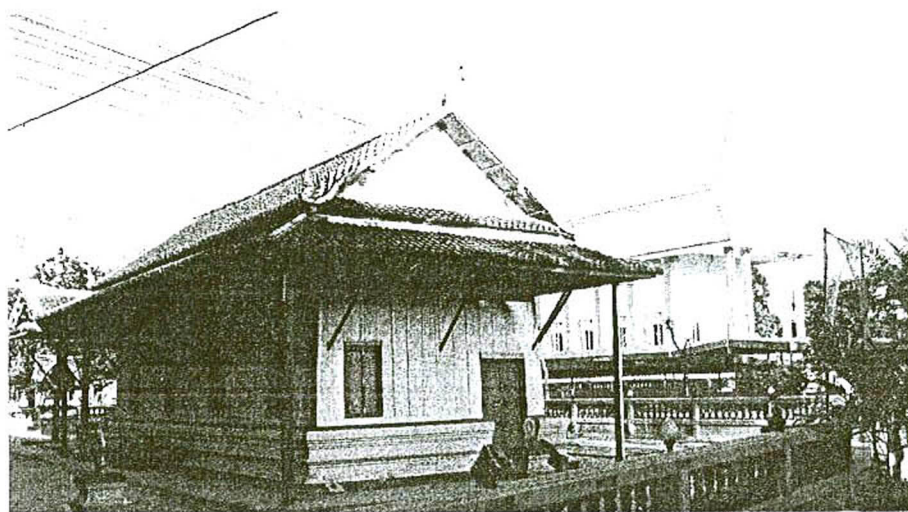
“ถึงคนผู้อยู่เกลือกก็เหมือนเปลี่ยน

สันโดยเดี๋ยวด้วยว่าจิตผิวิสัย

มาอยู่ย่านบ้านกร่ำระกำใจ

ชวนกันไปชมทะเลทุกเวลา”

ปัจจุบันพื้นที่ข้างต้นได้รับการพัฒนาขึ้นเป็นรีสอร์ทไปแล้ว ซึ่งแหลมแม่พิมพ์คือสถานที่ท่องเที่ยวที่มีผู้คนมาพักผ่อนชายทะเลกันอยู่มาก มีร้านอาหาร โรงแรมไว้บริการมากมาย

ภาพที่ 99 วัดพลางช้างเผือก จังหวัดระยอง

2. ข้อมูลจากการสัมภาษณ์

การสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงได้แก่ ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ครูอาจารย์ ผู้อำนวยการโรงเรียน ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด ผู้อำนวยการกองการศึกษาเทศบาล ปลัดเทศบาล นายกเทศมนตรีและเจ้าอาวาส ได้ผลสรุปการสัมภาษณ์ดังนี้

ระดับความรู้เชิงอนุรักษ์

ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น เส้นทางเดินทัพ เส้นทางนิราศ เส้นทางการค้าและแหล่งประวัติศาสตร์
ดั้งเดิม

สมบุญ สัตย์อุดมให้ข้อมูลว่า ผู้เกี่ยวข้องส่วนมากทราบว่าชุมชน? ท้องถิ่นในอดีตเคยเป็นเส้นทางสัญจรสำคัญ และทราบว่ามียุทธนาวีเกี่ยวข้องกับเส้นทางนิราศเมืองแกลง เช่นผู้นำชุมชนตำบลกร่ำ อำเภอแกลงให้ข้อมูลว่า พ่อสุนทรภู่ไม่ใช่คนที่นี่? แต่มาบวชที่วัดเก่าตรงนี้ แล้วก็ย้ายไปหมู่ที่ 2 หรือหมู่ที่ 3 หลักฐานเก่าแก่ที่วัดปากกร่ำคือ เป็นพระที่พ่อสุนทรได้ตั้งชื่อตามฉายาของท่าน พ่อสุนทรภู่เป็นทหารปืนใหญ่ชื่อ ขุนศรีทหาร พอบวชเป็นพระได้ฉายาว่า พระอรัญญธรรมรังษี ก็เลยตั้งชื่อพระพุทธรูปว่า “พระอรัญญธรรมรังษี” พระองค์นี้เป็นพระลายดอกพิกุลสวยงามมาก ปัจจุบันเจ้าอาวาสพินสีให้ดูใหม่ เก็บรักษาใ้ส่กุญแจสามชั้น การเดินทางของสุนทรภู่แวะพักที่จุดใด? ปัจจุบันมีการทำหลักหมุดที่ติดตั้งไว้ทุกจุด

ที่รู้คือหลักที่ 23 จะอยู่ตรงเบ็ญจารุง ตรงที่เขาทำกล้าย ๆ เบ็ญจวาก ส่วนหลักที่ 24 อยู่ที่บ้านกรำ หลักที่ 25 อยู่ที่บ้านพงค้อ หลักที่ 26 อยู่ที่วัดพงช้างเผือก หลักที่ 27 อยู่ที่บ้านโพธิ์ทอง ส่วนหลักที่ 28 อยู่ที่เขาแหลม⁵⁸

เจ้าอาวาสวัดปากกรำ มีความรู้อยู่บ้างแต่ไม่ละเอียดอย่างวัดเก่าตั้งอยู่บริเวณอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ไม่รู้ย้ายมาที่นี้ตั้งแต่เมื่อไร ไม่มีประวัติเลย ส่วนประวัติจริง ๆ ก็คงเอามาจากนิราศเมืองแกลง เกี่ยวกับเรื่องชุมชนในอดีตไม่รู้ แต่ถ้าอยากรู้ต้องถามโยมชิน แม่หนมาย อยู่ที่นี่คือเป็นลูกหลานสุนทรภู่ เขาค้นคว้าส่วนชื่อวัดเก่าแก่แต่ก่อนเขาเรียกปากปลา วัดป่าชลธาร แล้วมาเปลี่ยนเป็นวัดปากกรำตามชื่อหมู่บ้าน⁵⁹ เจ้าอาวาสวัดบ้านแลง รู้ว่าสุนทรภู่มาทางบ้านเก่าแล้วผ่านทางนาตาขวัญ ชาวบ้านเข้าใจว่าน่าจะมาทางบ้านเกวียนเก่า มาจากทางนาตาขวัญก็จะมาทางเกวียน สุนทรภู่ไม่ได้มาทางนี้ออกทางศาลเจ้า คือ ปูนท่ากง ส่วนเมืองระยองอยู่ตรงวัดโคกทิมธารามเจ้าเมืองระยองเป็นผู้สร้าง ถ้าจะเชื่อมโยงกับหลักฐานมีหนังสือของวัฒนธรรมเขาทำไว้ ส่วนทรัพยากรโบราณคดีของท้องถิ่นที่วัดลุ่มมีดินสาคือที่พระเจ้าตากผูกช้างไว้ ส่วนของทางวัดบ้านแลง มีหอไตรกลางน้ำ อนุรักษครั้งที่ 3 แล้ว แบบแรกนำกระเบื้องโบล็คคือกระเบื้องเกร็ดไปทับกระเบื้องว่าว กระเบื้องว่าวมีมา 70 - 80 ปีแล้ว⁶⁰

พระสำรวม โชติโก วัดนาตาขวัญ รู้ว่าพระเจ้าตากตั้งค่ายที่วัดนาตาขวัญ หรือที่บ้านค่ายไม่รู้แน่ว่าท่านมาหรือเปล่าแต่สุนทรภู่ผ่านมาจริงมีนิราศอยู่ วัดนาตาขวัญเป็นการผ่านที่ว่ามันเป็นเกาะจากระยองถึงนาตาขวัญน้ำเยอะ หลวงปู่ลุยสร้างสะพานไว้ทำไปถึงธนาคารกรุงเทพ วัดนี้มีกุฏิหลวงปู่ลุยเป็นของวัดเก่า มารู้ยกว่าปี ชาวบ้านร่วมกันอนุรักษ์ยังไม่สามารถพิสูจน์ว่าสร้างสมัยใด กรมศิลปากรสันนิษฐานว่าประมาณ พ.ศ. 2000 แต่หลวงปู่สร้างกุฏิไว้ตั้งแต่บวชจนมรณภาพเป็นรูปแรก⁶¹

อุปกรณ์ โสจนะ กล่าวว่า สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เสด็จมาระยองและถามผู้ว่าราชการจังหวัดว่า สุนทรภู่เดินทางผ่านอะไรบ้าง ก็เลยตั้งทีมงานออกไปสำรวจพื้นที่เส้นทางสุนทรภู่ รู้สึกว่าท่านเข้าระยองแห่งแรกที่คลองไผ่ คลองไผ่ไม่ใช่โคกโลสับ แต่มันติดต่อกับซากแก้ว (บางแก้ว) จะเข้าไปทางดินเขา เส้นทางคนโบราณจะใช้เส้นทางนั้นแล้วก็เข้าที่บ้านฉางจุดแรกจนถึงอนุสาวรีย์สุนทรภู่ทั้งหมด 28 จุดที่สุนทรภู่เขียนไว้ในนิราศเมืองแกลงก็มี 28 จุด โดยเริ่มต้นที่คลองไผ่ ส่วนสิ่งที่หายไปบนเส้นทางเก่าคือที่ดินสมัยใหม่มีการจับจองทำ น.ส. 3 ทำเพื่อออกที่ดิน เส้นทางที่หายไปชัด คือ เส้นทางจากห้วยข่ม ตัดออกมาแล้ว ๆ สำนักกะบาด มันเป็นทางเดิมที่มาบตะพุดหายไปแล้วเส้นทางนั้นไม่มี เดิมเป็นทางเกวียนที่พอจะมีหลงเค้ากลางอาจเป็นที่ทับมา จริง ๆ ตรงนั้นเป็นวัดทับมาจะมีแม่น้ำอยู่หลังวัด แม่น้ำอ้อม จุดนี้ชุมชนพยายามนำเรื่องราวถ้าม้าเป็นเรื่องเล่าปะราปะราเข้ามาเกี่ยวข้อง จากทับมาก็ถึงจุดที่เป็นบิกซ์เส้นทางมันอยู่แถวนี้ ที่เห็นชัด ๆ คือ บ้านเก่าที่หนึ่ง หลักฐานหลงเหลือที่เห็นคือ โบล็คเก่าสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา จากการวิเคราะห์เห็นว่ามียุคลักษณะของเก่าอยู่ 4 แห่ง คือ 1 โบล็ควัดบ้านเก่า 2 โบล็ควัดนาตาขวัญ 3 วัดบ้านแลง และ 4 โบล็ควัดตะพง วัดทั้ง 4 นี้เป็นวัดเก่ามีโบล็ครุ่นเดียวกันเป็นวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่ที่นาตาขวัญสุนทรภู่ไม่ได้กล่าวถึงวัดคิดว่าท่านผ่านมาเฉย ๆ

รูปกรณ์เล่าว่า ความรู้เรื่องชุมชนเคยเป็นเส้นทางสัญจรนั้น ติดตามอยู่เรื่องเดียวคือ ตามรอยสุนทรภู่ ส่วนเรื่องการเดินทางของพระเจ้าตากกำลังศึกษาอยู่จริง ๆ แล้วสุนทรภู่เดินผ่านหน้าบ้านเสียด้วยซ้ำ ที่บ้านแลงมันเป็นทางเกวียนบางแห่งเป็นศิลาแลงสองข้างทางเกวียน มันเ็นทางเกวียนลึก ข้าง ๆ จะเป็นศิลาแลงแข็ง ๆ ที่ลึกเพราะเป็นเส้นทางใช้มานับร้อยปี ซึ่งทางทีมงานของจังหวัดก็ยืนยัน ทรัพยากรโบราณคดีที่เกี่ยวข้องเนื่องตามเส้นทางสุนทรภู่เท่าที่หลงเหลืออยู่เห็นจะมี วัดบ้านเก่า วัดนาตาขวัญ วัดบ้านแลง และวัดตะพงใน ส่วนวัฒนธรรมเกี่ยวกับเรื่องของอาชีพที่เห็นชัด คือ ที่ท่าเรือแลง สุนทรภู่เขียนว่าไปพักบ้านเพื่อนพบเห็นสาว ๆ สานเสื่อ ช่วงที่ไปทำตามรอยสุนทรภู่ในปี พ.ศ. 2543 ยังมีคนทำอยู่สองสามบ้าน ทำเฉพาะสานเสื่อที่เป็นที่ปูนอนเขาเรียกเสื่อเสียม เสื่อหก ต่อมานายกเทศมนตรีสนับสนุนให้ตั้งกลุ่มแม่บ้านเดี๋ยวนี้อาชีพของหนองสะลิมที่ทำเรือแลงขายไปถึงบ้านเหลาโชนเป็นโอท็อปส่งไปญี่ปุ่น อีกเรื่องที่สุนทรภู่กล่าวถึงอาชีพของคนทะเลหน้าน้ำที่เขาทำปลา แสดงว่าคนโบราณการทำอาชีพประมง เวลาขึ้นปลาลงจะขึ้นมา หาปลาแล้วทำปลาทะเลเฉพาะฤดูนั้นแสดงให้เห็นว่าการทำประมงมีมาแต่เดิมและมีการพัฒนาไปมากมาย ตั้งแต่เด็กเคยเห็นเขาเล่นผี เล่นเข้าทรง ทรงผีทรงเจ้า อย่างเช่นผีริมผีละคือที่ไปเขา เล่นตอนสงกรานต์ เดียวนี้ไม่มีแล้ว สงกรานต์อยากให้มีการละเล่นเช่นนี้แต่กลับมาไม่ได้⁶²

ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยอง สมัยก่อนมีพวกของพวกชาวป่าจัดอยู่ในตระกูลนอญเขมร ตั้งถิ่นฐานอยู่แถวระยองและจันทบุรีมายาวนานเชื่อว่าสมัยสุโขทัยได้เข้ามาอยู่แล้ว จึงมีภาษาสืบต่อกันมาถึงทุกวันนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เสด็จปฏิบัติพระราชกรณียกิจที่ระยองระหว่างวันที่ 24-26 ธันวาคม พ.ศ. 2542 ที่พระราชดำริต่อผู้ว่าราชการจังหวัดระยองถึงนิราศเมืองแกลงที่ได้แต่งไว้ว่าสภาพปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง จังหวัดจึงประสานงานกับสำนักวัฒนธรรม และได้รับความร่วมมือจากองค์การบริหารส่วนตำบลดำเนินการศึกษาเส้นทางของสุนทรภู่จากวรรณกรรมนิราศเมืองแกลง ดำเนินการจัดทำหมุดกวีให้สอดคล้องกับนิราศรวมทั้งสิ้น 28 จุดหมุดกวี แต่ละจุดให้องค์การบริหารส่วนตำบลดูแล และมีการส่งเสริมให้เป็นเส้นทางการเรียนรู้ นักศึกษา ประชาชน และนักท่องเที่ยวด้วย⁶³

เจ้าอาวาสวัดบ้านเก่า ตามที่เขาเล่าตอนนี้ไม่มีหลักฐานแล้ว วัดนี้ประมาณปลายสมัยสุโขทัย ส่วนวัดที่เก่าแก่ที่สุดในระยองเป็นวัดโขดมีเจดีย์เก่า ที่มีลักษณะเดียวกับวัดบ้านแลงมีศาลากลางน้ำ และมีเจดีย์ลักษณะอย่างนี้แต่สภาพเขาบอกว่า ดันไม้มันเข้าไปข้างในทำให้ปูนแตกระเบิดออกมาหมด โบสถ์ก็ผุหมดแล้วทะลุฝนตกน้ำเข้า “ปลัดเทศบาลตำบลสุนทรภู่ ข้อแรกทราบว่าเป็นเส้นทางนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่ ส่วนเส้นทางเดินทัพหรือเส้นทางค้าทางทะเลไม่ทราบและเส้นทางนิราศเมืองแกลงในสภาพปัจจุบัน มีการเปลี่ยนแปลงไปพอสมควรไม่เหลือสภาพเดิมเช่น บริเวณที่ตั้งอนุสาวรีย์สุนทรภู่เดิมเป็นที่ตั้งวัดปากรำ แต่ปัจจุบันวัดย้ายไปตั้งที่ใหม่เป็นต้น ในท้องถิ่นไม่มีทรัพยากรทางโบราณคดีเหลืออยู่ มีเห็นแต่โบสถ์เก่าที่เป็นของดั้งเดิมที่วัดพลงไสว วัดสมอโพรง และวัดกลางกร่ำ ส่วนที่วัดเขากระโดนที่รวบรวมเอาทรัพยากรทางด้านวัฒนธรรมประเภทของใช้พื้นบ้านแต่ดั้งเดิม แต่คงไม่ถึงขนาดโบราณเท่าไร”⁶⁵

สุเทพ จันทรพราหมณ์ การสำรวจจะเป็นบางจุดที่เข้าถึงและมีโบราณสถานเกี่ยวเนื่องชัด ๆ หรือมีวัฒนธรรมที่สมบูรณ์ อนุสาวรีย์สุนทรภู่ไม่ใช่จุดสิ้นสุด เขาบอกว่าที่อนุสาวรีย์จุดหนึ่งแล้วก็ไปที่เนินคล้อ แล้วก็วัดโพรงช้างเผือกอีกจุดหนึ่งคงจะเป็นที่วัดโพธิ์ทอง (ในนิราศเรียกทุ่งเคล็ด) การสำรวจมุงที่สุนทรภู่คือมรดกทางวัฒนธรรมมรดกคือวัด ส่วนวัฒนธรรมก็มี การละเล่นแถวนี้มีสวดหน้าศพเรียกว่าสวดคลุหส์แต่เดิมนี่เปลี่ยนเป็นร้องรำเล่นไปแล้วสวดสมัยก่อนใช้ผู้ชายล้วนหลังพระสวดแล้วก็มาสวดพระมาลัยกัน แต่ตอนนี้ไม่ได้สวดพระมาลัยแต่เป็นการร้องสนุกสนานกัน จะมีผู้หญิงมาร้องรำเดินอีกอย่างที่วัดเขากระโดนมีรำโทนที่เข้ามาช่วงจอมพล ป. พิบูลสงครามรีไปล่าไม่ทราบ การสวดคลุหส์นั้นมีทั่วไปจะมานั้นหนักภาคตะวันออกช่วงหลังทำเป็นธุรกิจราคาสูงเป็นหมื่นแต่ก่อนเป็นการช่วยเหลือ คนแก่ ๆ นั่งเป็นประธานคนหนุ่ม ๆ จะร้องกันไปแล้วก็ปลุกคู่เตี้ยนี้ไม่มีเปิดหนังสือสวดพระมาลัยแล้ว ว่ากันไปเลยเป็นเพลงผสมผสาน ตกคึกแล้วจะเน้นการขำขมประมาณว่าขอเงินเพราะว่าที่มารำเป็นสาว ๆ ทั้งนั้นเหมือนเป็นธุรกิจคล้ายนักร้องไปออฟมานั่งคุยได้เขาเรียกว่านางรำหน้าศพ ประเพณีของท้องถิ่นที่เริ่มสูญหายอีกอย่างคือ แห่นางแมว ที่น่าสนใจคือ ช่วงพิธีเขาทำที่วัดทุกวัดเมื่อก่อนพื้นที่จะเป็นทรายเขาจะขุดเอาลงไปเมตรหรือเมตรกว่า ๆ ขาวประมาณช่วงอาคารเป็นสี่เหลี่ยม เอาไม้ไผ่มาขัด ๆ ล้อมรอบ พวกเด็ก ๆ และชาวบ้านจะพากันไปช่วยน้ำพวกสัตว์น้ำต่าง ๆ ด้วยดินเหนียวปลา ปู หอยใส่ในบ่อ ในบ่อจะมีไม้อันใหญ่เรียกคาญโล ไม่ใช่สังกะยาแต่เป็นคนธรรมดาหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ที่มุมสระทั้งสี่จะมีรูปเทวดาดินเหนียวมาปักไว้ การแห่นางแมวจะแห่กัน 3 คืน แห่ตอนกลางคืนไม่ได้แห่ตอนกลางวันแห่ไปชาวบ้านจะเอาน้ำสาด ในคืนสุดท้ายพระมานั่งรอบ ๆ หลุมทรายที่ยกเป็นปะรำมีการสวดคาถาปลาช่อน คาถาคาญโล วันรุ่งขึ้นหรือรอฝนตกไม่รู้นานแค่ไหน เขาก็จะกลบหลุม หลังโบสถ์วัดป่ากร่ำถ้าไปขุดตอนนี้ยังจะเจอซากดินเหนียวซากอะไรต่าง ๆ ที่ทำไว้เพราะก่อนหน้านี้น้ำปีไหนฝนแล้งทำทุกปี เดิมนี่ไม่ค่อยมีใครเชื่อมั่นก็เลยหมดไป ⁶⁶

นายกเทศมนตรีเทศบาลบางละมุง เมืองเก่าบางละมุงตั้งอยู่ที่ตลาดบางละมุงไม่ใช่ที่ว่าการอำเภอ ที่ว่าการอำเภอเกิดขึ้นภายหลังส่วนเส้นทางพระเจ้าตากบางละมุงเก่าแก่ที่สุดเป็นที่พักทหารไทยจีน และมีเจดีย์ที่วัดท่ากระดาน วัดบางละมุงก็มีด้วยเพราะว่าเป็นคลองเส้นเดียวกันส่วนพืชนาเกลือเกิดที่หลัง มีศาลพระเจ้าตากส่วนตลาดบางละมุงเก่าอยู่ติดกับวัด ชุมชนบริเวณนี้มีโบราณสถานคือวัดโบสถ์ วัดนางเสรษฐีและวัดบางละมุง สองวัดแรกเป็นวัดร้างส่วนวัดบางละมุงยังคงอยู่พื้นที่ตรงนี้เ็นของหลวงของสำนักสงฆ์คูแสด ส่วนวัดท่ากระดาน ว่ากันว่าเป็นพื้นที่เก็บกระดูกทหารไทยจีนสมัยพระเจ้าตากเทศบาลให้การอุดหนุนดูแลทุกปีจะมีการบวงสรวงพระเจ้าตาก ⁶⁷ ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชลบุรี เส้นทางเดินทัพพระเจ้าตากเป็นเส้นทางเก่าคือ แอวนนวยจรปราการ บริเวณตัวเมืองชลบุรีปัจจุบันเป็นบ้านเรือนแบบเก่า ๆ คือหลังดีเมืองแล้วก็ยกทัพมาแะพักแถววัดใหญ่อินทารามคือผ่านทางถนนเส้นนี้แล้วเดินต่อไประยองแล้วไปจันทบุรี ทรัพยากรทางโบราณคดีอีกแห่งของชลบุรีคือ ตำหนักมหาราชกับตำหนักราชินีที่อ่างศิลาที่ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 ⁶⁸ รองนายกเทศมนตรีเทศบาลเมืองชลบุรี ทราบเรื่องพระเจ้าตากเดินทางมาแะตั้งทัพที่หน้าวัดใหญ่ก่อนเดินทางไปเมืองจันทบุรี แต่

นิราศเมืองแกลงไม่ทราบแหล่งประวัติศาสตร์มีอยู่ 2 แห่ง วัดท้ายบ้านมีศาลเจ้าพ่อหลักเมืองในเมืองชลไม่
มีศาลหลักเมือง มีแต่ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองส่วนอาคารโบราณเก่าแก่มีเทศบาล ศาลากลางจังหวัดหลังเก่า
หอสมุดซึ่งเป็นศาลจังหวัดหลังเก่า ⁶⁹

ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านบางละมุง วัดโบสถ์ไม่ทราบเลยเพราะมีอายุค่อนข้างมากทราบแต่
วัดนางเสรษฐีจากเรื่องเล่าเป็นเสรษฐีผู้หญิงสร้างเลียบเรียกว่านางเสรษฐีและตรงนั้นเป็นเมืองท่าที่ค่อนข้าง
เจริญ ส่วนคำว่าบางละมุงมาจากคำว่าลุมมนคือเป็นบ้านเรือนหลังคาติดกันแม่ไก่บินไม่ตกพื้น สมัยก่อนมี
คลองเข้ามาถึงหน้าวัดโบสถ์เป็นท่าเรือเรียกว่า ท่ากระดาน องค์พระประธานในโบสถ์เดิมมี 3 องค์ องค์
ใหญ่สุดเรียกหลวงพ่อดำทางการเรียกหลวงพ่อดำเสรษฐี คาดว่าอายุไม่ต่ำกว่า 150 ปี จากการบอกเล่าวัดนี้คง
สร้างในสมัยอยุธยา การลำดับความเก่าของวัดโดยเริ่มต้นจากวัดโบสถ์ วัดนางเสรษฐี วัดบางละมุง และวัด
ท่ากระดานเรียงตามลำดับ (วัดทั้ง 4 ขึ้นทะเบียนโบราณสถานในปี พ.ศ. 2551) วัดบางละมุงเดิมเป็นเมือง
เก่าเจริญเทียบเท่ากับจังหวัดปัจจุบัน มีหลวงบางละมุงปกครองโดยระบบเทศาภิบาลที่ตั้งเมืองเก่าอยู่ทาง
บ้านพักคนชราข้าง ๆ บ้านเด็กอนาถาซึ่งเจ้าอาวาสวัดบางละมุงท่านบอกไว้ว่าอยู่ฝั่งตรงข้าม ส่วนโรงโม่
เป็นชุมชนเก่าท่าเรืออยู่สองฝั่งเมืองบางละมุง ที่ทำการอำเภอบางละมุงอยู่กลาง วัดบางละมุงอยู่ฝั่งหนึ่งวัด
โนนม่วงอยู่อีกฝั่งมีชุมชนรอบข้าง การมองพื้นที่เชื่อมโยงกับเมืองโบราณอื่นสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ปรากฏ
หลักฐานในสมุดไตรภูมิมีชื่อ ทางปลาสร้อย บางพระเรือ และบางละมุง 3 พื้นที่นี้เรียงกันตามลำดับความ
เจริญกล่าวกันว่าบางละมุงเปรียบเสมือนปู ตรงหน้าโบสถ์มีการขุดบอกว่ากันว่าขุดโดนดาปูเป็นดาเถื่อน น้ำ
ออกมาเป็นสีแดง ดาอีกข้างหนึ่งอยู่แหลมฉางอีกข้างหนึ่งอยู่ที่นาเกลืออีกข้างหนึ่งอยู่บริเวณโรงโม่ การที่
ขุดโดนดาปูทำให้ค้าขายไม่ขึ้นเลยต้องย้ายเปลี่ยนเมืองไปอยู่ที่บางพระ แต่บางพระเป็นที่แคบเข้าออกลำบาก
พื้นที่ทะเลตื้นเขินเลยย้ายไปอยู่ที่บางปลาสร้อยปัจจุบัน เป็นเรื่องเชื่อมโยงระหว่าง 3 เมืองนี้ ในตอนพระ
เจ้าตากเดินทัพไปที่ไหนส่วนมากชาวบ้านจะสร้างวัด โดยกำหนดเอาพื้นที่ที่มีความสำคัญทาง
ประวัติศาสตร์แล้วอาจเหมาะว่าเป็นการสร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์การเดินทัพของพระเจ้าตากไปในที่สุด ตรงวัด
บางละมุงมีต้นสนอยู่ต้นหนึ่ง กล่าวกันว่าพระยาจักรีมาปลูกไว้ วัดบางละมุงเดิมชื่อวัดวาริล้อมอยู่กึ่งกลาง
ระหว่างวัดโบสถ์กับวัดนางเสรษฐีการไปมาหาสู่ก็ทางน้ำพายเรือภายหลังโดนถมคลองเลยแลบ ส่วนวัด
แก้วฟ้าหรือวัดสลักฟ้ามีโบสถ์เก่าเล็ก ๆ ขึ้นป้ายว่า 200 กว่าปีอาจเป็นไปได้เพราะแต่ก่อนพระเจ้าตากไปที่
พักอาศัยเป็นเรื่องเล่าสันนิษฐานกันศาลเจ้าเงินก็จะไล่ตั้งแต่ศรีราชา ศาลของศรีราชาถือเป็นท้องค้ำใหญ่? ที่
หนองมนเป็นองค์ที่ 7 ที่ 2 3 4 ที่เจ้าเรียก 8 เขียน ส่วนศาลเจ้านาจาไม่ใช่ศาล 8 เขียน และที่หน้าหาด
ตรงเขื่อนกันคลื่นมีศาลเจ้าพ่อคำ ศาลเจ้าพ่อระยอง และหลวงพ่อกงที่วัดบางละมุงกับหลวงพ่อกงที่วัด
แหลมฉางกำลังสืบค้นว่าใช่องค์เดียวกันหรือไม่ เพราะอ่านพบในประวัติการเดินทัพของพระเจ้าตากว่า
หลวงพ่อกงช่วยรวบรวมไพร่พลเข้าร่วมทัพซึ่งอาจเป็นองค์เดียวกันมาสร้างวัดที่นั่นแล้วจำพรรษาที่นั่นบ้างที่
โนนแก่ง ⁷⁰

คณบดีคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา เกิดที่สะพานคูคำพล เมื่อปี พ.ศ. 2481 เดิมชื่อว่า
สะพานแดง แต่เดิมสะพานบางปะกงไม่มีเวลาข้ามต้องนำรถไปจอดไว้ที่ริมแม่น้ำ เข้าคิวเพื่อนำรถข้ามด้วย

แพ ส่วนชื่อเรียกสะพานของเมืองชลบุรี จะเป็นชื่อเรียกคล้องจองกันไปหมดจากหนังสืองานศพของหมอ มีประวัติเมืองชลบุรีตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เสด็จประพาสหลายครั้ง มาลงที่บางปะกงล่องเรือมาบางปลาสร้อยและมาขึ้นที่ด่านักน้ำ คือตรงบริเวณถนนบายพาสที่ถูกถมและทำเป็นสถานที่ออกกำลังกาย ซึ่งแต่ก่อนเป็นด่านักของเจ้ากรมชลบุรี และโรงพยาบาลชลบุรีแต่เดิมก็อยู่ข้างด่านักน้ำที่ตั้งอยู่ตรงบริเวณตรงหน้าศาล ⁷¹

สมพล พงศ์ไทย บ้านอยู่ที่สะพานเสริมสันติหรือสะพานหลวงเดิม ให้ข้อมูลว่าชุมชนแถบนี้ทั้งหมดได้แก่ มะขามหย่ง บางปลาสร้อย บ้านโศด เป็นอะไรที่น่าสนใจบางละมุงเป็นเมืองเก่ามากนับมีความเชื่อมโยงกับบางปลาสร้อย และมีหลักฐานโบราณสถานและชุมชนเก่าอยู่มาก วัดเก่า ๆ ถูกทิ้งร้างไม่ได้บูรณะบริเวณวัดมาสร้างบ้าน ดากผ้าสูง ดากผ้าอ้อมอย่างบางละมุง บางปลาสร้อยคนละสมัยอย่างสถานที่เห็นตรงนี้ก็คิดว่าเห็นอะไรที่เชื่อมโยงเป็นภาพใหญ่ หรือ mapping ภาพเล็กที่จะเป็นการท่องเที่ยว ในกลุ่มเล็ก ๆ เราเห็นกระจายเป็นจุด ๆ ทั่วไปแต่แหล่งใหญ่อยู่ที่นี่ และมีหลักฐานค่อนข้างสมบูรณ์ รองลงมาคือบางละมุงที่เป็นอุทยานและสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ชุมชนริมทะเล บ้านโรงโป๊ะ ตลาดโรงโป๊ะ บ้านเรือนวิถีชีวิตยังอยู่หมด ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน ชลบุรีมีความต่อเนื่องของยุคสมัยที่สมบูรณ์ที่สุดในภาคตะวันออก อย่างปราจีนบุรีมีหลักฐานสมัยทวารวดีแต่ช่วงอื่นหายหมด แต่ชลบุรีมีหลักฐานต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่โลกพนมดี ต่อเนื่องกันเป็นเส้นทางไม่ขาดสายหลักฐานอยู่ครบหมดในภาคตะวันออกจนชลบุรีที่เขาว่าเป็นเมืองเก่าก็ยังไม่เท่าที่นี่ จันทบุรีต้องไปที่เมืองวัดนารายณ์เป็นเมืองโบราณที่มีให้เกิดการเรียนรู้เชิงวัฒนธรรมเชิงท้องถิ่น และที่น่าสนใจเป็นเมืองกำลังพัฒนาเขตอุตสาหกรรมมาแรง สิ่งเราถูกทิ้งเพราะเขาหันไปทางพัฒนากันหมด ไม่มีความคิดเรื่องเก่า ๆ เช่นนี้ โดยไม่รู้ว่าการทิ้งถิ่นของตนมีอะไรดี การพัฒนาก็พัฒนาแต่สิ่งเหล่านี้ควรเก็บหลักฐานให้คนรุ่นหลังได้เห็น ได้เรียนรู้บ้าง ดีกว่าปล่อยให้หายไปเลยมันต้องหาผู้รู้ผู้ที่รักที่สนใจมาช่วยกัน ⁷²

ประมวล จานาญชานันท์ บ้านตั้งอยู่บนสะพานที่मारलหรือสะพานยาวเดิมให้ข้อมูลว่า ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองคือศาลเทพารักษ์หน้าวัดป่ามีศาลเจ้าเดิมเป็นไทยแล้วทำเป็นจีน ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองเดิมถูกไฟไหม้นายวิโรจน์ รื่นวาริ สมุหวิบูลย์เทศบาลร่วมกับนายประมวล ทำศาลขึ้นใหม่ บางปลาสร้อยเป็นศูนย์กลางของจังหวัดชลบุรีจีนเรียกว่า “บังก้อกส่วย” เข้ามาทำการค้าขายเดิมมีความเจริญน้อยหมู่บ้านก็น้อยก่อนเป็นสะพานน้ำขึ้นถึงศาลเจ้าพ่อหลักเมือง มีป่าโกงกางป่าแสมถึงหน้าแก่งวัดเขาชุมชนไทย ชุมชนจีนเข้ามาตั้งรกรากก่อนไทยอยู่ในที่ป่าทับปะปนกันหมดเลย ชุมชนบริเวณนี้มีวัดใหญ่อินทารามเก่าแก่ที่สุด ⁷³

ผู้อำนวยการกองการศึกษาเทศบาลแหลมฉบัง รู้ว่าบริเวณนี้เคยเป็นเส้นทางเดินทัพและเส้นทางนิราศเมืองแกลง ได้มีการศึกษาและลงไปดูสถานที่ทางประวัติศาสตร์บริเวณชุมชนบางละมุง และชุมชนแหลมฉบังเก่า ทำให้ทราบถึงเส้นทางเดินทัพและเส้นทางนิราศเมืองแกลง เห็นว่าทรัพยากรทางโบราณคดีเหล่านี้มีค่าต่อชุมชนมาก ⁷⁴ เจ้าอาวาสวัดบางละมุง รู้ว่าบางละมุงเมื่อก่อนเป็นท่าเรือเป็นที่พักกันคลื่นลมตลอดจนเป็นที่ซ่อมแซมเรือ สมัยนั้นถ้ามองในทะเลจะเห็นเรือใบมากมายทั้งที่ใช้เดินทางและใช้สำหรับ

ขนส่งสินค้าได้แก่ น้ำมันยาง ฟืน พืชผลการเกษตร ส่วนมากเรือลำใหญ่เป็นเรือใบที่เรียกว่า เรือใบแข็ง ใบเรือจะใช้ไม้สาน ส่วนใบที่ชำรุดเขาจะนำเชือกปอมาดักและนำมาปะ แต่เดิมบางละมุงมีคลองใหญ่ที่เรือต่าง ๆ สมัยก่อนใช้เดินทางเข้าออกจากชลบุรี ะยอง ตราด กรุงเทพฯ วัดบางละมุงนี้เดิมเรียกว่า วัดกลาง บางละมุงและเลขโรงเรียนไปอีกมีวัดนางเสรษฐี และถ้าเลยไปตอนบนก็เป็นวัดท่ากระดานที่ได้ลงไปจากวัดนี้มีวัดโบสถ์ วัดบางละมุงมีหลักฐานที่ค่อนข้างสมบูรณ์อย่างอุโบสถหลังเก่าเป็นหลังที่สองของการสร้างวัด ด้านล่างโบสถ์เป็นมณฑปประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทจำลองที่ชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลา มีวิหารด้านทิศตะวันตกของโบสถ์และมีเจดีย์หลายองค์มีคนเขากล่าวว่าสมัยพระเจ้าตากเดินทัพมาที่บางละมุงได้ปลุกต้นสนไว้เป็นหลักฐานว่ามาพักที่บางละมุงนี้ เนื่องจากบางละมุงเป็นคล้าย ๆ เมืองที่สมบูรณ์ด้วยที่พักและอาหารสำหรับการที่จะมาพักทัพ⁷⁵

ความรู้เกี่ยวกับคุณค่าของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น และแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่น

สมบูรณ์ สัตย์อุดม ผู้นำชุมชนและชาวบ้านตำบลกร่ำ ให้ข้อคิดว่ามีมากถ้าเมืองกร่ำไม่มีสุนทรภู่ ทุกสิ่งทุกอย่างคงไม่ขนาดนี้ทั้งเส้นทางและระบบมาจากสุนทรภู่ทั้งสิ้นปี 2529 ท่านได้รับการเป็นกวีเอกของโลก แม้แต่เทศบาลเขาตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 1 ก็ยังเรียกว่าเทศบาลตำบลสุนทรภู่ ของแต่สมัยก่อนมีอยู่มากที่วัดปากกร่ำเมื่อก่อนมีการขุดโครงกรรมไป ช่างมารับเหมาทำสากี่มีของหายสุดท้ายเลยต้องทำกุญแจสามชั้นกันของหาย การอนุรักษ์อย่างเหมาะสม มันจะส่งผลคือ การจัดการต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยสถานที่ที่มีการปรับปรุง 3 ครั้ง โดยกรมทางหลวงชนบท มีการปรับภูมิทัศน์เพื่อรับกับเส้นทางที่จะออกไปยังจังหวัดตราด ตอนนี้จะเปลี่ยนแปลงอีกครั้งโดยกลบสระหลังใหญ่แล้วย้ายโคมไปบนสระที่กลบแล้ว เขาเขียนแบบมาแล้วมีการพัฒนาส่วนสระน้ำจะเอาตัวสระครโนพระอภัยมณีมาใส่ถึงตรงนี้เขาต้องการโปรโมทเส้นทางที่เขาสร้าง⁷⁶

เจ้าอาวาสวัดปากกร่ำ ให้ข้อมูลว่าวัดปากกร่ำของเก่าไม่มีมีแต่ของใหม่ ๆ ทั้งนั้น ของเก่าวัดนี้ไม่มีอะไรเหลือ วัฒนธรรมประเพณีมันสูญหายหมดคนรุ่นนี้ไม่ค่อยอนุรักษ์ การสวดคฤหัสถ์เมื่อก่อนเขาจะมีโยมผู้ชายสวดมีการรำ แต่ก่อนสวดกันมาบ บางที่เขาสวดจักรวาล รุ่นหลัง ๆ ไม่มีใครเอาถ้าหมดโยมรุ่นนี้ที่มีจะหมดไป ส่วนที่ผู้หญิงเขาสวดนั้นมันมีอยู่ทั่วไปที่นี้ถ้ามีของเก่าอยู่ก็จะอนุรักษ์ แต่นี่ซากของเก่าอย่างศาลาที่เรียนธรรมมันสูญหายหมด สอนพระก็ไม่สนใจ อีกต่อไปพระที่จะบวชเอาพรรมาก็หายากแล้วในเขตนี้ ไม่ค่อยบวชกันเลยอย่างแรกบวช 15 วัน ปัจจุบันจะหาพระบวชใหม่ก็ยาก⁷⁷

เจ้าอาวาสวัดนาตาขวัญ เห็นว่าการอนุรักษ์ส่งผลดีต่อชุมชนเพราะเดี๋ยวนี้วัดที่สร้างสวยไม่ค่อยมีใครศรัทธาทำไร เมื่อเห็นอุโบสถหลังเก่าแะมาทับที่ ตามโยมเลขมาใหม่ไม่เคยหรือเห็นโบสถ์แล้วทั้งการอนุรักษ์ส่วนมากจะทำความสะอาดมากกว่า ด้านงบประมาณนอกจากกรมศิลปากรการอนุรักษ์ก็จะได้งบมาบ้าง⁷⁸ ฐาปกรณ์ โสธนะ คุณค่าต่อชุมชน ปัจจุบันสังเกตว่าเวลาทำบุญคนจะเยอะมาก แต่งานอื่น ๆ เช่นงานโรงเรียนก็จะให้ความสำคัญน้อยลงไป ยืนยันว่าคนระยองในชุมชนส่วนใหญ่ไม่ว่าจะเป็นบ้านแก่งหรือย้อนไปถึงอำเภอกาบัง เรื่องของกรรมเรื่องของวัดว่าเป็นเรื่องที่ลึกซึ้ง เห็นว่าเป็นแถวที่สืบมานานแล้ว

มันเป็นความมั่นคงของสังคมอย่างหนึ่งทีเดียวในเรื่องศาสนาพุทธนี้ การอนุรักษ์เป็นสิ่งที่ชาวบ้านไม่ค่อยเห็นความสำคัญ ต่อเมื่อมีหน่วยงานของทางจังหวัดยื่นมือเข้าไปช่วยดูแลให้คำแนะนำ ทำให้ชาวบ้านเกิดการตื่นตัวที่จะอนุรักษ์มากขึ้น ทำให้เกิดความหวงแหน แต่โดยลึกลับด้วยสายเลือดที่แท้จริงมันหมกรุ่นไปแล้ว คือรุ่นหลังไม่ค่อยเห็นคุณค่าของสิ่งเหล่านี้ วัฒนธรรมจังหวัดจะกระตุ้นว่าต่อไปนี้ต้องอนุรักษ์ความเป็นไทย มันจะไม่เหลือความเป็นไทยแล้วที่เป็นสิ่งสะท้อนความรู้สึกมาก ๆ การอนุรักษ์จะส่งผลดีต่อชุมชนได้ ถ้าเขาทำให้ทุกคนมีความสำนึกมีความตระหนักคนรุ่นหลังจะได้เห็นความเป็นไทยที่ยังหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน เด็กส่วนใหญ่ถ้าไม่ได้รับการชี้แนะจะให้เขาเห็นเองเขาไม่เห็นหรอกแม้แต่รักไทยก็ยังไม่มีการทำได้เลย? ⁸⁰

ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยอง เรื่องการจัดการอนุรักษ์ด้วยการศึกษาปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม สังคมวิทยา การดำเนินชีวิตในอดีตที่ผ่านมาเพื่อนำความรู้ที่ได้ไปปรับให้เหมาะสมกับปัจจุบันและอนาคต เป็นพื้นฐานกำหนดแนวทางการดำเนินชีวิต การอนุรักษ์ต้องเน้นกระบวนการ การมีส่วนร่วมทั้งภาครัฐและภาคสังคม ภาคเอกชน ที่เป็นเจ้าของมรดกทางวัฒนธรรม การจัดการที่ดีส่งผลดีต่อชุมชนที่เห็นชัดเช่น การจัดตั้งวัฒนธรรมไทยภายในชุมชน ทำให้เกิดการสามัคคีสามัคคีร่วมมือร่วมใจในท้องถิ่น ประการต่อมาได้พบท้องถิ่นตนเองมีอะไรบ้าง เช่น โบราณสถาน หมอพื้นบ้าน หมอสมุนไพรต่าง ๆ ประการต่อมาเกิดความภาคภูมิใจในทรัพยากรของท้องถิ่นนั้น ๆ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทั้งแม่น้ำลำคลอง ถนนได้หมด และถัดมามีการกำหนดแนวทางการพัฒนาในอนาคต และประชาสัมพันธ์ให้รุ่นหลังเกิดความรู้สึกเข้าใจ เรื่องของคุณค่ามีมากมหาศาลดีค่าเป็นทรัพย์สินเงินทองไม่ได้ เห็นได้จากการจัดงานสุนทรภู่ที่สำนักงานวัฒนธรรมร่วมมือกับบริษัท IRPC และสถานศึกษาในจังหวัดระยอง สิ่งที่เป็นรูปธรรมคือมีชาวยระยองและจังหวัดใกล้เคียงมาร่วมทุกปีเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมให้เยาวชนเห็นคุณค่าของการประพันธ์บทกวีและสืบทอดไม่ให้เส้นทางสุนทรภู่สูญหาย ⁸¹

เจ้าอาวาสวัดบ้านเก่า ให้ข้อคิดเห็นว่าถ้าตอบทั้งหมดเป็นวิชาการขอตอบแบบชาวบ้านเล่าเรื่องก็แล้วกัน ขณะที่อาตมาเป็นลูกวัดก็มีกลุ่มอนุรักษ์ที่เป็นชาวบ้านทำหนังสือเพื่อบูรณะไปยังกรมศิลปากร เขาส่งคนลงมามีการประชุมสองสามครั้ง แล้วบอกว่าเราต้องใช้งบประมาณราว 30 ล้านบาท ในการอนุรักษ์พัฒนาทั้งหมด โดยให้วัดออก 30 เปอร์เซ็นต์ กรมศิลปากรออก 70 เปอร์เซ็นต์ การบริหารเป็นหน้าที่ของเขาวัดไม่เกี่ยวชาวบ้านเขาก็ไม่เอาด้วย กรมศิลปากรเข้ามาจดทะเบียนแล้วจะทำอะไรไม่ได้ทั้งสิ้น ถึงแม้จะเป็นของ ๆ เราเอง นอกจากจะทำอะไรก็ต้องไปเรียกเขามาเขียนมารื้อ อะไรต้องทำตามระบบของเขาทุกอย่างก็เลิกกันไป มีชาวบ้านบางกลุ่ม? ยังมองเห็นความสำคัญพยายามให้ใช้รูปแบบการท่องเที่ยวในใจอาตมาไม่อยากให้ทำ ถ้าทำเพื่ออนุรักษ์ซ่อมแซมมาไม่ว่า แต่จะให้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวอาตมาไม่เห็นด้วย เพราะมันมีวัดให้โยมไปท่องเที่ยวมากแล้ว ขอวัดที่เป็นธรรมดา ๆ อยู่แบบปกติบ้าง ⁸²

ปลัดเทศบาลตำบลสุนทรภู่ อธิบายว่าทรัพยากรโบราณคดีมีค่าต่อชุมชนมากน้อยเพียงไรนั้น 'ไม่รู้' ชุมชนเขามองกันอย่างไรแต่ผมไม่อยากให้รื้อของเก่าแล้วสร้างใหม่เสียขายของเก่า การอนุรักษ์นั้นส่วนใหญ่ที่นี้ไม่มีอะไรที่เป็นโบราณ แต่เป็นว่าเราจะต้องสืบค้นด้านประเพณีวัฒนธรรมมากกว่า โดยพยายาม

หารูปแบบบ้านสมัยโบราณ การแต่งกายสมัยโบราณอยากรู้ในส่วนนี้มากกว่า แต่ถ้าต้องอนุรักษ์โบราณคดีท้องถิ่นที่มีอยู่เช่น วัดพลงไสว วัดสมอโพรงก็อยากให้คงสภาพเดิม แต่ในส่วนดูแลทางเทศบาลไม่มีช่างที่มีความรู้หรือมีประสบการณ์อยู่เลย การจัดการวิธีอนุรักษ์ผมคิดว่าชุมชนเขาคงไม่สนใจเท่าไรน่าสนใจรูปแบบใหม่ ๆ มากกว่า⁸³

สุเทพ จันทพรพราหมณ์ วิธีอนุรักษ์ที่เสริมการพัฒนาทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นที่ทำหมุดปักไว้ในจุดต่าง ๆ บนเส้นทางนิราศเมืองแกลงนั้นยังไม่มีแผนที่ บางคนแทบจะไม่ว่าจุดแต่ละจุดนั้นอยู่ตรงไหน การกระจายเข้าไปในสถานศึกษาก็ยังมีน้อย วรรณคดีที่มีคุณค่าทางการศึกษามันหายไป เราน่าหยิบยกตรงนี้ขึ้นมาเป็นบทเรียนของจังหวัดของเขตการศึกษาอย่างเรื่องพระชัยสุริยาที่เป็นเรื่องสั้น ๆ นำเอามาให้เด็กระดับป.1 - 2 อ่านเพราะจะเริ่มตั้งแต่แม่ ก กา ซึ่งเป็นแม่ที่ไม่มีตัวสะกด แล้วก็ไปแม่กง เกยอะไรพวกนี้เขาจะผสมทีละแม่ให้เด็กได้หัดอ่าน เรื่องก็ยาวมีไม่กี่หน้าเด็กก็ไม่เบื่อเป็นสิ่งที่น่าลองทำดู ผมเคยเสนอ ผ.อ. มาแล้วมันก็หายไปไม่มีใครรับ ผมมองว่าการอนุรักษ์ส่วนใหญ่ก็เพื่อไม่ให้สูญหายมากกว่าคำนึงถึงด้านคุณค่าประโยชน์ อย่างรำไท่ในปัจจุันไม่เอามาแสดงสักเท่าไร จะจัดแสดงเพื่อระลึกถึงเหมือนกับเป็นการรื้อฟื้นอะไรขึ้นมา ถามว่าจะเอาไปแสดงที่ไหนไม่ค่อยได้เอาไปแสดง อย่างแห่นางแมวก็เอาไปแสดงไม่ได้ ความเชื่อแห่แล้วฝนจะตก คนแกลงนี้ไม่เชื่อไม่เอากันแล้ว ในคำร้องคำสวดของการแห่มันแฝงไว้ด้วยวิถีชีวิตของคนอยู่ในนั้นอย่างเช่นการแห่นางแมวบางตอนคำร้องมีว่า ใครไม่ให้ข้าวขอให้ข้าวตายหมด ใครไม่ให้พริกขอให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ สมัยก่อนคนพื้นเพของคนแกลงนี้ทำมาหากินอะไร การปลูกพริกปลูกข้าวดั้งเดิมประเพณีเขาเป็นอย่างไร สังเกตจากเพลงร้องของท้องถิ่นสมัยก่อน เขาจะเอากำถาย ๆ เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่มาทั้งนั้นมาร้องกัน การขนทรายเข้าวัดก็หายไปแล้วต้องซื้อทรายไปกองไว้แล้วก็ย้ายจากกองนี้ไปมา แต่เดิมวัดบ้านแกลง วัดนาตาขวัญ วัดพลงไสวตั้งอยู่บนพื้นทรายทั้งนั้น วัดปากรำก็เช่นเดียวกัน แต่น่าเสียดายที่เอาดินมาถมทับ การสร้างในทรายมันไม่ต้องลงเข็มเพราะพื้นทรายมันแน่นมาก ๆ และการแตกร้างก็ไม่มี ปัญหาเรื่องยุ้งเรื่องปลวกก็ไม่มีเพราะมีทรายปลวกอยู่ไม่ได้ ไม่มียุ้งเพราะน้ำไม่มีจึงฝนตกน้ำจะซึมลงหมด อุโบสถที่มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้นน่าจะจะได้แก่อุโบสถหลังเก่าวัดบ้านแกลง วัดตะพง วัดนาตาขวัญ โบสถ์สภาพเดิมมีเบญจรงค์ที่หน้าบัน วัดปากรำของเดิมฉาบเยอะมากแต่เขารื้อนานแล้ว ต้องใช้ห้องหนึ่งสำหรับเก็บขามที่รื้อจากโบสถ์ ส่วนสี่เสาที่ดูจากวัดกลางรำ วัดเขากระโดน สีครามสีน้ำตาลแดงเหมือนกันทั้งนั้นเลยที่เป็นโบสถ์เก่า ของวัดพลงไสวโบสถ์หลังเก่าเขาเป็นไม้แล้วใช้กระเบื้องว่าสีสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัดอายุสักไม่เกินร้อยปี แต่วัดตะพงกับวัดบ้านแกลงค่อนข้างจะเก่า วัดบ้านแกลงไม่เท่ากันบูรณิคมพวกภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนังแกลงนี้ไม่ค่อยมีเห็นที่ไหน แต่วัดโฆดิมธารามมีจิตรกรรมฝาผนังภายในโบสถ์เก่า เรื่องทศชาติการอนุรักษ์และการพัฒนาพื้นที่นั้น พื้นที่อนุรักษ์เป็นพื้นที่ดั้งเดิมคุณค่าทางประวัติศาสตร์ คุณค่าทางวัฒนธรรม อะไรก็แล้วแต่รักษาห้ามแตะห้ามเปลี่ยนที่เปลี่ยนก็คือต้องรักษารูปเดิม ส่วนพื้นที่ใดที่ต้องปรับเปลี่ยนหรือพัฒนามันไม่สามารถรักษาไว้ได้แล้ว วันนี้การอนุรักษ์พื้นทรายทำไม่ได้เพราะพื้นที่เดิมเหล่านี้อยู่หมดแล้ว อย่างถนนของขายให้คนกรุงเทพฯ คนต่างจังหวัดเขาไม่รู้ว่าตรงนี้ก็อะไรอยู่เขาไม่สนใจ เขาจะแปรสภาพหมดต้องใช้ประโยชน์จากที่ที่เขาซื้อมาผมคิดว่าทาง

ระของนี้อีก 10 – 20 ปี เปลี่ยนกว่านี้เยอะ คนระของหนีคนที่อื่นมาอยู่กับโรงงานอุตสาหกรรมด้วย วันนี้สวีเดนมาซื้อกันเป็นหมู่บ้านเอาขยะมาทิ้งที่นี่ หมายถึงเอาคนแก่คนเกียคนอายุมาอยู่ ชาวบ้านฮือฮากันมาก เพราะที่ไร่ละแสนเป็น 3 – 4 แสน มาอยู่แบบยกครอบครัว อยู่แบบยกหมู่บ้านจัดสรร 300 หลังคาเรือน หนุ่มสาวไม่มีเลยมีแต่คนแก่ ๆ ทั้งนั้นนับวันจะพาลาติมาเยอะ เราเริ่มต้นเป็นห่วงว่าลูกหลานจะอยู่อย่างไร สิ่งที่มีคุณค่าดั้งเดิม สิ่งที่ดีงามแปรเปลี่ยนไปจะทำให้ลูกหลานอยู่ในดินแดนที่ดี มีสิ่งแวดล้อมที่มีวัฒนธรรมที่ดีงามอย่างไร โดยยังรักษาความเป็นไทยมีความเอื้อเฟื้อมีน้ำใจที่ดีต่อกัน ⁸⁴

นายกเทศมนตรีเทศบาลบางละมุง ในเขตพื้นที่มีวัดอยู่ 2 วัด คือ วัดประทุมคงคา วัดท่ากระดาน ที่เราดูแลมีเงินอุดหนุนพัฒนาซ่อมแซมช่วยเหลืออยู่ตลอด ซึ่งวัดประทุมเก่ากว่าวัดท่ากระดานเพราะวัดท่ากระดานเป็นสำนักสงฆ์มาก่อน ส่วนศาลเจ้าปูนเท่ากองที่คนประมงนับถือกราบไหว้ คนจีนนับถือก่อนออกเรือ ⁸⁵ ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชลบุรี ให้ข้อคิดว่าการอนุรักษ์ทางวัฒนธรรมจังหวัดได้ประสานกับเทศบาลเมืองให้ช่วยดูแลเขตเมืองเก่าด้วย จะทำเป็นถนนคนเดินหรือถนนทางวัฒนธรรมเพื่ออนุรักษ์ให้คนรู้จักถนนต่าง ๆ มีชื่อเรียกว่าอะไร มีอายุเก่าแก่แค่ไหน ชุมชนเดิมประกอบอาชีพอะไร เหมือนกับที่อ่างศิลา ซึ่งเป็นตำบลเก่าแก่เกือบ 200 ปี ที่มีการอนุรักษ์และเชิญชวนให้คนมาท่องเที่ยว ซึ่งได้รับงบประมาณจากผู้ว่าราชการจังหวัดคาดว่าจะเริ่มทำในปลายเดือนพฤษภาคม หลังเสร็จประเพณีบุญกลางบ้านที่พนัสนิคมแล้วเพราะเป็นโครงการต่อเนื่อง ชุมชนควรมีส่วนจัดการอนุรักษ์คือในเขตตำบลบางปลาสร้อยและเขตใกล้เคียง มีบ้านเรือนแบบเก่า ๆ อยากให้ชุมชนช่วยกันอนุรักษ์ในรูปแบบเดิมเอาไว้ ซึ่งถ้าทำเป็นถนนสายวัฒนธรรมแล้ว รูปแบบบ้านก็สามารถดึงดูดความสนใจได้ แต่จากการลงไปพูดคุยกับชาวบ้านมีความเห็นแบ่งออกเป็นสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งไม่เห็นด้วยกับการไปยุ่งกับเขาที่ทำมาหากินไปวัน ๆ ก็ไม่ค่อยจะมีรายได้อยู่แล้ว ถ้าทำแล้วเขาจะได้อะไรผลที่จะเกิดขึ้นก็อรอดิดทำให้คนไม่ยอมเข้าในตัวเมืองแทนที่เขาจะขายของได้กลับขายไม่ได้ อีกฝ่ายหนึ่งชอบและเห็นด้วยกับการอนุรักษ์บ้านเรือนไว้ให้ลูกหลานได้เห็น และถ้าเป็นถนนสายวัฒนธรรมด้านหน้าสามารถขายของมีกิจกรรมอะไรก็ได้แล้วแต่ที่เป็นวัฒนธรรมไทย ⁸⁶

รองนายกเทศมนตรีเทศบาลเมืองชลบุรี ให้ข้อคิดเห็นว่าทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นมีคุณค่ามาก โบราณสถานเล็ก ๆ มีคุณค่าให้ความรู้ว่าการก่อสร้างสมัยก่อนมันเป็นอย่างไรเป็นความรู้ทางศิลปะพูดจริง ๆ ก็เก่งกว่าคนปัจจุบันอีกดูจากศาลากลางจังหวัดชลบุรีอยู่มาเป็นร้อย ๆ ปีแล้วไม่เป็นปัญหา ทรัพยากรเป็นสิ่งสำคัญต้องอนุรักษ์เพราะเป็นความรู้ของคนโบราณที่ให้คนรุ่นหลังได้อนุรักษ์ดูแลต้องให้ความรู้แก่ชุมชนเพราะทางราชการทำอย่างเดียวไม่มีประโยชน์ชุมชนต้องช่วยด้วย ถ้าชุมชนอนุรักษ์อย่างดีสิ่งที่เราอนุรักษ์คงอยู่ไปนานชั่วลูกชั่วหลาน ⁸⁷ ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านบางละมุง ให้ข้อมูลว่าพื้นที่ตั้งโรงเรียนบางละมุงซึ่งอยู่ภายในวัดแต่เดิมแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเป็นปาริภังคารสมัยกษัตริย์พญาพิทักษ์ทอง นำเงินมาให้ครูใหญ่พิทักษ์ พันนา และชาวบ้านใช้ในการหักล้างค้างพงแล้วปลูกอาคารเรียนในราวปี พ.ศ. 2502 แล้วเสร็จปี พ.ศ. 2504 ส่วนวัดโบสถ์มีมานานแล้วมีการบูรณะครั้งหนึ่งสมัยนายอำเภอวิทยา โดยสร้างหลังคาคลุมไว้ สมัยก่อนวัดนี้ร้างมีคนมาบูชาของเก่า แม้พระเก่าตาเป็นนิลก็ถูกคนแกะ

ออกไป การอนุรักษ์พื้นที่ในเขตวัดเหมือนแหล่งเรียนรู้เด็กสามารถศึกษาประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาว่าโบสถ์นี้เป็นอย่างไร พระพุทธรูปแบบนี้แสดงถึงอารยธรรมของเราที่เกิดขึ้น และมีโครงการอนุรักษ์ซ่อมแซมวัดนางเสฐจิโดยขอกองทุนโรงไฟฟ้า 3 ล้าน ให้กองโบราณคดีปราจีนบุรีเขียนแบบลายเส้นพยายามให้เหมือนของเดิม และพยายามสร้างเขื่อนกันการลุกล้ำคลองเพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าชายเลนหลังโรงเรียนด้วย การอนุรักษ์พื้นที่ถ้าได้งบ 3 ล้านมาจะอนุรักษ์เชิงท่องเที่ยวให้คนมาชม มากราบไหว้เหมือนโบสถ์ของวัดบางละมุง โดยย้ายโรงเรียนเดิมออกไปเปิดพื้นที่ให้คนเห็นตัวโบสถ์ ครึ่งสุดท้ายสมยศ มาแนะนำให้เขียนหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องโบสถ์นางเสฐจิถึงความเก่าแก่ เส้นทางเดินทัพสมัยอยุธยาของพระเจ้าตาก ตอนนี้ข้อมูลเรายังไม่ครบ บางอันมันคลาดเคลื่อนไม่ตรงกันเลยไม่กล้าเขียนเดี่ยวไปเปลี่ยนประวัติศาสตร์เขา ข้อมูลเราต้องชัดกว่านี้เพราะฟังเขาเล่ามา คนเล่าก็รุ่นพ่อรุ่นแม่เขาเล่าให้ฟังอีกทีหนึ่ง คำนวณแล้วต้องคำนึงว่าอันไหนเป็นตัวอ้างอิงตรงนี้ได้^{๙๘}

คณะพิเศษแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ผมมองว่าคนไทยบางคนไม่รักประเทศอย่างเช่น การซ่อมสะพาน ฟูดาบัท ท่อระบายน้ำ ดูไม่มีฝีมือเลยมีการรับเหมาจ้างวิศวกร วิศวกรก็สั่งไพร่แมน ไพร่แมนก็สั่งคนงานที่เป็นกรรมกรความรู้น้อยที่สุด ไม่รู้ว่าคุณภาพมันแค่ไหน ที่เมืองนอกเขาเอาคนที่มีความรู้มากมาทำแต่เราเอาคนรู้น้อยมาทำ ของเราเดี๋ยวก็ซ่อมอีกแล้ว ทั้งหมดนี้ต้องสอนให้นักเรียนรู้หน้าที่เป็นหน้าที่พลเมือง^{๙๙} สมพล พงศ์ไทย การพัฒนามันเหมือนกับการสร้างเขื่อน สิ่งที่อยู่หลังเขื่อนจะหายหรือถูกทำลายหมด จะเอาอะไรเก็บไว้ให้มันมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ในเวลาจำกัด เพราะตรงนี้นั่นก็ต้องสร้างเขื่อนอันไหนหยุดมันไม่ได้ชะลอมันไม่ได้ ความเจริญที่ต้องเดินหน้ากันไม่อยู่แต่ขณะเดียวกันความเจริญต้องแบ่งเป็นเงินส่วนหนึ่งมาลงในส่วนการรักษามรดกทางวัฒนธรรมด้วย มันต้องเจริญคู่กันไป เช่นคุณยังมีเงินมากมรดกทางวัฒนธรรมมันก็ต้องมาก ยิ่งมีการรักษามากขึ้น ไม่ใช่ว่าของวัฒนธรรมตะวันตกต้องมีรากของไทย ด้านการอนุรักษ์ต้องให้ความสำคัญกับ อบต. เทศบาลท้องถิ่นทุกแห่งต้องร่วมกันทำ...สิ่งที่ยากคือชาวบ้านแต่ถ้ามองกันดี ๆ นี่ก็จุดแข็งเพราะของเก่าและทรัพยากรทางนี้มีมากอีกประการคนที่มีความรู้เวลานี้รวมตัวกันเป็นกลุ่ม แต่ละกลุ่มเหล่านี้แยกกันอยู่เช่น ชมรมข้าราชการบำนาญที่เป็นจุดแข็งที่ยิ่งใหญ่เพราะคนเหล่านั้นนอกจากมีความรู้แล้ว ยังเคยมีอำนาจมีอิทธิพลตอนที่เป็นข้าราชการซึ่งมีทั้งผู้ว่าหลายคน มีผู้บังคับการตำรวจที่เกษียณแล้วพวกนี้เป็นจุดแข็งพูดแล้วมีคนฟังและพวกนี้อยากทำงาน การอนุรักษ์อย่างเหมาะสมจะส่งผลดีคือ 1. ระยะสั้นก็เขายังรักษามรดกที่บรรพบุรุษทำไว้ให้คงอยู่ รุณขามันไม่ตายมันไม่พังและจะสื่อไปถึงลูกหลาน 2. ความรู้ที่ได้จากการศึกษาเรื่องมรดกนี้เป็นการเรียนรู้ของสังคมที่ไม่ใช่แค่เรื่องของรกรากแต่มีทั้งวิถีชีวิต สถาปัตยกรรม ศิลปะ ความเก่าแก่ของคนเหล่านี้ล้วนเป็นความรู้ที่ได้ศึกษาสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ได้ในระยะยาวคือชุมชน สังคมได้เรียนรู้ซึ่งกันและกันเรียนรู้ 2 ประการคือ ประการแรก เรียนรู้บริบทเรื่องราวของชุมชนว่ามีการคลี่คลายมาอย่างไร ตัวนี้เป็นเรื่องสำคัญที่ทำทนายว่า คุณจะสร้างระบบความรู้ให้กับชุมชนอย่างไร ประการที่สอง การเรียนรู้วิธีการที่จะเกิดการเรียนรู้ขึ้นมาแต่ละชุมชนเขาทำกันอย่างไร ดังนั้นในระยะยาวของพวกนี้มันสามารถประยุกต์กับเรื่องต่าง ๆ ต่อไปได้เป็นการแก้ไขปัญหายั่งยืนในอนาคต^{๑๐}

ผู้อำนวยการกองการศึกษาเทศบาลแหลมฉบัง ให้ข้อคิดว่ามีมากเกี่ยวกับวัดโบสถ์เก่า และวัดนางเสธรฐีมียู่ในเขตบางละมุง ที่ผอ.กับรองนายกฝ่ายศาสนาลงไปดูพื้นที่ สภาพชาวบ้านตากผ้า แขนงห้อยอะไรต่อมิอะไรให้รกไปหมดทำให้รู้สึกที่ชาวบ้านไม่เห็นคุณค่า และได้คุยกับเจ้าอาวาสและประธานชุมชนสรุปได้ว่า กำลังทำเรื่องเพื่อพัฒนาโดยมีไฟฟ้าสนับสนุนมาสี่ล้านห้า โดยให้กรมศิลปากรเขียนแปลนให้ชุมชนที่เป็นชาวบ้านเคยคิดที่จะอนุรักษ์ที่มีส่วนน้อยก็คือ ชุมชนกรรมการชุมชนมีความคิดเขียนกับการปรับปรุงและหลังปรับปรุงแล้วอยากทำแบบย้อนยุคตรงบริเวณโบราณสถาน มีกิจกรรมเพื่อการท่องเที่ยวจะทำให้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปได้ ในเบื้องต้นมีการตั้งงบประมาณและเงินอุดหนุนให้กับวัดทุกวัดในเขตเทศบาลให้ปฏิสังขรณ์ภายในวัดเอง ได้พยายามค้นหาวัฒนธรรมพื้นบ้านของท้องถิ่น โดยสรุปคือมีลำดับที่ไม่น่าเชื่อว่าเป็นของชลบุรี มีการนำมาเผยแพร่ในวันสงกรานต์ซึ่งมีแค่คนแก่ ๆ และไม่มีผู้ใดสนใจสืบทอด

๑1

ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อย ให้ข้อมูลว่าทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นคือ วัดแปดริ้ว วัดใหญ่มีพระเจ้าตากสิน วัดเนินมีหลวงพ่อโต วัดคันสนมีอาจารย์เริ่ม ประชาชนไปสักการบูชากัน ทรัพยากรโบราณคดีมีค่าต่อชุมชนมากเอาไว้กราบไหว้กัน เวลานี้ถึงเรื่องเก่า ๆ ของเราก็ภูมิใจเป็นความรู้สึกทางใจมีเช่นต้นไม้เราอนุรักษ์ไว้เพื่อความร่มเย็น ประเพณีวิ่งควาย ให้ลูกหลานได้ดูของเก่า ถ้าสูญหายก็ไม่ได้ดู การอนุรักษ์ให้ดำรงอยู่อย่างถาวรในระดับชาวบ้านไม่มี มีแต่ทางการเข้ามาช่วยเหลือแนะนำการที่ชาวบ้านจะมาพร้อมใจกันมาทำด้วยกันยาก^{๑2}

2.1.3 ความรู้และความเข้าใจการดูแลรักษาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น

สมบุรณ์ สัตย์อุดม ให้ข้อมูลว่า "ไม่มีความรู้จริงมันต้องเป็นของส่วนราชการ ชาวบ้านชุมชนยังหาเข้ากันคำกันทุกคนจะเอาเวลามาให้ตรงนี้ไม่มี ส่วนที่จัดการดูแลเองตอนนี้ที่หมู่บ้านจำลุงเขตอำเภอแกลงมีหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนหมู่ 2 จะทำโครงการนำเที่ยวสถานที่ต่าง ๆ ทั้งสวนมังคุดร้อยปี สวนเกษตรโนนสมบุรณ์ คูอิงจำลุง คูอุทยานช้างหินช้าง" เจ้าอาวาสวัดป่ากร่ำ ให้ข้อคิดว่า "ไม่มีความรู้การจัดการอนุรักษ์ควรร่วมกันทำทั้งหมด ถ้าอยู่ในวัดก็พระ พระมีหน้าที่สำคัญในการดูแลอย่างพระเก่าที่มีเป็นพระประธาน น่าเสียดายคนมีหน้าที่แต่ไม่ทำกันอย่างเทศบาลเขาเป็นคนดูแล น่าจะค้นคว้าเอาชาวบ้านที่มีอายุมาก ๆ ความจำยังดีมาคุยกันว่าแต่เดิมมีเรื่องศิลปวัฒนธรรมเกี่ยวกับวัดอะไรบ้าง แต่ไม่ทำไว้เลยมันน่าเสียดาย ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงเลย เทศบาลก็เอาชื่อสุนทรภู่ไปทั้งนั้นน่าจะช่วยทำอะไรกันไว้บ้างเขาก็ต้องมี เทศบาล ผู้ใหญ่บ้าน กำนันช่วยกันทำเกี่ยวกับวัด เกี่ยวกับอะไรให้มันอยู่เป็นหลักฐานเหล่านี้ อย่างพ่อสุนทรภู่เคยเป็นทหาร เป็นขุน ขุนศรีสังหาร ชื่อขุนศรีสังหาร คำเรียกไม่ตรงกับชาวบ้าน สันนิษฐานว่าเป็นชาวบ้านกร่ำ ไปเป็นทหารแล้วแต่งงานกับแม่สุนทรภู่ ภายหลังเลิกจ้างกันก็กลับมาอยู่บ้านแล้วบวชได้ราว 20 พรรษา สุนทรภู่ก็มาเยี่ยม เกี่ยวกับการประชุมวางแผนวัดไม่สำคัญเหมือนเมื่อก่อน โยมเขาไปคุยกันประชุมกันข้างนอกเรื่องงาน เรื่องเกี่ยวกับทำบุญเขาก็ไม่มาที่วัด กรรมการหมู่บ้าน กรรมการชุมชนเขาจะมาใช้ที่วัด ประชุมเขาก็มานิมนต์พระบางทีเขาไม่ได้มาคิดเห็นจากเราแต่ได้มาขอใช้สถานที่เฉย ๆ"^{๑4}

เจ้าอาวาสวัดบ้านแลง ให้ข้อคิดว่า มีหลายอย่าง อย่างพวกหนังสือก็เคยเชิญมหาวิทยาลัยมาอบรม สมุดข่อย คู่พระไตรปิฎก ใบลานเราก็อ่านเท่าที่จะทำได้ บทบาทการอนุรักษ์ควรต้องร่วมกันทำ ทำคนเดียวไม่ไหว คำว่าร่วมกันต้องร่วมทั้งชุมชนจะไปได้ดี ทำคนเดียวก็ตายคือ อะไรก็แล้วแต่ทำคนเดียวไม่ได้ ต้องมีชุมชนเข้ามาร่วมแต่เราต้องมีคนนำ ถ้าไม่มีคนนำไปไม่รอดเหมือนกัน” พระสารรวม โชติโก วัดนาตาขวัญ มีพอบานกลางเรื่องการอนุรักษ์ มีแต่เฉพาะกรรมการวัดเท่านั้นเอง ผู้ใหญ่บ้านหรือพวก อบต. ไม่ค่อยให้ความร่วมมือจะเอาแต่พัฒนาชุมชนด้านการเกษตรหรือชลประทาน สร้างถนนหนทางพวกนี้หมดไม่ค่อยวัดวาอารามเลยนะ บทบาทการอนุรักษ์น่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้าน ตอนนี้อย่าจะเป็นนายกกับเจ้าอาวาสวัดเป็นจุดศูนย์กลางชุมชนเจ้าอาวาสกับนายกต้องเป็นผู้ดำเนินการกัน แต่ก่อนชาวบ้านชุมชนให้ความร่วมมือดี แต่ตอนนี้กระแสดกเพราะเจ้าอาวาสองค์ที่แล้วสร้างจุฑามณีเงินร่วม 50 ล้านบาทแล้วหนีไปอาตมาก็ยังจะมาสู้หน้าที่จะต้องเริ่มกันใหม่”⁹⁶

จุฬกรณ์ โสชนะ ให้ข้อคิดว่า ควรรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาผมเข้าใจตรงนี้เราอย่าไปทิ้งมัน ในสิ่งที่เขาทำไว้ถ้าใครได้ศึกษาอย่าไปลืมของดั้งเดิม เขาอนุรักษ์ให้คงอยู่ตลอด พอรู้บ้างเพราะผมเป็นสภาวัฒนธรรมจังหวัดและเป็นประธานสภาวัฒนธรรมตำบลบ้านแลงด้วย ผู้อำนวยการสำนักวัฒนธรรมจังหวัดระยอง การจัดการอนุรักษ์ก็ด้วยการศึกษาปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม สังคมวิทยา การดำเนินชีวิตในอดีตที่ผ่านมา เพื่อนำความรู้ที่ได้ไปปรับให้เหมาะสมกับปัจจุบันและอนาคต เป็นพื้นฐานกำหนดแนวทางการดำเนินชีวิต การอนุรักษ์ต้องเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมทั้งภาครัฐภาคสังคมภาคเอกชนที่เป็นเจ้าของมรดกทางวัฒนธรรม การดูแลทรัพยากรทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นมีการป้องกันโดยใช้มาตรการต่าง ๆ การสงวนรักษา การปฏิสังขรณ์ การบูรณะซ่อมแซมและการสร้างขึ้นใหม่ด้วยบางที่ถ้ามีความจำเป็นจริง ๆ”⁹⁸

ปลัดเทศบาลตำบลสุนทรภู่ ให้ข้อคิดว่า ความรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาด้านโบราณคดีเราไม่มีพื้นที่ที่จะดูแล แต่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเราพยายามจะรู้พื้นขึ้นมาพยายามค้นหา เพราะเราไม่พบว่าสภาพขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมที่นี้เป็นอย่างไรอยากให้เราเข้าใจตรงนี้ บางหน้าที่อนุรักษ์ในปัจจุบันท้องถิ่นของเทศบาลก็ต้องแล้วแต่ผู้ใดสนใจ อย่างวัดเขากระโดนที่อยู่นอกเขตเจ้าอาวาสมีความสนใจอาจเป็นผู้นำก็ได้ โดยท้องถิ่นจะมาช่วยกันแต่ในพื้นที่เราไม่ค่อยมีเทศบาลก็ต้องลงไปหาคนมาช่วยอีกทีหนึ่ง”⁹⁹ นายกเทศมนตรีตำบลบางละมุง ความรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาทรัพยากรโบราณคดีและมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้นไม่มีเลย แต่เห็นคุณค่าไม่เลยทั้งวัด ทั้งศาลเจ้า เพราะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางใจของผู้คนและเข้าใจว่าการจัดการอนุรักษ์เป็นหน้าที่ของท้องถิ่นน่าจะดีกว่า¹⁰⁰

ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชลบุรี ให้ข้อคิดว่าภารกิจในการดูแลมรดกทางวัฒนธรรมหรือแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ เป็นหน้าที่ของกระทรวงวัฒนธรรมโดยตรง เราเป็นตัวแทนของกระทรวงวัฒนธรรมเรามีกรมศิลปากรและมีสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติอยู่ด้วยจึงมีความรู้ความเข้าใจเป็นอย่างดี ส่วนการจัดการอนุรักษ์ควรเป็นหน้าที่คนในท้องถิ่นคือ อบต. อบจ. เทศบาล แต่อยู่ภายใต้กรอบคือถ้าเกิดการชำรุดควรแจ้งให้ทางวัฒนธรรมและศิลปากรทราบไม่ใช่ไปซ่อมกันเอง พวกท้องถิ่นเขามีเงิน เขามีคน

แต่ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของกรมศิลปากร¹⁰¹ รองนายกเทศมนตรีเทศบาลเมืองชลบุรี ให้ข้อมูลว่า ทางวิชาการเราไม่มีความรู้อันไหนพ่วงเราก็ค่อม ส่วนทางวิชาการให้ถูกลักษณะอย่างไรต้องขออนุญาตกรมศิลปากร คนมีความรู้จะเป็นกองโบราณคดีมากกว่าของกรมเพราะว่ากระทรวงวัฒนธรรมเขาจะมีความรู้ทางโบราณคดีมากกว่า¹⁰² คณบดีคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา การจัดการอนุรักษ์ผมไม่มีความรู้พูดไปก็ไม่มีอะไรจะยากไปกว่าที่จะเรียนรู้เรื่องต่าง ๆ เมื่อไม่รู้ก็ตามผู้ใหญ่ปรึกษากันน่าจะทำได้ เด็กรุ่นใหม่ไม่คิดจะอนุรักษ์แล้วอย่างถั่วขามเก็บใส่ตู้ ของพวกนี้มีเยอะแยะแต่เรามองไม่เห็นคุณค่า สักแต่ว่าใส่ตู้เพื่อไม่ให้ฝุ่นจับ เก็บไม่ได้ทำอะไรไม่ได้ทำไปโชว์ แล้วหามาใหม่บ้านไหนมีปัญญาหาตู้มาใส่เก็บไว้ บ้านไหนไม่มีตู้มาใส่ก็ทิ้งไปบางทีไม่เห็นคุณค่า อย่างเช่นถนนพระยาจักร์ตัดผ่านป่าโกงกาง ผมคิดว่าน่าจะยกย่องผู้ว่าก็ยกย่อง ผู้เขียนหนังสือก็ยกย่อง ไม่ใช่เป็นการทำลายแต่เป็นการพัฒนามากกว่า ซึ่งผู้ว่ามองการไกลอาจจะมองว่าเป็นถูกหรือผิดแก่บ้านเมืองก็เจริญขึ้น¹⁰³

สมพล พงศ์ไทย ให้ข้อคิดว่า ชุมชนบางปลาสร้อย มะขามหย่ง เขตเมือง สามารถเป็นตัวเมืองวัฒนธรรมได้อย่างสบาย เพราะเขตเมืองมันไม่โตแล้ว คนไม่ลงทุน มันไปขายที่อื่น คล้ายกับหาดใหญ่กับสงขลา สงขลา เป็นอะไรที่ไม่โตแล้ว แต่หาดใหญ่ขยายโตเรื่อย ๆ ฉะนั้นต้องมาช่วยกันขีดเส้นว่าจะเก็บตรงไหน โดยเฉพาะการจัดพื้นที่บางส่วนต้องรู้ว่า อะไรมันปรากฏในประวัติศาสตร์ มีหลักฐานชัดเจน ต้องคุยกันว่าเก็บไว้ได้ไหม ถ้าจะสนใจ เราจะสนใจประวัติศาสตร์ชุมชนทางทะเลมากกว่าเพราะเมืองชลบุรีจะมีชื่อเสียงมากับกับชุมชนทางทะเลซึ่งเป็นเมืองน้ำเดิม เป็นเมืองที่อยู่ในทะเลจริง ๆ ย้อนกลับลงไปทางสะพาน มันเป็นเรื่องที่บริสุทธิ์มาก ๆ คือสะพานเป็นไม้ฉลวย ถัดจากสะพานสำราญราษฎร์ คือสะพานชาติเดชา? อยู่ระหว่างสะพานสามเจ้ากับสะพานสำราญราษฎร์ คือสะพานชาติเดชา มันเป็นสะพานไม้เก่าทำเป็นตรอก ซึ่งด้านข้างยังไม่ได้ถม และยังไม่ได้อัปเดตแบบนี้ออก มีเกือบทุกบ้าน มีเจ้าของบ้านอยู่หลังหนึ่ง เป็น ผจก. ธนาคารกรุงศรีอยุธยา บิดาเขาชื่อคุณสุบิน สืบสงวน เป็นคนแรกที่บันทึกเรื่องเหล่านี้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร คือ หนังสือเรื่องเมืองชลบุรี ลูกหลานเขาก็มีแนวคิดเช่นนี้คือ อยากจะเก็บสิ่งเหล่านี้ไว้ แม้กระทั่ง คุณแสนะ อุณาตุล เมื่อเขียนหนังสือยังอ้างถึงคุณสุบินมาตลอด

ถ้ามีคนที่เชิงวิชาการได้ ผมว่าทางหนึ่งคือชุมชนริมทะเล เป็นที่เมืองอื่นเขาไม่มี อันที่สองแนวที่เป็นเมืองเก่าตั้งแต่ศรีฟโล แล้วก็บางทราย มันมีประวัติศาสตร์ชัดเจน ตอนที่พระยาละแวกเข้ามาตีแล้วผู้คนออกไปจากบางทราย และมีหลักฐานชัดเจนตอนที่สถานีทหารเรือมาตั้งอยู่ที่บางซอสะพานหลวง ตรงที่เป็นตลาดทรัพย์สินปัจจุบัน ซึ่งตอนนั้นเริ่มจากศาลเจ้าไล่เรียงกันเป็นวงกลม คือ วัดกำแพง แต่น่าเสียดายว่าไม่มีเหลือเลย จากหนังสืองานศพหลวงพ่อวัดกำแพงองค์ที่แล้วกล่าวว่า เป็นวัดที่กรมขุนสุนทรภูเบศอุปถัมภ์ ฉะนั้นอาจถือได้ว่าเป็นวัดของพวกเขา สุนทรภูณ ฌ ชนบุรี

วัดกลางเมื่อก่อนนี้มีตึกสวยมากปัจจุบันเป็นตลาดไปหมดแล้ว เมื่อก่อนหน้าตึกเจ้าอาวาสมีบ่อน้ำใหญ่ เสร็จแล้ววัดกำแพงนี้มีบ่อน้ำโบราณ ไม่รู้ว่าถมไปหรือยัง แต่ที่มะขามหย่งทุกคนจะไปตักน้ำที่บ่อนี้ เพราะมีตาน้ำไม่เคยแห้งบ่อใหญ่มาก คนตักน้ำแล้วเอาใส่เรือมาตามบ้าน ถัดจากวัดกำแพงมาจะเป็นบึงใหญ่ เป็นบึงโบราณตาน้ำชุกฝักกัน ตอนหลังมีการปลูกห้องแถวและเอาส้วมลงบึง ต่อมาเรือห้องแถวและ

ถมบึงออกเป็นโนนด ชลบุรีเป็นเมืองทะเลข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งเป็นสระเป็นบึง แต่หมดแล้วเหลือที่ตรงกลางเหมือนปลั่ว เหมือนตั้งอยู่บนสันทราย ที่มีบึงเต็มไปหมด อย่าง วัดป่าเป็นบึงใหญ่ และหลังวัดใหญ่เป็นบึงไปหมด สมัยโบราณไม่เห็นถนน เห็นแต่ทะเลกับบึงเป็นหย่อม ๆ ทั้งเมืองชล ส่วนบ้านคนก็ตั้งอยู่ตามขอบบึงตามสันทราย ต่อมาจึงมีถนน

ถ้าคนสนใจประวัติศาสตร์ก็น่าจะเดินเป็นวง คือตรงบริเวณ เทพารักษ์? น่าสนใจ เพราะสุนทรภู่มาพักตรงนั้น มาขึ้นตรงท้ายบ้าน ที่มีศาลาฟังธรรมอยู่ที่นั่น จากนั้นก็เดินขึ้นตะวันออกเข้าไปวัดใหญ่ผ่านป่าช้าวัดใหญ่ที่ตรงนั้นเดี๋ยวนี้เป็นตึกหมดแล้ว ตรงป่าช้านั้นเป็นหลังเมือง เพราะหน้าเมืองอยู่ทางทิศตะวันออก ส่วนป่าช้าตั้งอยู่หลังวัด จากนั้นเดินตรงมาจะเป็นวัดเครือวัลย์ ที่มีสิ่งสำคัญ คือ พระแก้วหรือหลวงพ่อก้าวซึ่งมาจากเพชรบุรี หลวงพ่อก้าววัดเครือวัลย์ที่เป็นพระศุภยอดของเมืองชลบุรี หลวงพ่อก้าวไม่เคยอาบน้ำ เพราะท่านอาบนํ้ามันอยู่ตลอดเวลา ต่อจากนั้นก็มาคูบ่อน้ำโบราณที่วัดกำแพง แล้วมาวัดกลางของกรมขุนสุนทรภู่ยศ ¹⁰⁴

ประมวล จำนวนุชานันท์ ให้ข้อคิดว่า ไม่มีความรู้แต่เห็นคุณค่า จังหวัดควรให้ความร่วมมือจะได้ไปไกล ทางการศึกษาในชุมชนมีบทบาทในรูปกรรมการชุมชน ชุมชนมีน้อยมากที่จะอนุรักษ์มีแต่เรือทั้ง สะพานกลายเป็นถนน คนรุ่นเก่ากำลังจะหมดไปคนรุ่นใหม่จากที่อื่นก็เข้ามาไม่เห็นคุณค่า ¹⁰⁵ ผู้อำนวยการกองการศึกษาเทศบาลแหลมฉบัง ไม่มีความรู้ความเข้าใจ การอนุรักษ์เป็นของทุกคนไม่ใช่คนใดคนหนึ่งต้องร่วมมือกัน ที่วัดนางเสฐฐิ์ตัวอาคารเรือนผังวัดหมดเลย ถ้าคนไม่สนใจจริง ๆ จะไม่รู้กรรมการสถานศึกษาควรคิดหาแนวทางร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับวัด ถ้าเกิดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวขึ้นมา ผลพลอยได้ก็จะตกอยู่กับโรงเรียนและเด็ก หลักสูตรสถานศึกษาของโรงเรียนเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ควรมี ¹⁰⁶ ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อยให้ข้อคิดว่า มีความรู้มากเกี่ยวกับการเป็นอยู่ของชุมชนแล้วก็วันสำคัญเราก็เชิญชวนทำความสะอาดและไปเวียนเทียน ชุมชนวัดเนินมีการเรียกประชาชน 40 – 60 คน มาเพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องความสะอาด อาหารการกิน การไปมาและสุขภาพ ส่วนบทบาทการอนุรักษ์เป็นของทางราชการ ทางรัฐบาล คนโต ๆ เอาคำสั่งมาเราเรียนรู้จากท่านแล้วก็เอามาให้กับประชาชน ส่วนเอกชนก็ให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์พัฒนาชุมชนส่วนมากจะรับข้อคิดเห็น? จากเทศบาล ¹⁰⁷

2.2 ระดับความรู้เชิงพัฒนา

2.2.1 การนำทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นไปพัฒนาสร้างใหม่ เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรม การพัฒนาที่ควรจะเป็น และการประสานความร่วมมือ

สมบุญ สัตย์อุดม ให้ข้อมูลว่า จริง ๆ พื้นที่ที่ไม่มีอย่างที่ผมจัดขึ้นมาทำใหม่ได้คือร้างย้อนยุค การนำทรัพยากรทางโบราณคดีไปพัฒนาใหม่สามารถทำได้ เช่น โสมสเท เริ่มทำรายได้ให้กับชุมชนที่นี้ไม่มีโบราณวัตถุมีแต่เรื่องวัฒนธรรมอย่างสวดพระมาลัยกับรำวงย้อนยุค...ให้มาหากก็ไปได้แต่มีการจัดการหักค่าตัวคนละคร้อยไว้เป็นกองกลาง ¹⁰⁸ เจ้าอาวาสวัดป่ากร่ำ การพัฒนาเนื่องจากวัดไม่มีของเก่าก็พยายามเอาต้นไม้ที่หายากมาลง ตอนนั้นก็ได้รับแล้วที่ข้างหลังถ้าเราไม่ห้ามไม่แข็งก็หมดแล้ว ต้นไม้เก่าเขาอยากให้โล่งสถานที่ได้กว้าง เราพยายามบอกว่าถ้ามันมีต้นไม้มันไม่เป็นไรนะ มันร้อนวัดพยายามซื้อที่เพิ่มเติมเป็นที่

ของโยมเค้าย้ายไปที่อื่น ทรัพยากรท้องถิ่นที่จะนำมาทำทุนสร้างมูลค่าเพิ่มแก่ชุมชนไม่มีอะไรดึงดูดเลย ตามจริงมีจุดขายตรงอนุสาวรีย์สุนทรภู่ จุดขายก็ไม่เท่ากับการประสานร่วมมือมันก็ไม่มีอะไรให้ เขาก็มีการประชุมกันบ่อย ๆ บางครั้งเขาก็ไม่ฟังกันความคิดเห็นของเราแล้วก็ไม่ทำอะไรให้อนุรักษ์ ในสถานที่นี้มีของเก่าเยอะแยะสมัยก่อนมีประเพณีเก่า ๆ อะไรเก่า ๆ ไม่ยอมอนุรักษกันไว้เลยไม่มีอะไรสักอย่างให้คนรุ่นหลังภูมิใจได้เลย ถ้ามีของก็ควรอนุรักษ์ช่วยกันดูแลรักษาพยายามทำให้มันเหมาะสมไม่ใช่เก็บเอาไว้เฉย ๆ แต่ที่นี้น่าเสียดายไม่มีอะไรเลย ¹⁰⁹

เจ้าอาวาสวัดบ้านแลง ให้ข้อมูลว่า การต่อยอดพัฒนาเขาจัดกันเป็นพิพิธภัณฑ์จัดกันดีมีคนมาเที่ยว คือ มันก็บูรณาการขึ้นมาได้ก็เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ในเรื่องทุนทางวัฒนธรรมถ้าทำได้ก็ดี พวกของใช้เก่า ๆ ที่เยอะที่วัดเขากระโดนเขาสะสมไว้มาก ที่นี้ก็มีมากพอสมควรแต่ยังไม่จัดระบบเก็บไว้ในตู้เป็นกอง ๆ ขึ้นแรกเราต้องมีบุคลากรดูแลได้แต่บุคลากรเราน้อย แต่เดิมลานโบสถ์เป็นทรายขาว สมัยโบราณมีการขนทรายเข้าวัด มีการก่อเจดีย์ทราย หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านรับไปนำมาถาป็นเดิมเป็นทรายทั้งนั้น แต่เดิมโบสถ์หลังเก่าเป็นโรงเรียนสูง ๆ เสาต้นใหญ่ โรงเรียนบ้านแลงนี้เปิดเป็นแห่งแรกของจังหวัด เดิมชื่อ วัดจันทร์สุวรรณโพธาราม เพราะวัดนี้ตั้งอยู่ไม่ไกลของนายจันทร์ โพธิ์สุวรรณ แต่ทางการมาเรียกเป็นวัดแลงตั้งแต่นั้นใครไม่รู้แต่ชาวบ้านเรียกวัดบ้านแลง ชาวบ้านไม่พอใจชื่อวัดแลงเพราะเจ้าอาวาสตายมากเขาว่าวัดมันแรง คำว่า แลง หมายถึง สีลาแลง การประสานร่วมมือพัฒนาต้องมีภาคการศึกษาเข้ามาช่วยปลูกฝังเยาวชนให้รู้จักอนุรักษ์ ถ้าอายุมากก็ทำด้วยศรัทธามาก ๆ ก็มาทำไม่ศรัทธาไปไหนก็ไป ถ้าจะให้ยั่งยืนต้องให้การศึกษาแก่เยาวชนให้เห็นคุณค่าอะไรพวกนี้ ¹¹⁰

พระสำรวมโชติโก วัดนาตาขวัญ ให้ข้อมูลว่า ส่วนนำมาเป็นทุนทางวัฒนธรรมก็มีพิพิธภัณฑ์หลวงปู่จากวิหารเก่า แนวทางการพิจารณาควรเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป ต้องประชุมรวมตัวกับชาวบ้านก่อนเพราะอาตมามีแค่สมองไม่มีงบประมาณก็เลยต้องเริ่มต้นใหม่ โดยอาศัยศรัทธาบาารมีหลวงปู่สงกรานต์ได้พวกผู้ใหญ่บ้านจัดประชุมมีการละเล่นเหมือนเดิมคือ รำวงย้อนยุค ตะกร้อ สะบ้า ชักเย่อมอญซ่อนผ้า แบบเก่า ๆ แต่สมัยอาตมาเล็ก ๆ ยังจำได้เหมือนกัน การประสานร่วมมือเพื่อพัฒนาโดยกระตุ้นพ่อแม่ให้ลูกลูกหลานเข้าวัด เด็กก็ไม่จริงจึงตอนนี้รุ่นลูกนาตาขวัญแทบติดอันดับหนึ่ง เด็กเป็นนักชิ่งเยอะอาตมาก็ภูมิใจเลย ส่วนที่เขาการทำบุญมองว่าพระเป็นผู้เฝ้าสมาบัติ ใส่บาตรแล้วกลับถือว่าได้บุญแล้วบางทีอยากได้อะไรก็มาเอาไป ขอขมบ้างไม่ได้ขอขมบ้างถือวิสาสะกันมากเกินไป ระดับก่อนเขาเข้าวัดแลงกันเองเวลานี้ต้องมีพระวัดแลงให้เพราะขมแล้วไม่เอามาคืนบ้าง วางของไม่ถูกที่ถูกทางบ้าง ¹¹¹

ฐปกรณ์ โสธนะ ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาต่อยอดอย่างที่เป็นเดิมเป็นสื่อธรรมดา เดิวนั้นเป็นที่ใส่หิขชู เป็นที่ใส่ผ้า ถ้าเสื้อเสียดก็จะต่อกันสามช่วง สุนทรภู่กล่าวถึงคลองตอนที่ไปอยู่นาตาขวัญ คลองเดิวนั้นเป็นเนินคือไม่มีอะไรเป็นร่องรอยแล้ว จะมีคำบางคำที่คนกลัวอยู่ เช่น คำว่า ร่ายของที่แปลว่าดันประคู้ บ้างสงสัยว่าระยองก็คือ แถววัดประคู้ แถวนั้นเดิมเป็นคงประคู้บนพื้นทราย คำว่า เพลงภาษาของแปลว่าแหวน อำเภอกลาง จะมีหนองเป็นกลม ๆ ราบแหวน อีกเรื่องหนึ่งคือ หนังสือตุง หนังสือตุงบ้านเราไม่ได้เหมือนปักยี่ได้เป็นหนังสือตุงตัวเล็ก ๆ ใจจุดันมีการพัฒนามาเป็นหนังสือตุงคน ใช้คนมาแสดง

แทนตัวหนังตะลุงทำให้สนุกสนานคนเดินเป็นหนังตะลุง ส่วนใหญ่ที่วัดบ้านดอนก็มีการพัฒนาจากเดิมที่เล่นกันแบบซ้ำ ๆ มาปรับบทใหม่พากย์ให้ทันสมัย การนำทรัพยากรทางวัฒนธรรมมาทำเป็นทุน แหล่งแถวนี้จัดเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ โดยเฉพาะเรื่องราวของสุนทรภู่ รูปแบบคือพาเขาไปดูร่องรอยของนิราศแต่ไม่ครบทุกจุดนะ อธิบายให้ฟังเรื่องราวความเป็นมา จากนิราศคำกลอนของสุนทรภู่ที่เขียนไว้ตั้ง 200 กว่าปีมาแล้ว ให้ประทับใจ กับการเดินทางสมัยก่อน และวัดวาอารามเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการท่องเที่ยว ส่วนการทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น อยากให้ชุมชนนำสิ่งที่คนโบราณใช้ประกอบอาชีพที่เป็นลักษณะเครื่องมืออะไรต่าง ๆ ที่เด็กยุคใหม่ไม่รู้จักแล้วมาจัดแสดง แต่ยังไม่สำเร็จ ส่วนที่ทำแล้วที่วัดเขากระโดน หลวงพ่อพระอาจารย์มหาพิชัยทำพิพิธภัณฑ์ชุมชนได้เยี่ยมเลย พิพิธภัณฑ์นี้อยู่ระหว่างเส้นทางอำเภอแกลงไปอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ที่นั่นมีทั้งเกวียน ของเก่า ๆ และอนุรักษสถานไพร ที่บ้านผมมีหม้อไทย หม้อรักษากระดูก และเขายังมีของเก่า เช่น หวานรูป นี่เป็นของโบราณใช้สำหรับเจาะเปลือก? ต้นไม้ใหญ่ บางทีเขาใช้เจาะต้นยางโบราณ ยางใต้ ยางนา เจาะเพื่อเอาน้ำมันยาง มาดลุกกับเปลือกเสมีดทำไม้เพื่อจุดสว่าง ระบุว่าจะมีต้นเสมีดขาวมาก เอาเปลือกเสมีดขาวลวกกับน้ำมันยาง แล้วห่อด้วยใบตอง แนวคิดในการพัฒนาอย่างหนึ่ง ทำอย่างไรให้ชุมชนตระหนักในวัฒนธรรมของตัวเองที่มันเป็นเรื่องมันอยู่ใกล้ตัวนะ บ้านเก่าภาษาเก่า แม้แต่เรื่องเก่า ๆ คนรุ่นหลังไม่เข้าใจ แม้แต่คนโตเด็ก ๆ ไม่เห็นแล้ว อยากให้เขาตระหนักโดยใช้องค์กรชุมชนลงไปกระตุ้นผมว่าดินะ การประสานร่วมมือคนส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจเรื่องนี้สักเท่าไรจริง ๆ เขาต้องให้ความสำคัญมากกว่านี้ โดยเฉพาะเรื่องงบประมาณ แหล่งสำคัญที่สุดคือ อบต. หรือเทศบาล งบประมาณสำคัญที่สุดในการจัดการอะไรต่าง ๆ เพราะสิ่งที่ควรจะทำก็คือ ทำอย่างไรให้เห็นความสำคัญให้มันเกิดขึ้นได้ ตอนนี้ยังร่วมมือกันน้อย คนที่เห็นอยู่บ้างไม่กี่คน”¹¹²

ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยอง ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาต่อยอดเช่น บทกวี 28 บทสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้แก่เยาวชน นักเรียน นักศึกษา ประชาชน จังหวัดใกล้เคียงหรือทั้งประเทศได้ เพราะเป็นรูปธรรมสัมผัสได้คู่ได้ถืออย่างหนึ่งคือ ส่งเสริมทางด้านอาชีพทุกรูปแบบหรือสร้างขึ้นใหม่เช่น อาคาร เครื่องแต่งกาย อาหารพื้นเมืองของระยอง หมูชะมวง แล้วแกงเนื้อมะเขือเผ็ด แกงบอนที่วัดบ้านดอนรู้สึจะมีแห่งเดียวในจังหวัดระยอง อีกอย่างหนึ่งคือหนังใหญ่เป็น 1 ใน 3 ระดับประเทศที่อนุรักษ์และต่อยอดคัดแปลงทำร่ำทำเดิน แกะหนังสร้างรูปแบบใหม่ได้ ทุนวัฒนธรรมใช้พัฒนาเศรษฐกิจที่เห็นชัดคือ อนุสาวรีย์สุนทรภู่เป็นแหล่งท่องเที่ยวการจัดงานแต่ละปีเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจ หรือหนังใหญ่วัดบ้านดอนตัวหนังอายุราวร้อยปี สามารถจัดนิทรรศการเป็นแบบกึ่งเรียนรู้ ส่วนพิพิธภัณฑ์การอนุรักษ์สุนทรภู่ที่ศิลปากรสร้างและมอบให้ท้องถิ่นไปแล้วก็ต้องประชุมหารือกันกำหนดแนวทางกัน แนวทางการพัฒนาในทางโบราณคดี ควรแสดงถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของตนเอง หากจะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวต้องพิจารณารากฐานวิถีชีวิตเป็นอย่างไร เช่น เรื่องอาหารต้องคำนึงถึงรสชาติ คุณค่าทางโภชนาการ คุณค่าทางสังคมหรือภูมิปัญญาเช่น หมูชะมวงที่เป็นอาหารขึ้นชื่อของระยอง ส่วนการแต่งกายคนระยองแต่งกายโดยเสื้อผ้าทั่วไปไม่มีเอกลักษณ์เหมือนทางภาคเหนือ เครื่องใช้ไม้สอย ประเพณี ภาษา หรือความเชื่อมันเป็นการพัฒนาหรืออนุรักษ์ มีความเป็น

พื้นบ้านอะไรที่น่าสนใจ บ้านเรือนที่เป็นแบบระยองเก่า ๆ ยังมีตลาดเมืองเก่าเมืองระยอง เป็นแถวยาวซึ่งทางสำนักวัฒนธรรมได้จัดงานถนนคนเดิน จัดงานวันอนุรักษ์มรดกไทยได้เห็นทรงบ้านโบราณเป็นภาพลักษณ์โบราณ การประสานร่วมมือกับทุกภาคส่วนเป็นสิ่งสำคัญยิ่งเพราะว่าการทำงานก็ต้องอาศัยท้องถิ่นไม่ว่าทรัพยากร งบประมาณ คนอะไรต่าง ๆ ในการพัฒนาอย่างยั่งยืน ¹³

เจ้าอาวาสวัดบ้านเก่า ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาต้องสอดคล้องตามมาไม่ค่อยมีความรู้เรื่องศิลปะ ถ้าถามว่าทำได้ไหมดีกว่าทำได้แต่อาจมาทำไม่เป็น ไม่มีความเข้าใจศิลปะตรงนี้ ไม่ได้ศึกษาไม่รู้เรื่องดูแล้วไม่เข้าใจ บางอย่างพอดูไม่เข้าใจก็ไม่อยากลงไปทำความเข้าใจอะไรตรงนี้เพราะไม่มีความจำเป็นอะไรกับชีวิตเรา การนำมาเป็นทุนทางวัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนเช่นการท่องเที่ยว อย่างที่บอกตอนแรกถามว่าได้ไหมได้แต่มันก็น้อยกั้มกับการมาใหม่ ที่อื่นเขาก็ให้ราดูโน่นดูนี่ใช้เวลาอยู่เป็นชั่วโมงแต่ที่นี่มีอยู่ 3 ชิ้น แล้วไม่มีจิตรพิสดารที่ทุกคนต้องมาดู ถึงเราจะบูมขนาดไหนมันก็ไม่เข้าขั้นมันไม่สนใจมากนักถึงแม้มันจะเป็นของเก่า การพัฒนาอาจมองไม่เห็นไม่คิดจะทำอะไรได้ ก็ดูมันค่อย ๆ เสียหายลง ๆ จนกว่าจะหมดสภาพ ถึงที่สุดก็ต้องทิ้งอย่างกรณีเจดีย์เราเคยคิดสร้างใหม่ เช่น เอาปูนฉาบกันไม่ให้พังทลายเร็วมันก็เหมือนกับทำใหม่ เพราะโครงสร้างมันพังทลายหมดเลยและต้องใช้เงินเยอะมากก็ได้แค่มองดูมันพังทลายแค่นี้ เคยประสานร่วมมือกับหน่วยงานตามที่เล่าให้ฟังแต่แรก มีการดำเนินการสัก 2 ปี เขียนแผนเขียนอะไรเสร็จก็กำหนดราคาเสนอให้วัดออก 30 เปอร์เซ็นต์ นี่ก็อัดอัดเต็มที่แล้วถามว่าวัดลงทุนตั้งหลายล้านแล้วจะได้ประโยชน์อะไร้าง เขาก็เล่าให้ฟังว่าเป็นอย่างนี้ ๆ เราก็เลยไม่ทำ ¹⁴

ปลัดเทศบาลตำบลสุนทรภู่ ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาต้องสอดคล้องส่วนใหญ่มามีเพียงพื้นที่ที่เป็นเส้นทางโบราณ สามารถสร้างเป็นจุดขายในการท่องเที่ยวจึงพยายามพัฒนาจุดนี้โดยเฉพาะอนุสาวรีย์สุนทรภู่ซึ่งเป็นจุดหลัก แหลมแม่พิมพ์เราก็พัฒนาในส่วนต่าง ๆ อยู่แล้วเท่าที่เรายทำได้ เพราะในส่วนที่รับผิดชอบแต่ละจุดไม่ใช่เฉพาะเทศบาลเป็นคนทำต้องขออนุญาตเขาไปเป็นจุด ๆ เช่น ชายหาด คลองลาวนเจ้าท่าเขาจุดดูแลการเอาทรัพยากรทางโบราณคดีมาเป็นทุนเพื่อพัฒนาทางเศรษฐกิจทั้งการท่องเที่ยวและแหล่งการเรียนรู้ แนวทางการพัฒนาเราก็ไม่เชิงอนุรักษ์ย้อนยุค แต่อยากให้คนปัจจุบันเห็นสภาพดั้งเดิมกับสภาพปัจจุบัน การประสานร่วมมือเทศบาลไม่มีผู้เชี่ยวชาญไม่มีผู้เชี่ยวชาญวัฒนธรรมท้องถิ่น ขณะเดียวกันคนในพื้นที่เป็นกลุ่มใหม่ต้องอาศัยคนที่อาวุโสมาก ๆ คนที่มีความรู้ความสามารถมาช่วยให้แนวคิดเรา ¹⁵

สุเทพ จันทรพราหมณ์ ให้ข้อมูลว่า อนุสาวรีย์สุนทรภู่ มีพื้นที่แค่ 8 - 9 ไร่ การที่จะทำอะไรให้ดูเด่นมันยากน่าจะขยายพื้นที่โดยซื้อที่ทุ่งนาข้าง ๆ ตอนนี้ราคายังไม่แพง ถ้าซื้อตอนนี้ 2 - 4 แสน ก็น่าจะซื้อขยายออกไป รวบรวมจัดเป็นสวนวรรณคดี (เชื่อมต่อไปจนถึงทะเล มันมีความหมายมีบรรยากาศสู่แดนของสุนทรภู่ ทุกอย่างถูกจัดการคือพัฒนาเชื่อมโยงกับเหตุผลในอดีต หลักฐานในนิราศมีชื่อพืชพันธุ์ไม้ต่าง ๆ อย่างชัดเจน วางผังจัดพื้นที่เป็นโซนทำเป็นสถาปัตยกรรม ตัววรรณคดีต่าง ๆ เป็นรูปหล่อ เด็กสามารถปีนป่ายได้ มันเป็นความฝันได้หมดเลย เข้ามาในแดนสุนทรภู่ ได้กลิ่นอายของความเป็นจริงนี้ ได้ทั้งการท่องเที่ยว แหล่งเรียนรู้ ได้ทั้งภาษาและวรรณคดี มันคือจุดแข็งจุดขายของพื้นที่นี้ และยังมีริมทะเลอีกสมบูรณ์แบบ ยังมีพื้นที่ชุ่มน้ำหลายพันไร่ ถ้าเราทำเหมือนเมืองโบราณ เหมือนเมืองจริงนี้เป็นเมืองผลิต

ตรงนี้เป็นเมืองรัตนา พื้นที่พัน ๆ ไร่ทำสบายเลย อย่างอาจารย์ว่ามีดินไม้หลายอย่าง ผมยังไม่รู้ว่าเป็นดินอะไรเลย อย่างตอนที่ถึงหัวยี่ล้า “กระหม่อมกระหม่อมเป็นแถวไป” รุ่นเรามันคงจะสูญพันธุ์ไปแล้วรุ่นหลังต่อไปจะรู้จักได้อย่างไร เรื่องหลักสูตรท้องถิ่นเราเคยพูดกันตลอด เด็กได้เรียนรู้เรื่องทรัพยากรเรื่องราวท้องถิ่นของตัวเองแต่ในความเป็นจริงไม่เคยทำสักที ไม่เคยเป็นรูปธรรม มาพูดกันแล้วก็หายไป จัดสร้างเป็นหลักสูตรท้องถิ่น หรือบูรณาการเข้ากับสาระอื่น ๆ เรื่องราวของนิราศอะไรต่ออะไรที่สุนทรภู่เขียนมากมาย ถ้าสามารถนำมาบูรณาการกับสาระอื่น ๆ มันจะนำไปสู่การทำผลงานทางวิชาการด้วย และสร้างอาณาจักรคล้ายดิสนีย์แลนด์หรือสุนทรภู่แลนด์ เอาเนื้อหาเรื่องราวในวรรณคดี มาสร้างเป็นกลุ่มเป็นโครงสร้าง ตรงนี้ถ้าทำได้เป็นเมืองท่องเที่ยวเลย คนส่วนใหญ่รู้จักอะไรมากมาย แต่จะมองข้ามไม่รู้จักตัวเอง ถ้าเราไม่รู้จักตัวเอง หายนะ ความล่มสลายของชาติเกิดขึ้น เพราะคนในชาติไม่รู้ลึกถึงความเป็นไทย ไม่รู้ลึกถึงความเป็นพื้นบ้านท้องถิ่นของตัวเอง ย้อนกลับไปที่เราสวดมนต์พัฒนามาระดับหนึ่งเหมือนกันพัฒนาที่ขาดรากที่ไม่ได้เอาสาระเนื้อหาดั้งเดิมมาต่อเนื่องเลย มันผิดตรงที่นางรำชุดหนึ่งตั้ง 20 คน ทั้งตักทอง ตักรับ ตีฉิ่ง ที่จุดดี ก็เขาจะแต่งชุดดำ มีผ้าห่มสีเหลือง สีแดง สีเขียว เจตนาเจ้าภาพจ้างมาเป็นเพื่อนศพที่นิยมทำกันสิ้นสุดท้ายสิ่งที่ขาดหายไปคือคำร้องที่เคยสวดในพระมาลัยที่สอนให้คนทำความดี สิ่งนี้จะหมดไปพระมาลัยดั้งเดิมเขาใช้สวดให้คนแต่งงานฟัง ไม่รู้เปลี่ยนมาสวดให้คนที่มางานศพได้ไง อาจให้คนมางานศพรู้จักปลงว่าชีวิตไม่เที่ยง แต่ก่อนต้องการให้รู้บ่าวสาวกลัวกรรมทำแต่ความดีแต่งงานแล้วต้องสร้างคุณงามความดี ภายหลังกลายเป็นว่าสวดในงานศพให้เห็นความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต แต่พอมาเป็นรำสวด เขาไม่ได้เอาตรงนี้มาเชื่อมต่อเลยมันขาดหายไป อาคารพิพิธภัณฑ์และอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ทั้งตัวอาคารและภูมิทัศน์ของพื้นที่มาจากส่วนกลาง คนท้องถิ่นไม่มีส่วนรู้เลย จริง ๆ แล้วนำมาถามคนในท้องถิ่นว่าต้องการอะไร ความแรงของศิลปากรเขาแรงมาก ก่อนปรับปรุงภูมิทัศน์พระอภัยมณีนั่งหันข้าง แต่พอกรมศิลปามาตั้งหน้าตรงเลยมองไม่สวยเมื่อสองปีที่แล้วที่พระอภัยมณี กรมศิลปาเค้าจะตั้งอย่างนี้ แม้กระทั่งฐานหลวงปู่ ชาวบ้านกร้าเขาจะเรียกสุนทรภู่ว่าหลวงปู่ จะสูงเด่นสวยมากเลย พอศิลปากรมาปรับอย่างเช่นสูง 30 ซม. มันอยู่ 20 ซม. หายไปตั้ง 10 ซม. ปีหนึ่งจะมีผู้ว่าขึ้นไปถวายดอกไม้ท่านในวันเกิดได้คนเดียว แต่พอตอนหลังทำแต่บ้านไฉ่ข้างหลัง เด็ดมั่ง ปีนขึ้นไปเหมือนไปจับอะไร มันไม่ใช่เลยสิ่งที่ชาวบ้านกราบไหว้บูชากัน อะไรของเขา คนในท้องถิ่นก็ไม่ว่าอนุสาวรีย์ควรเป็นอนุสาวรีย์ นางอัถก็เอาผ้าไปห่มให้ซะแล้ว เมื่อ 20 ปี มันร่มรื่น มันจะมีต้นไม้ใหญ่ ๆ อยู่ แล้วปัจจุบันนี้ มาเปลี่ยนภูมิทัศน์ ต้นลีลาวดีปลูกต้นไม้สวยมาก ราคาต้นไม้ต่ำกว่า 3 หมื่น ไปเอาต้นเท่าซั่มมือมาปลูกแทน เขาไม่เคยประชุมเลยเขาทำกันเองของเขา จริง ๆ แล้วนายกคนปัจจุบันเขาไม่ทำอะไรเลย ผมคิดว่าต้องมีจัดประชุมขอความคิดเห็นจากผู้มีความรู้ในท้องถิ่น ทั้งหน่วยราชการ แล้วมาร่วมกันว่าจะปรับปรุงอย่างไร เช่น จะขยายภูมิทัศน์ออกใหม่ หรือว่าจะสร้างในรูปแบบใด วางแนวทางหาทุนหาอะไร เอาตัววรรณคดีไปตั้งเป็นจุด ๆ แถวนั้นได้ไหม ใจผมอยากให้ซื้อที่ดินด้านหลังอนุสาวรีย์ ขึ้นแรกหางาประมาณซื้อที่ก่อน แล้วค่อยมาวางแผนว่าควรทำอะไร สร้างเป็นวรรณคดี สร้างเป็นอะไร ¹¹⁶

นายกเทศมนตรีเทศบาลบางละมุง ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาต่อยอดสร้างรูปแบบใหม่มีโครงสร้างซุ้มพระเจ้าตากที่ให้กรมศิลปากรออกแบบ และประเพณีลอยกระทงรอบโบสถ์เนื่องจากหวั่น้ำล้นและน้ำจะขึ้นตอนดึก คนแก่รอบไม่ไหวจึงคิดการลอยกระทงรอบโบสถ์ก็ได้รับความสนใจเพราะยังไม่มีใครทำกัน การพัฒนาควรไปในทางสร้างสรรค์และคิดเหมือนเทศบาลบางพระก็จะมีประเพณีแห่พญายมแล้วเอาไปถึงทะเลกับประเพณีกองข้าวซึ่งกำลังหาเหตุผลและจุดหมายในการทำว่าจะให้อะไรกับชาวบ้าน ที่นี้ประชาชนสถานศึกษา เยาวชนพวกนี้เขาช่วยดี¹¹⁷ ผู้อำนวยการสำนักวัฒนธรรมจังหวัดชลบุรีทุนทางวัฒนธรรมหมายถึงทุนทุกด้านเราจะมีการประชุมสัมพันธ์ และเชิญชวนให้ชุมชนช่วยกันรักษาไม่ให้สูญหายไป ตอนนี้จังหวัดชลบุรีมีแนวคิดด้านส่งเสริมผลิตภัณฑ์พื้นบ้าน ผลิตภัณฑ์ชุมชนเพื่อนำมาเป็นทุนวัฒนธรรมมันเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าเราไม่ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นนับวันก็จะหายไปหมด เราจะต้องส่งเสริมแม้กระทั่งทางปัญญาจากความคิดอ่าน แม้กระทั่งคนเฒ่าคนแก่เราก็ควรอนุรักษ์เขาไว้ โดยชาวบ้านหรือโรงเรียนจะเชิญไปสอนไปเป็นวิทยากรให้ลูกหลานรู้ภูมิเกิดของบ้านเรา การพัฒนาอันนี้สำคัญมากเพราะมันเป็นโบราณคดีที่ยังไม่ขึ้นเป็นโบราณสถาน เราเห็นว่ามันเป็นของเก่าของท้องถิ่นควรอนุรักษ์ไว้ ก็ต้องให้ความรู้แก่ชาวบ้านก่อนให้เห็นคุณค่า เมื่อชาวบ้านเข้าใจดีแล้วจึงทำเรื่องต่อยอดทำรายได้ให้เกิดแก่ชุมชนเช่น จัดทำเป็นถนนคนเดินหรือถนนสายวัฒนธรรมเขาก็จะมีรายได้จากการขายของเก่า หรือผลิตภัณฑ์อะไรที่จะนำมาขายแก่ผู้คนที่มาเที่ยว¹¹⁸

รองนายกเทศมนตรีเมืองชลบุรี ให้ข้อมูลว่า ในท้องถิ่นเราตอนนี้ที่จะนำไปพัฒนามีเพียงนโยบายที่จะทำถนนคนเดินหลังโรงแรมโซคัสฮาด เขามีแนวคิดว่าจะทำตลาดนัดเมืองเก่า ถ้าเราทำถนนคนเดินเสร็จก็จะไปปรับปรุงศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ศาลเจ้าฮกเกี้ยน ศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ศาลเจ้าพ่อสาคร เด็กรุ่นใหม่ไม่รู้ว่ายู่ตรงไหน ถ้าเราทำเป็นถนนคนเดินพอปรับปรุงแล้วก็จะมีคนรู้ว่าตรงนั้นเป็นแหล่งที่ตั้งสิ่งต่าง ๆ ทรัพยากรทางธรรมชาติที่เรามีการศึกษาคงจะสามารถเป็นแหล่งท่องเที่ยวึงใจได้ แต่ปัจจุบันเราไม่รู้ว่าวัฒนธรรมจริง ๆ มันอยู่ตรงไหนถ้าเราหาแหล่งอะไรได้ก็จะรักษามะละสืบสานต่อเลย การอนุรักษ์ทางธรรมชาติ โบราณวัตถุ โบราณสถาน ทำเป็นการค้าคงทำไม่ได้ต้องทำเป็นเชิงอนุรักษ์เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา ส่วนการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ อย่างการรำฟ้อน การกินอยู่ของประชาชนมาทำเป็นการค้าได้ปรับปรุงให้เป็นแบบเดียวได้ การประสานความร่วมมืออันนี้ต้องมากเพราะส่วนใดส่วนหนึ่งทำคนเดียวไม่ไหวไม่สำเร็จ ภาคประชาชนสำคัญที่สุดในสมัยนี้¹¹⁹

ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านบางละมุง ให้ข้อมูลว่า ในวิถีชีวิตคนไทยสิ่งศักดิ์สิทธิ์มันเข้าไปฝัง ใ้เข้าไปเรื่อยเห็นอะไรก็คิดว่าศักดิ์สิทธิ์หมด บางทีมันต้องคิดว่าอะไรปกติไม่ปกติ การพัฒนาให้คนกับโบราณสถานอยู่ด้วยกัน ต้องสร้างความสำคัญให้รู้ว่าเป็นสิ่งเก่าแก่ของบ้านเรา แต่ต้องมีกลยุทธ์ในเรื่องความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์เข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะคนไทยเชื่อให้เอาไปสื่อกันว่าไหว้พระที่นี้แล้วถูกหวยเดี๋ยวก็มากันเพราะคนไทยผูกโยงเรื่องนี้กับชีวิตประจำวัน เราก็ต้องใช้กลยุทธ์ตรงนี้เข้าไปช่วยผลักดันและทำกิจกรรมเป็นลานปฏิบัติธรรม เชิญพระนิมนต์มาให้ความรู้คล้ายแบบยุทธวิธีอย่างหนึ่งทำให้คนสืบเนื่องอยู่กับวัฒนธรรมได้¹²⁰ คณะคณณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและ

วัฒนธรรมท้องถิ่นควรจะมีการพัฒนาบุคลากรในท้องถิ่นให้มีความรู้ ความสามารถในการจัดทำต้องมีหน่วยงานข้าราชการ ชาวบ้านต้องมีการพัฒนาตัวเองไม่ใช่ทำไปผิด ๆ ถูก ๆ ¹²¹

สมพล พงศ์ไทย ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาเพื่อให้เกิดคุณค่าเพิ่ม หรือพัฒนาให้เกิดรูปแบบใหม่นั้น ต้องถามว่ามูลค่าที่เราต้องการคืออะไร จริง ๆ แล้วเป็นเรื่องจิตใจมากกว่า เพราะมันจะเกิดสุนทรียภาพในการมองสิ่งต่าง ๆ การที่คนจะสามารถมองมรดกของบรรพบุรุษเชิงคุณค่าได้จะต้องมีความละเอียดอ่อน มี Positive Thinking มากกว่า death superiority thinking สิ่งนี้เป็นมูลค่าเพิ่มที่คนมักจะละเลย คนมักใช้มูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจสิ่งนี้ไม่ได้ทำให้จิตใจมนุษย์พัฒนาให้ต่างไปจากสัตว์ สัตว์มันไม่มีความคิดสร้างสรรค์ทางศิลปะ สัตว์ไม่มีการตระหนักของมูลค่าสิ่งต่าง ๆ ที่ว่านี้น่าจะเป็นมูลค่าเพิ่มที่มีคุณค่าอย่างมหาศาลเป็นการจับต้องคุณค่าในเชิงนามธรรม การพัฒนาเห็นมีการเลียนแบบของเก่ากันมาก มาสร้างเป็นสินค้าและสร้างเป็นแหล่งท่องเที่ยว สิ่งนี้จับต้องได้ทางรูปธรรมออกมาเป็นเงิน แต่ที่เราอยากได้เป็นนามธรรมเป็นจิตใจมากกว่า อย่างเมืองที่ฝรั่งเศส เขาอนุรักษ์วิถีชีวิต ถามเขาว่าไม่อยากทุบทิ้งหรืออยู่อย่างนี้ลำบากจะตาย เก้าก็เก้าเล็ก ๆ ต้องเดินขึ้นบันได ลิฟท์ก็ไม่มี เขาบอกว่าอย่ามาพูดเช่นนี้เป็นเรื่องของจิตวิญญาณ ทุกวันนี้กลับมีมูลค่ามหาศาล ดิฉันออกมาเป็นตัวเงินไม่ได้ ถ้าคนในสังคมบอกว่าทุบไม่ได้ บอกได้เลยว่ามูลค่าเพิ่มทางจิตใจมหาศาล และมันจะอยู่ต่อไป เพราะเรารู้แล้วว่า การเรียนรู้เกิดขึ้นแล้วในสังคมนั้น เด็กที่เกิดใหม่รับรองว่าได้เรียนรู้สิ่งนี้แน่ การมองแนวทางการพัฒนาในอนาคต ภาครัฐอาจต้องเข้ามาช่วยเกี่ยวข้องกับแรงของ ประการแรก ถ้าจะให้เขาอยู่ในสภาพเดิมของชุมชน ไม่ให้เขาทำลายบ้านอื่น คือสิ่งแวดล้อม สมมุติว่าเขาไม่สามารถรักษาของเขาได้ เขาก็ต้องขายและขณะเดียวกันก็ต้องทิ้งขยะ มันจะทำให้ชุมชนมีผลกระทบไปด้วย เขาช่วยไม่ได้ในลักษณะนี้ แบบนี้รัฐต้องเข้ามาช่วย แต่ถ้าเขามีความยั่งยืน เห็นคุณค่าและไม่ไปไหน เมื่ออยู่ด้วยความสุขสบายดีพอสมควรสิ่งแวดล้อมดี การกำจัดของเสียดี มีความปลอดภัย ผมว่าเขายินดีที่จะอยู่ไม่ไปไหน ในสภาพแวดล้อมเช่นนี้คือการพัฒนา ที่ไม่ใช่รี้อแล้วสร้างใหม่ การรี้อแล้วสร้างใหม่ ต้องสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม ไม่จำเป็นต้องเหมือนกับสิ่งแวดล้อมเดิม ประการที่สอง หรือเป็นการหารายได้ของเขา จะให้เขาอยู่ในสภาพสิ่งแวดล้อมแบบนี้ เขาต้องมีรายได้พอสมควร เพราะการอนุรักษ์สภาพให้คงเดิมมันแพงกว่าการสร้างใหม่มาก จึงต้องมีคนช่วยเขาด้วยในระดับรากฐานน่าเป็นสิ่งที่ยากมาก ¹²²

ประมวล ชำนาญชานันท์ ให้ข้อมูลว่า การให้เหมาะกับสถานที่โดยพยายามรักษารูปแบบเดิม ถ้าเป็นชุมชนต้องมีแต่ทำไม่ได้เพราะไม่รู้ว่าคุณค่า การพัฒนาควรเป็นไปในลักษณะใด มองอยากเพราะความต้องการต่างกัน ซึ่งควรมีความร่วมมือกันให้มาก แต่เรื่องเหล่านี้เทศบาลไม่เคยสนใจ ¹²³ ผู้อำนวยการกองการศึกษาเทศบาลแหลมฉบัง การพัฒนาคัดแปลงค่อยๆ เป็นว่าทำอะไรโบราณสถานจึงจะเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ทำอย่างไรให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวแบบดั้งเดิม หรือเป็นที่ศึกษาหาความรู้ไม่ให้คัดแปลงหรือสร้างใหม่ ทูทางวัฒนธรรมทำอะไรให้ออกเงยเช่น การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วัฒนธรรม ทำอย่างไรเราจะมีอย่างนี้ได้ น่าจะเป็นลักษณะแบบนั้น ถ้าคัดแปลงอะไรไม่น่าทำ การนำมาเป็นทุนอันนี้ควรอย่างยิ่ง เนื่องจากทุนเดิมเขามีอยู่แล้วจะทำอย่างไรออกเงยขึ้น ส่วนการพัฒนาตอนแรกควรมีที่เลี้ยงก่อน คือ กรม

ศิลปากร ทำให้ชุมชนมีความรู้ก่อนจากนั้นก็วัฒนธรรมอำเภอวัฒนธรรมจังหวัด ใครที่มีความรู้ก็มามีส่วนร่วมกัน ควรมีการประสานความร่วมมือกับชุมชนกรรมการชุมชน ผอ.โรงเรียน เจ้าอาวาสที่อยู่ในเขตพื้นที่เดียวกัน ¹²⁴

เจ้าอาวาสวัดบางละมุง ให้ข้อมูลว่า อาตมาคิดว่าในเรื่องพัฒนาทั้งอุโบสถที่ทำใหม่หรือสิ่งที่มีอยู่ให้คงทน โดยมีแบบแผนอยู่แล้วคือ จะทำพิพิธภัณฑ์แบบทรงไทยให้สวยงามเอาไว้เก็บกระดูกช้าง กระดูกปลาและสิ่งเก่าแก่ที่ไม่ใช่แล้วเป็นของโบราณ ไว้ให้เยาวชนคนรุ่นหลังได้ดู อาคารคล้ายแบบที่นครจำลึงให้ช่างออกแบบคิดว่าจะลงเสาเข็มไม่ช้านี้ ส่วนการสร้างอุโบสถมีแนวคิดว่าจะทำอะไรต้องทำให้ดี เป็นที่ประทับใจของคนทั้งหลายอุโบสถหลังนี้มีไม้ของผู้ใดคนหนึ่งสร้างไว้ให้พระพุทธศาสนา ทำดีไว้ให้ลูกทำถูกไว้ให้หลาน อดีตนครวัดเขมร วัดพระแก้วเมืองไทย ปัจจุบันของเหล่านี้มีคุณค่ามหาศาล การสร้างโบสถ์เสียเงินได้ช่างดีจึงมีแรงคล้อยว่าต้องทำให้ดี และถ้าสร้างเสร็จสมบูรณ์ได้ปรึกษาผู้ใหญ่คือ พลเอกวิชิต ยาทิพย์ ก็จะเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ มาเป็นผู้ยกข้อฟ้า และคิดอยู่ในใจถ้ามีเงินทุนพอก็จะทำทุกอย่างให้สวยงามตามศิลปะไทยโบราณ การประสานความร่วมมือก็จะมีโรงเรียนมีการประชุมเป็นบางครั้งบางครั้งอาตมาก็ไปทุกครั้งที่มีการประชุม ¹²⁵ ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อย ส่วนที่จะนำมาเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมมีถนนคนเดิน ตลาดร้อยปีทำให้ทุกชุมชนไปขายของกัน การที่จะนำมาพัฒนาเศรษฐกิจได้ต้องแจ้งเทศบาล ต้องอาศัยส่วนราชการเข้ามาช่วยกันพัฒนา ถ้าบางปลาสร้อยทำโครงการให้ต่อเนื่องกับเทศบาล เทียวตลาดแล้วเดินต่อเนื่องในซอยชุมชนดั้งเดิม ชุมชนสะพานยาว ชุมชนท่าเรือพลี ชุมชนสะพานหลวง ศาลเจ้า เป็นสิ่งที่คณะกรรมการคุยกันและต้องการให้เห็นในขณะที่ยังมีชีวิตอะไรต่าง ๆ ถูกรื้อถอนไปหมดแล้วมีอยู่ก็ร้านทองคำ มีดีก็ยังมีอยู่ดีหนึ่งเป็นร้านขายยาต้องเปิดออกเพื่อให้เห็นท่าเรือ เห็นสะพานยาว บ้านข้างทางก็ปรับปรุงทาสีทำเป็นตลาดทำเป็นแหล่งเรียนรู้ให้เยาวชนเข้าไปเที่ยวได้มองเห็นทะเล พายัพปลา พาน้ำเตี้ยว นั่งเรือออกไปดูหอยดูสัตว์ การพัฒนาน่าจะให้ความรู้กับชาวบ้านให้เขารู้ความสำคัญและรู้วิธีการ ¹²⁶

2.2.2 การพัฒนาในท้องถิ่นให้มีความรู้ในการจัดการทรัพยากรฯ พื้นที่ที่ควรอนุรักษ์ พัฒนาจุดเด่นจุดแข็งในการพัฒนาของท้องถิ่น และการนำไปสู่การปฏิบัติจริงได้

สมบูรณ์ สัตย์อุดม ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาคนให้มีความรู้ความสามารถมันต้องปรับปรุงใหม่หมดแต่เขายังมองไม่ถึงขนาดนั้น เมื่อหมดรุ่นเราใครจะต่อจากเราไป การจัดการขององค์กรท้องถิ่นทำได้ไม่เต็มที่เพราะต้องพัฒนาคนอื่นด้วย จึงทำบางวันบ้างไม่ต่อเนื่อง ทำแล้วเหมือนทิ้ง ๆ แต่ไม่ได้ทิ้ง และเทศบาลก็ได้แบ่งเขตที่เป็นสีเขียวเขตโรงงานไว้หมดแล้ว การจัดการพัฒนาพื้นที่วัดป่ากร่ำมีเจ้าของร้านริมทะเลเสนอเจ้าอาวาสจะถวายเงินสร้างกุฏิ เอาพระ 200 ปี พระธรรมรังสีมาประดิษฐานไว้ให้คนกราบไหว้ หอยอดดู ปิดทอง ดอกไม้รูปเทียน แต่ก็ขัดกันตรงพื้นที่ตั้งกุฏิ อีกกรณีจัดกินได้เงินเก็บแล้วซื้อที่เพิ่มคณะกรรมการคิดพัฒนาของเทศบาลมาเทปูนไว้เป็นที่จอดรถแก่ผู้มาวัดสักการะพระ 200 ปี การทำลานวัดสามารถจอดรถชาวบ้านขายสินค้าพื้นเมืองได้อย่างกะปิน้ำปลาของหมู่บ้านแท้ ๆ ซึ่งมีปรากฏในคำกลอนของสุนทรภู่ทำให้สามารถสัมผัสเรื่องราวในอดีตเมื่อ 200 กว่าปีด้วย ทำให้เศรษฐกิจในหมู่บ้านดีขึ้น แต่

เจ้าอาวาสบอกจะปลูกกระท่อมและทำสวนหย่อม จุดอ่อนจุดแข็งชุมชนพยายามดึงเรื่องของตัวเองชูให้เห็น เป็นสำคัญต่อเทศบาล ต่างคนต่างเอาไปด่าบลของตนเองและหลังเสนอไปแล้วอำนาจการตัดสินใจอยู่ที่เทศบาลว่าจะทำหรือไม่ทำ เทศบาลงบน้อยต้องเฉลี่ยกันแม้จะมีการประชุมผู้นำชุมชนต่าง ๆ แล้วทำเป็น แผนพัฒนา แต่แผนที่อนุมัติก็เป็นบางส่วนต้องรอในปีต่อ ๆ ไป การให้เป็นจริงเรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาต้องเสนอเทศบาลเพราะชุมชนบริหารกันยาก และต้องมีการทำประชาคมหมู่บ้านเทศบาลเท่านั้นที่จะ ทำได้อย่างอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุพรรณภูมิแบบโดยกรมศิลปากร ใครเสนออะไรไม่ได้เทศบาลแต่ละไม่ได้เขา วางแผนมาเสร็จ ¹²⁷

เจ้าอาวาสวัดป่ากร่ำ ให้ข้อมูลว่า เราพยายามเน้นเรื่องวัดไว้ของเก่าพยายามเน้นช่วยกันดูแลพระ และดูแลต้นไม้ และก็พยายามรักษาของเก่าคนที่มิของเก่า สวนปฏิบัติธรรม อันนี้พวกโยมอ้างว่าไม่มีเวลา ฟังธรรมก็ไม่ค่อยได้แต่ก็ถือว่าการมาทำบุญ การให้ทาน การบริจาค ฟังธรรมก็ไม่ค่อยสนใจ ปฏิบัติธรรม ก็ไม่เอา ชวนมารักษาอุโบสถก็ได้ ที่นี่ยังทำบุญกันวันพระตลอดทั้งปี เนื่องจากทางวัดไม่ได้มีของเก่ามี แต่ของใหม่หมดมันก็เปลี่ยนแปลงได้ทุกอย่างถ้ามันมีสิ่งที่สำคัญกว่าในเขตวัดป่ากร่ำ ไม่มีของเก่าสามารถ เปลี่ยนแปลงได้ทุกอย่างถ้ามันมีความสำคัญกว่า พยายามมีต้นไม้ไว้เขตวัดจะได้เป็นเขตที่สงบ จุดอ่อนจุด แข็งมันเหมือนกันคือ ชาวบ้านสามัคคีกัน ร่วมมือกันคือจุดแข็ง ขาดความสามัคคีคือจุดอ่อน ความสามัคคี เป็นทั้งจุดอ่อนและจุดแข็ง ส่วนการทำให้อาณาเขตการปฏิบัติเป็นจริงได้เป็นสิ่งลำบากเราแนะนำในสิ่งที่ดี เขาก็ไม่รับฟัง เช่นที่นี่มีศาลของเก่าที่ไหลมาจากวัดกลาง ตรงข้างวัดกลางเป็นหนองเมื่อก่อนน้ำจะไม่ขาด จะไหลไปออกกลางทุ่งที่ตรงกร่ำ ทัพมาถึงบ้านกร่ำช่วงหน้าฝน หน้าฝนให้ช่วยกันขุดลอกไปบอกเทศบาล ทุกที่ช่วงก่อนจะถึงหน้าฝน ควรพัฒนาขุดลอกลำคลองหน้าฝนจะได้ไม่มีปัญหาเขาไม่เคยฟังแต่มาแก้ตอน น้ำท่วม ¹²⁸

เจ้าอาวาสวัดบ้านแลง ให้ข้อมูลว่า ท้องถิ่นควรพัฒนาบุคลากรในท้องถิ่นของพวกนี้ ถ้าคนใน ท้องถิ่นไม่ทำแล้วใครจะทำ ถ้าปล่อยปละละเลยก็เหลือแต่เศษ พื้นที่ที่ควรอนุรักษ์หรือพัฒนา อนุรักษ์แบบ ไหนทำได้หลายรูปแบบ ท้องถิ่นก็วิถีชาวบ้านเขาอนุรักษ์แบบเดิมไว้ประเพณีบางสิ่งบางอย่างมันก็ เปลี่ยนแปลงเรื่อย ๆ กรณีหนึ่งใหญ่วัดบ้านคอนท่านเจ้าอาวาสท่านชอบก็เลยนั้นได้ แต่ถ้าใครไม่ชอบคน รุ่นต่อไปจะเห็นความสำคัญสักเท่าไร ชาวบ้านชอบเจ้าอาวาสก็ฝึกคนอะไรนั้นมา แต่รุ่นที่ไม่ชอบนี่ของบาง สิ่งก็เสื่อมลงไป รุ่งขึ้นมาแล้วก็เสื่อมลงไปอันนี้เป็นวัฏจักรก็ได้ เป็นธรรมดาก็ได้ ใครมีบารมีก็หุบ ขึ้นมาขึ้นอยู่ที่คนถ้ามีการกระตุ้นก็ดีขึ้นไป ไม่มีการกระตุ้นก็เสื่อมไป ส่วนจุดอ่อนก็คือการศึกษาท้องถิ่น ศึกษาแต่เรื่องไกล ๆ ถามอะไรในท้องถิ่นไม่รู้เรื่องเลย จุดแข็งในท้องถิ่นแทบไม่มีอะไรเด่น เพราะเราไม่ ค่อยปลูกฝังเรื่องการศึกษา แผนการศึกษาก็เอาส่วนกลางมาท้องถิ่นไม่ได้เอามาอันนี้การดูแลก็เลยไม่ได้ ส่วนการจัดการผู้การดำเนินการได้จริงถ้าร่วมมือกันที่ดี ก็ปัจจุบันหน่วยงานต่างคนต่างทำก็ไม่ค่อยสำเร็จ การจะทำเรื่องอะไรก็ให้ทำงานเป็นทีม คน ๆ เดียวจะทำหลายอย่างได้อย่างไร ¹²⁹

พระสำรวม โชติโก วัดนาตาขวัญ ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาทรัพยากรบุคคลในพื้นที่สมควรอย่างยิ่ง เพราะคนที่เขานายกเป็นอบต.ก็ไม่สามารถคัดค้าน กมนดาขวัญชายที่ให้คนต่างจังหวัดจนที่หัวไร่ปลายนา

จนหมดอยู่แล้ว คนที่ซื้อคือคนโรงงาน IRPC ขายให้ลูกน้องในโรงงานขายแล้วเขาก็ไปหมุนเวียนอยู่แบบที่พื้นที่ในท้องถิ่นที่ควรอนุรักษ์ที่ควรพัฒนาเท่าที่เห็นที่เป็นที่มี คือ หนึ่งในลานวัดไม้ปลูกต้นไม้เอาไว้สำหรับชุมชนจัดงานพิธี งานบวช งานศพ ที่จริงกรมศาสนาให้ปลูกต้นไม้เมื่อก่อนมีต้นมะพร้าว ต้นมะม่วงทั้งนั้นแต่เจ้าอาวาสให้โค่นเกลี้ยงเพราะเห็นแก่การจัดงานกุศล ลานจอดรถพวกมหรสพท่านชอบพวกนี้อย่างมาก จุดอ่อนคือวัยรุ่นลูกหลานไม่ค่อยเข้าวัดมีแต่คนต่างถิ่น นิยมวัดดูพวกเทคโนโลยีภาพยนตร์ ขายที่ขายทาง เสพยา บวชตามประเพณีครูเดียว ไม่ได้มีความเลื่อมใสจริง ๆ ส่วนจุดแข็งก็พวกโยมรุ่นเก่ายังรักษาศีลอุโบสถเสมอต้นเสมอปลาย การจัดการอนุรักษ์สู่การดำเนินการได้จริงต้องใช้วัดเป็นศูนย์กลางเน้นไปทางจริยธรรม คุณธรรม ตอนนี้มีน้อยยี่สิบหนึ่งวัดอุดมกลกันเยอะ ที่มาวัดมีแต่ขอพระเอาไปได้ดูหรือแปลว่ามีคุณค่าทางใด แต่อย่างไรกรรมอยู่ที่ตัวเขาเอง เมื่อก่อนมีพระไม้แกะสลักภายในอุโบสถหลังเก่าคือพระอานน้ำฝนมีคนมาขโมยไม่เหลือสักองค์¹³⁰

จุฬกรณ์ โสธนะ ให้ข้อมูลว่า การพัฒนามุคกลางในท้องถิ่นให้สามารถจัดการทรัพยากรนี้ มีคนที่เป็นตัวแทนของตำบลมีหน่วยอนุรักษ์ที่เป็นองค์กรเฝ้าระวังทางวัฒนธรรมแต่ผมว่ามันยังน้อยไป น่าจะสร้างให้คนมีความเข้าใจตรงนี้ช่วยกันดูแล สร้างให้เข้าใจว่าอนุรักษ์ไม่ได้เปลี่ยนแปลง อนุรักษ์คือการปรับปรุงให้เหมือนเดิมไม่ใช่เปลี่ยนแปลง นี่คือสิ่งที่เขาไม่เข้าใจพื้นที่ใดควรได้รับการอนุรักษ์พื้นที่ใดควรได้รับการพัฒนานั้น เส้นทางสุนทรภู่ออกมาให้อนุรักษ์มานานแล้ว อยากให้เป็นถนนสุนทรภู่อีกด้วยซ้ำ เคยเสนอเรื่องนี้แก่ผู้ว่าหลายคนทำถนนได้ใหม่จนถึงอนุสาวรีย์ กับอีกสิ่งหนึ่งที่ยากอนุรักษ์ของเก่า ๆ ตามเส้นทางนี้ไม่อยากให้ทำลายเสียดยั้งทางเกวียนและศิลาแลงสองข้างทางมันถูกแทรกเตอร์ไถทิ้งหมดแล้วเดี๋ยวนี้ไม่มีอะไรเหลือเลย ในส่วนของจังหวัดระยองยากอนุรักษ์พัฒนาคือ เมืองเก่า คือจะมีอาคารบ้านเรือนเก่าเป็นร้อย ๆ ปียู่ อยากให้มาช่วยกันดูแลถ้าทำได้ตามที่เสนอไปตรงนั้นอนุรักษ์เสร็จก็พัฒนาโครงสร้างหอที่ทุ่งศรีเมือง หอสูงเหมือนหอบรรหารที่สุพรรณบุรี ตลาดเมืองเก่าให้เป็นตลาดทุกเสาร์อาทิตย์อย่างตลาดบางพื้นที่ เช่น จะเข้เทรดตลาดร้อยปี สองร้อยปีก็ว่ากันไปถ้ามึงจอดรถที่ทุ่งศรีเมืองมาเที่ยวตลาดแล้วเวียนไปไหว้พระพุทธรูปสิริส จันทมณฑลเมืองแล้วก็ขึ้นรถกลับเ็นเมืองการทองเที่ยวครบวงจรแบบสมบูรณ์ ถ้ามีพิพิธภัณฑ์ด้วยก็ถือสิ่งที่น่าพัฒนามาก บนเส้นทางนิราศจะร้อยปีขึ้นขึ้นมาใหม่เช่น พืชพันธุ์ไม้ดั้งเดิม หรือพัฒนาสร้างขึ้นมาใหม่โดยอาศัยรากเดิมที่มีอยู่เป็นสิ่งที่อยากให้ทำ ตัวอย่างเช่นพุดถึงระกำ นำทำสวนระกำบนเส้นทางเดินแต่ละจุดน่าจะมีป้ายบอกทางกับสิ่งที่มันเป็นวัฒนธรรมชุมชนไว้ให้คนศึกษา เป็นการจุดประกายชุมชนให้ไปช่วยกันดูแลตรงนั้น จุดอ่อนคือสังคมไม่ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้เลยการศึกษาไม่ได้ให้ความรู้ในเรื่องพวกนี้ ส่วนใหญ่จะเน้นเรื่องการทำมาหากิน ความเป็นอยู่คงเป็นเรื่องลำบากที่จะให้เขาเข้าใจ แต่การส่งเสริมในอนาคตต่อไปมันน่าจะดีขึ้น การศึกษาเข้ามามีบทบาทกระตุ้นให้เด็กสำนึกตระหนักในการช่วยดูแลฟื้นฟู จุดแข็งที่ทำให้อยู่ได้คือ ความร่วมมือในแง่ความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อทางอะไรก็ดีถ้ามีการจุดประกายแล้วชุมชนคนบ้านระยองให้ความร่วมมือสูง สังเกตวัดจะสร้างโบสถ์ชาวบ้านมากขึ้นเต็มทีอย่างนี้ร่วมมือกันจัดการสู่การดำเนินปฏิบัติจริงอยู่ที่สภาวัฒนธรรมหมู่บ้าน ทำอย่างไรให้เห็นแก่นวัฒนธรรมของตัวเอง บางที่ดังมายังไม่รู้เลยว่าต้องทำอะไร บางทีของดี ๆ

เขามีแต่ไม่ออกสิ่งนี้ใครก็ตามที่เกี่ยวข้องน่าจะกระตุ้นให้ชุมชนทุกหมู่บ้านเห็นอะไรของตัวเอง แล้วเอาสิ่งเหล่านั้นมารวบรวมเพื่อที่จะอนุรักษ์ต่อยอดแล้วก็รวมกับหมู่บ้านทั้งหลาย ประสานงานกับองค์กรท้องถิ่นที่จะให้เงินให้ความร่วมมือ ให้ความสำคัญมาช่วยกันดูแลถ้าสังคมทุกฝ่ายไม่ช่วยกันดูแลผมว่ามันไปยาก อนุรักษ์เขาพอทำได้แต่ถ้าพัฒนาผมว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสำคัญที่สุดที่จะพัฒนาและทำการศึกษาว่ากันตรง ๆ บางครั้งคนทำงานวัฒนธรรมอยู่สำนักงานวัฒนธรรมยังไม่รู้วัฒนธรรมท้องถิ่น

ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยอง ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาคนในท้องถิ่นให้มีความรู้ความสามารถในการจัดการนั้นเราต้องรับรู้บริบทด้วย เพราะจากโลกาภิวัตน์ จากนานาชาติ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิด เราพยายามให้รู้และปลูกฝัง เพราะส่วนนี้เป็นส่วนที่สร้างคุณค่าหรือศักดิ์ศรีให้มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความสามารถพอกับการจัดการ เพราะมีหน่วยงานบางหน่วยที่ใกล้ชิดกันร่วมกันอนุรักษ์ กำหนดเป็นแผนงานหรือจัดสรรงบประมาณให้ดูแลก็ได้ ปัจจุบันมันไม่ได้อยู่ที่ระบบ บางครั้งความสำคัญอยู่ที่จิตใจ ถามว่าความพร้อมเขาทำได้ไหม เขาทำได้ ของเราก็ทำได้ แต่ส่วนใหญ่แล้วเราทำงานแบบบูรณาการ มันจะได้เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด เทศบาล อบจ. อบต. ชุมชน แม้กระทั่งเอกชน บริษัทมีการร่วมมือกัน เช่น ประเพณีแห่เทียนงานลอยกระทง งานตามเทศกาลต่าง ๆ เรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่นนี้เขาโคตรลอด พื้นที่ใดควรอนุรักษ์ พื้นที่ใดควรพัฒนานั้น เช่น เส้นทางที่พระเจ้าตากเดินทัพ แต่ตั้งไพร่พลที่วัดลุ่ม ที่วัดราชบัลลังก์ ที่ทะเลน้อย เป็นเส้นทางวัฒนธรรมโดยนำเสนอให้ตรงนี้มาพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นด้านอาหาร การแต่งกาย ที่อยู่อาศัย ประเพณี ภาษา อาชีพ ความเชื่อ นำมาดำเนินการพัฒนาร่วมกัน ให้ได้ประโยชน์และเป็นการต่อยอดแหล่งท่องเที่ยวได้ด้วยในการสร้างมูลค่าเพิ่มตรงนี้ แล้วก็อนุรักษ์ที่วัดตามที่ได้เรียนให้ทราบแล้ว ถ้าเราจะมาพูดถึงจุดอ่อนจุดแข็งต้องอาศัยความรู้และแผนพัฒนาของจังหวัด 4 ปี พ.ศ. 2553 - 2556 จุดแข็งผู้ว่าพูดเสมอ คือ อุตสาหกรรม แหล่งเกษตรกรรม และเป็นแหล่งท่องเที่ยวระดับประเทศ อันที่สองคือภาคเอกชนมีความเข้มแข็งและมีส่วนร่วมค่อนข้างสูงมากในการทำงานร่วมกัน ใช้ทรัพยากรร่วมกันเพื่อให้บรรลุจุดหมายด้านวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณภาพชีวิตต่าง ๆ สามทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ระยองติดทะเลน้ำไม่ท่วมมีการส่งออกสินค้า ที่อยู่ในเขตที่เอื้อต่อการพัฒนาอุตสาหกรรม เกษตรกรรม การท่องเที่ยว และการคมนาคมขนส่ง ห้าเป็นจังหวัดที่มีรายได้ประชากรสูงสุดในประเทศไทย จุดอ่อนคือปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นจุดสำคัญของประเทศหรือระดับโลก การอนุรักษ์หรือพัฒนาที่จะนำไปสู่การดำเนินการจริงได้นั้น เราควรกำหนดเป็นนโยบายหรือแผนการให้ชัดเจน ในภาพรวมของจังหวัดเราต้องบูรณาการ เพราะเราใช้กฎหมายหลายกระทรวงบางตัวต้องบูรณาการร่วมกันไปในทิศทางเดียวกัน ผู้การดำเนินการอย่างจริงจัง ไม่ว่าจะเป็นราชการ การศึกษา เอกชน ประชาชน ควรทำแผนร่วมกันเรียกว่า แผนระดับชุมชน แผนระดับจังหวัด สิ่งต่าง ๆ ที่เป็นจุดอ่อนและจุดแข็งสามารถนำมาพัฒนากำหนดเป็นประเด็นยุทธศาสตร์ของจังหวัด เช่น แหล่งท่องเที่ยวเราสามารถบริหารพัฒนาหรือส่งเสริมฟื้นฟู ความสะอาดปลอดภัย ไม่ให้เกิดอาชญากรรม หรือเป็นสังคมที่ดีอะไรต่าง ๆ เหล่านี้¹⁵²

เจ้าอาวาสวัดบ้านเก่า ให้ข้อมูลว่า การจะพัฒนาคนในท้องถิ่นให้มีความรู้มีการสังฆารวาสไปอบรม เพราะว่าจริง ๆ แล้วของมันอยู่ในบริเวณวัดพระจะต้องดูแลต้องบริหารแต่เขามีส่วนเป็นเจ้าของเหมือนกัน ทุกคนมีส่วนเท่ากันทุกสิ่งทุกอย่างมันต้องช่วยกันทั้งหมด พื้นที่อนุรักษ์และพื้นที่พัฒนาแต่เดิมคนบ้านเก่า รูปแบบบ้านไม่เหมือนที่อื่นทั่วไป บ้านไม่ค่อยเป็นแถวยาว เวลาเดินถึงกันหมด เวลาพักก็พักด้วยกันหมด มันสลายไปตามกาลเวลา แล้ววิวัฒนาการใหม่เป็นบ้านมีรั้วรอบมันพัฒนาดีไม่ดีไม่แน่ใจ มันไม่มีบ้านเก่า ดึกเก่าแล้ว บ้านไม้เชิงอนุรักษ์ไม่มีแล้วที่มีก็ 3 ชั้น (โบสถ์หลังเก่า เจดีย์ ศาลากลางน้ำ) ที่เห็นว่าเก่าที่สุด จุดอ่อนจุดแข็งส่วนใหญ่เขาไม่ค่อยสนใจไม่ค่อยรู้จักเรื่องวัฒนธรรมเหมือนอาตมา เราไม่ค่อยรู้จักรู้คุณค่า คนส่วนใหญ่จะเป็นอย่างนั้นมืออยู่กลุ่มเล็ก ๆ มากที่ขอบจริง ๆ มากอยู่ในหมู่บ้านที่อยู่ 500 หลังคาเรือน จะมีอยู่ประมาณ 1-2 หลังคาเรือนที่สนใจ การอนุรักษ์สู่การปฏิบัติได้จริงนั้น ต้องทำงานเป็นทีม วัดมีหลายเรื่องที่ต้องดูแลไม่ได้มีเฉพาะเรื่องนี้จะมุ่งลงไปได้ วัดไม่ค่อยมีรายได้ต้องหาเองทุกเรื่องทุกอย่าง หากเป็นไปได้จริง ๆ ต้องให้หลาย ๆ ส่วนช่วยกันอย่างพวก อบต. ชาวบ้านเพราะว่าเขามีพลังที่จะหาได้

133

ปลัดเทศบาลตำบลสุนทรภู่ ให้ข้อมูลว่า ท้องถิ่นควรพัฒนาบุคลากรในท้องถิ่นที่ให้ความรู้ก็จะต้องมี แต่เราต้องทำให้เขาเห็นภาพเพื่อให้เขาพยายามพัฒนา แม้กระทั่งความคิดของผม ผมมองว่าการควบคุมการ ออกแบบอาคารอันนี้มันเหมือนกันทั่วประเทศ เราไม่มีเอกลักษณ์ท้องถิ่นเกี่ยวกับข้อกำหนดสิทธิของเรา ความสามารถในการจัดการทรัพยากรขององค์กรท้องถิ่นเราคิดว่าทำได้เพราะมีเพียงไม่กี่จุดในสภาพปัจจุบัน พื้นที่ใดควรอนุรักษ์ถ้าเป็นสถานที่เกี่ยวเนื่องกับนิราศสวนอนุรักษ์ให้คงสภาพเดิม เพื่อเป็นจุดขายของการท่องเที่ยวพื้นที่ใดควรพัฒนานั้นได้แก่ บริเวณอนุสาวรีย์สุนทรภู่ และจุดที่เราอาจสร้างใหม่ขึ้น จุดอ่อนคือ กระแสความเจริญ ทำให้มูลค่าของที่ดินและของอะไรต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ทุกอย่างเลยต้องพัฒนาลงทุนในแง่ การสร้างรายได้ให้มากขึ้น ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาให้เป็นแหล่งอนุรักษ์ดั้งเดิม จุดแข็งคือเป็นแหล่งท่องเที่ยว ที่กลายเป็นแหล่งรายได้ให้กับคนในท้องถิ่น จุดอ่อนอีกประการคือคนในพื้นที่ไม่เคยอ่านนิราศเมืองแกลง ทำให้ไม่สนใจว่าแต่ละที่สำคัญอย่างไร แต่ถ้าเราสร้างจุดขึ้นมาได้จะเป็นการดึงให้คนมาสนใจจุดต่าง ๆ ได้ วิธีการอนุรักษ์พัฒนานำไปสู่ปฏิบัติการได้จริงนั้น ปัจจุบันสมาชิกต่าง ๆ ให้ความสำคัญกับตรงนี้อยู่แล้ว แต่ยังขาดระบบขั้นตอน ที่สำคัญคือการวางผังเมือง ควรวางผังเมืองแต่ละจุดที่เป็นแหล่งสำคัญว่าเราจะทำ อะไร ใช้พื้นที่มากน้อยแค่ไหน อีกทั้งต้องระดมแนวความคิดในการพัฒนาแต่ละจุด และวางแผนพัฒนาใน 10-20 ปีข้างหน้า เพราะงานตรงนี้ต้องใช้เงินและผู้เชี่ยวชาญในแต่ละด้านในการพัฒนา และสุดท้ายจะทำ อย่างไรให้ประชาชนในพื้นที่ นักเรียน นักศึกษา คนรุ่นใหม่ได้เข้าใจและอนุรักษ์ต่อไปในอนาคต¹³⁴

สุเทพ จันทรพราหมณ์ ให้ข้อมูลว่า วันเมื่อเทศบาลสุนทรภู่มีอยู่ 2 ตำบล คือ ตำบลกร่ำ กับ ตำบลตะพง ตัวนายกไมใช่คนตำบลกร่ำ สิ่งอะไรที่ว่า จะสร้างเป็นถาวรวัตถุหรือต้องลงทุนเขาไปทางนั้นหมด กร่ำไม่ได้มองเลขอนุสาวรีย์วันนี้นึกถึงจากตู้บริจาคอย่างเดียว พอฟังชาวบ้านเขาได้กันมาก ก็ส่งพนักงานเทศบาล 2 คน มาตัดแต่งต้นไม้ภายในอนุสาวรีย์ เงินบริจาคจากตู้มันเหลือเฟือ ปีหนึ่งดอกผลที่อยู่ในตู้ทำได้สบาย การจัดงานหลวงปู่แต่ละปี เทศบาลไม่ต้องออกเท่าไร เพราะว่างบ อบจ. เพราะเป็น

งานของจังหวัด เขาไม่ทำจริง รูปแบบอาคารพิพิธภัณฑ์ผมว่ามันไม่เข้ากับอนุสาวรีย์เลย แล้วที่ตั้งไม่เหมาะสม จริงแล้วฉากหลังอนุสาวรีย์ควรเป็นธรรมชาติให้เห็นเป็นทุ่งโล่งชายทะเล อาคารมันมีได้แต่น่าจะหาที่ตรงอื่น ไม่ใช่บังภูมิทัศน์ รูปแบบอาคารก็ไม่เข้ากับความเป็นไทยเลย ในยุคที่วสุนทรภู่มาที่นี่ บ้านแถวนี้น่าจะเป็นบ้านไม้ด้วยซ้ำ เพราะว่าแถวนี้ยังล้าหลังมากอย่างที่ว่า “เนื้อปิ้งอ่องอ่อง เนื้อค่างขี้ว” อะไรพวกนี้พอเห็นสภาพคนที่กินอาหารอย่างนี้ ใจห้านี้ผมดูไม่ออกเลย จากกรมศิลปากรทั้งนั้นเลย ถ้าจะว่าออกแบบตามประโยชน์ใช้สอยก็ไม่ใช่ เพราะก่อนออกแบบควรจะมีห้องอะไรบ้าง แล้วค่อยมาสร้างเป็นอาคาร แต่ภายในนี้มันโล่ง ๆ ไม่ใช่สร้างอาคารแล้วจะเอาอะไรไปติดตรงไหนได้บ้าง มันผิดพลาดการออกแบบพิพิธภัณฑ์ รื้อทิ้งหลัง ห้องน้ำก็ดันสกปรกไม่มีคนดูแล ผมสอนเด็กยังบอกเลยว่า ไม่มีจังหวัดไหนเขาเอาอุตสาหกรรมมานำคำขวัญ เช่นเดียวกับระยองที่ว่า “อุตสาหกรรมก้าวหน้า น้ำปลารสเด็ด เกาะเสม็ดสวยหรู สุนทรภู่กวีเอก” เพราะอุตสาหกรรมมีแค่มลพิษไม่มีใครเอามาเป็นคำขวัญกัน การปลูกฝังเด็กเป็นอีกวิธีหนึ่ง แม้เด็กอยู่กับเราไม่นาน แต่ความหวังนี้เขาต้องได้อะไรจากเราไป เวลาสอนเราไม่ได้สอนวัฒนธรรมอะไรมากนัก แต่ใช้วิธีสอดแทรกให้ตลอด อย่างเช่น วัฒนธรรมทางด้านภาษา ขาวระยองมีภาษาถิ่นที่เป็นรากเง้าเป็นสิ่งที่มีความค่า ไม่ใช่ไปพูดแล้วอายเขา เพราะบางที่นักเรียนพูดไม่เป็นเลยก็มี เพราะทางบ้านอยากให้ลูกทันสมัยก็สอนภาษากลางไม่พูดภาษาถิ่น คนระยองจริง ๆ แล้วไม่ใช่ล้าหลังทำย่ำ ๆ แต่ทางจังหวัดเขาใช้ การอนุรักษ์ให้สอดคล้องกับการพัฒนา ที่ ๆ จะอนุรักษ์ไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา มีอยู่ 2 ที่ คือ โรงเรียนกับวัด วัดมีบทบาทมากกว่าโรงเรียนเพราะคนอยากทำบุญกับวัดเพื่อไปสวรรค์มากกว่าทำบุญกับโรงเรียน แต่วัดก็ไม่สนใจ อย่างวัดในท้าว น่าจะเป็นตัวหลักรวบรวมสิ่งเหล่านี้แต่หลวงพ่อบังคับปัจจุบันไม่สนใจ แม้แต่วัดกร้าวเวลาเรือวัดสร้างใหม่ ของเดิม ๆ ประติมากรรมไทยกองทิ้งไว้ได้จนหมดแทนที่จะยกไปใหม่แล้วทำให้ดีขึ้น เขาไม่อนุรักษ์ วัดจะกลายเป็นโรงแรมแล้ว ยกภูมิเหมือนห้องมีแอร์ติดโอบสัปดาห์ประเพณีไทยที่มีชื่อฟ้าใบระกา จะไม่มีแล้ว เหมือนว่าไปดูจากไหน ถูกใจเขาเอารูปแบบตามนั้น ไม่ได้ดูคุณค่าของท้องถิ่นของเราเป็นอย่างไร จะทำอะไรไม่ดูรากเง้าตัวเอง หรือจะศึกษาเฉพาะว่ากรรมการเป็นคนที่ไม่ได้รักทางวัฒนธรรม ส่วนอนุสาวรีย์สุนทรภู่หลังเปลี่ยนภูมิทัศน์แล้ว เราไม่สามารถทำอะไรได้เลย กรมศิลปากรเขามาดูแลหมด¹³⁵

นายกเทศมนตรีบางละมุงให้ข้อมูลว่า ควรมีการพัฒนาคนในท้องถิ่นให้มีความรู้เคยพยายามศึกษาการเดินทางของพระเจ้าตากหาไว้เพื่อเผยแพร่ตอนมีงานเพื่อทำเป็นเล่มแจกให้ชาวบ้านเขารู้ การศึกษาสามารถในการจัดการคิดว่ามีความรู้เพียงพอเพราะพื้นที่นี้มีโบราณสถานแห่งเดียว ส่วนพื้นที่ที่จะอนุรักษ์ได้แก่วัดท่ากระดาน และป่าชายเลนผมจะทำตรงนั้น¹³⁶ ผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชลบุรี ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาคนในท้องถิ่นให้มีความรู้มันสำคัญเพราะท้องถิ่นทุกตำบล ทุกหมู่บ้าน อำเภอ เขาจะแยกเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน มีนายกล้วนต่าง ๆ ของหัวหน้าส่วนเหล่านั้น แต่ละที่เจ้าหน้าที่มีความรู้ ดังนั้นเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ น่าจะมีความรู้ เมื่อเราไต่ถามมาก็จะมีโครงการจัดอบรมในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรมและมีอาสาสมัครตัวเล็ก ๆ เป็นมัลกุเทศน้อย เอาเด็กมาสอนกันต่อ ๆ ไป กรณีขององค์กรท้องถิ่นความสามารถของเขาจริง ๆ นั้นมี แต่อาจให้ความสนใจน้อย อาจไปทำด้านอื่น ๆ แทน จึงควร

เป็นหน้าที่ของประชาชนทุกคนภายในหมู่บ้านนั้นช่วยกัน จะไปหวังพึ่งเขาอย่างเดียวก็ไม่ได้ ท้องถิ่นเป็นหน้าที่ของเทศบาลที่จะต้องดูแล แต่เขาขาดเรื่องงบประมาณ อย่างเราคิดจะทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจังหวัดเรามีสถานที่แล้ว ขออนุญาตเรียบร้อยแล้ว แต่ไม่สามารถดำเนินการได้เพราะงบที่มีได้รับบริจาคไม่มาก จึงจำเป็นต้องหน่วยงานต่าง ๆ ต้องมาช่วยกัน จุดอ่อนในที่นี้คือ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้ความสนใจน้อยหรือไม่ให้ความสำคัญเลยก็ว่าได้ เราคิดจะปรับปรุงทำใหม่ โดยอยากรื้อบ้านเก่า ออกหมดสร้างเป็นตึกเป็นอาคารให้เช่า จะทำให้มีรายได้มาก ส่วนจุดแข็งคือ บางแห่งมีหน่วยงาน ประชาชน หรือภาคเอกชน รวมทั้งท้องถิ่นเห็นความสำคัญ แต่เป็นส่วนน้อย จุดอ่อนจะมีมากกว่า การที่จะประสบความสำเร็จหรือปฏิบัติได้จริง คือ ระดับผู้ใหญ่เขาต้องเอา ในระดับประเทศต้องเห็นความสำคัญของเราที่มีอยู่ แต่งบที่ให้กระทรวงวัฒนธรรมมาดูแลด้านนี้มีเพียงเล็กน้อย จะไปขอเขากี่วงบไม่มี ฉะนั้นเราจะมาปรับปรุงพัฒนาให้เป็นสิ่งเชิดหน้าชูตาก็เป็นไปได้ เพราะงบประมาณไม่มี¹³⁷

รองนายกเทศมนตรีเมืองชลบุรีให้ข้อมูลว่า ถ้าเราไม่พัฒนาบุคลากรในท้องถิ่นให้มีความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีมันก็จะหายไปเลย วัฒนธรรมทางการรำ การกินอยู่ ถ้าไม่มีความรู้หายไปแน่นอน ส่วนความสามารถขององค์กรท้องถิ่นนั้น งบประมาณเราให้ได้ แต่ช่างฝีมือเราไม่มีจริง ๆ ช่างเราไม่มีความรู้เรื่องโบราณสถานด้วยต้องศึกษาโดยตรง¹³⁸

สมพล พงศ์ไทย ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาท้องถิ่น การดูแลท้องถิ่น การบริหารจัดการท้องถิ่นเป็นเรื่องของ อบต. เทศบาล สุขาภิบาล สิ่งนี้คือหน้าที่โดยตรงเขาปฏิเสธความรับผิดชอบไม่ได้ เพราะมันอยู่ในกฎหมาย เขาต้องทำแต่กว่าจะทำได้คงเสียเวลา หากเป็นองค์กรที่เกิดขึ้นมาและมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันแล้วคงได้ ไม่เหมือนกับองค์กรเกิดใหม่ลงยาก และต้องมีองค์กรผู้นำอีกชั้นหนึ่ง เช่นมหาวิทยาลัยหรือองค์กรการศึกษาอะไรพวกนี้ เราต้องเข้าไปกระตุ้นเขา ช่วยเหลือเขาเชิงวิชาการแล้วจะไปได้ดี การที่องค์กรท้องถิ่นมองแต่ภาพใหญ่ ๆ เช่น วัดสำคัญ ๆ ไม่มองลึกถึงบ้านเรือน ชุมชนเอกลักษณ์ดั้งเดิม ของชุมชนชาวเล เขาไม่ได้เห็น ไม่ได้มองเลย เพราะเห็นว่าไม่มีความหมายที่จะให้เกิดในสมัยช่วง 4 ปีของเขา มันยากแต่มีวิธีจัดการคือ ต้องอาศัยเจ้าหน้าที่อื่น เช่น การทำเป็นโครงการระยะยาวที่ไม่ว่าใครจะเข้ามาเป็นผู้บริหารต้องมาดำเนินการเรื่องนี้ เหมือนรัฐบาลที่ทำแผนงบประมาณระยะต่อเนื่อง จึงต้องช่วยกันเวลาทำแผนพัฒนาท้องถิ่นต้องบรรจุเรื่องการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมเข้าไปให้ได้ ส่วนงบจะมากหรือน้อยอยู่ที่เขามองอะไร เข้าไปในแผนแล้วหลุดไม่ได้อันนี้ถือสำคัญน่าจะดีขึ้น เป็นภาพพันธกิจมหาวิทยาลัย เพราะมหาวิทยาลัยก็เพิ่งบรรจุคำว่าทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมนี้ เมื่อประมาณสามปีมานี้เอง ก่อนหน้านี้นี้ไม่มีพูดถึง พันธกิจของมหาวิทยาลัย การอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีไม่ใช่สำเร็จรูปตามปฏิทินแต่น่าจะมองอะไรให้กว้างและลึก ที่ติดตามปฏิทินแล้วถึงจบ มันต้องสร้างจากความรู้สึก ลงไปสู่บ้านเกิด ผู้ท้องถิ่นของเขา ควรมีการวางแผนพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาทุกอย่างมีแนวความคิด แนวความคิดที่แยกตัวสองตัว ตัวแรกคือ มาตรฐานการครองชีพถ้าชาวบ้านยังอยู่ไม่เป็นสุข สร้างมาตรฐานการครองชีพไม่ได้ ตัวที่สองคือคุณภาพชีวิตก็ไม่ปรากฏคุณภาพชีวิตมันครอบคลุมไปหมด ไม่ได้สอนให้เห็นคุณภาพชีวิต ไม่ได้ให้เห็นแก่สังคม ไม่ได้สอนสิ่งแวดล้อม ทุกวันนี้ก็เพื่อตัวเอง เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีก็ต้องสร้าง

สิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นก่อน คุณภาพชีวิตมันเป็นทุนต่อทุนไปเรื่อย ๆ ถ้าเราเอามาตรฐานการครองชีพเข้าไปจับ ให้ความเป็นอยู่ดีขึ้น เราก็ต้องทำลายสิ่งแวดล้อมไปโดยปริยาย ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรม สถานที่โบราณสถานต่าง ๆ เราทำลายเพื่อสร้างสิ่งต่าง ๆ เพื่อมากินกัน เพื่อมาเสพกันไม่รู้จักจบ วันหนึ่งเรากินพวกนี้หมดก็คือจบ พื้นที่ในการอนุรักษ์หรือพัฒนาเป็นสิ่งที่ระบุลงไปไม่ได้ ไม่เหมือนอยุธยา อยุธยามันตายไปแล้วจึงสามารถระบุได้ว่าตรงไหนเป็นอะไร แต่ในชลบุรียังไม่ตายยังเป็นแหล่งอาศัยของชุมชน จะระบุแบ่งเขตไม่ได้ แต่ต้องระบุเชิงกิจกรรมมากกว่า ว่ากิจกรรมใดทำลายสภาพแวดล้อม กิจกรรมใดเสริมสร้างสิ่งแวดล้อมและคุณภาพของชีวิต เราคงไม่สามารถไปขีดได้ว่าตรงนี้เป็นเขตอนุรักษ์ห้ามก่อสร้าง เพราะไม่เหมือนอยุธยา จุดแข็งของท้องถิ่น จุดแข็งมีสองเรื่องคือ มีทรัพยากรที่มีคุณค่า และมีกลุ่มคนที่รวมกันเป็นกลุ่มก้อน โดยเฉพาะกลุ่มข้าราชการบำนาญ เป็นกลุ่มที่มีบารมี พูดอะไรแล้วมีคนฟัง ส่วนจุดอ่อน คือ มีคนในระดับรากหญ้ามาก คนพวกนี้แบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มคนหากินวันต่อวัน และกลุ่มคนมีรายได้พอกิน จะต้องสร้างให้กลุ่มคนพวกนี้มีหลักประกันของชีวิต ดังนั้นจุดอ่อนคือความเหลื่อมล้ำของคนในชุมชน ทำอย่างไรที่จะทำให้การอนุรักษ์หรือการพัฒนานำไปปฏิบัติจริงได้ เป็นเรื่องใหญ่มาก แต่ที่หนีไม่พ้นคือ ท้องถิ่นต้องทำสำหรับท้องถิ่น องค์กรในท้องถิ่นต้องใช้เวลาและก็จัดกันตามมติหรือข้อตกลงของกลุ่มให้ยั่งยืน โดยอาศัยมาตรการกฎหมายเข้ามา คือ รับเข้าไปในแผนพัฒนาท้องถิ่น เทศบาลต้องเอาเข้าแผนระยะยาว และสถาบันการศึกษาต้องเป็นตัวช่วย ¹³⁹

ประมวล ชำนาญชำนันท์ ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาในท้องถิ่นให้มีความรู้ในการจัดการ ควรทำแต่ละคนทำยาก ซึ่งองค์กรท้องถิ่นมีแต่เขาไม่เห็นความสำคัญถ้าเขาจะทำก็ทำได้ ส่วนพื้นที่ควรอนุรักษ์ได้แก่ศาลาพังทลาย และศาลเจ้าควรปรับปรุงให้ดีขึ้น จุดอ่อนการบริหารไม่จริงจัง จุดแข็งอยู่ที่ประชาชนมีความเลื่อมใสต่อศาลเจ้า ซึ่งการจะทำให้การอนุรักษ์พัฒนานำไปปฏิบัติจริงได้นั้น ทางเราต้องร่วมมือกับชาวบ้าน ¹⁴⁰ ผู้อำนวยการกองการศึกษาเทศบาลแหลมฉบังให้ข้อมูลว่า ควรให้เขารู้โดยระดมหารือด้วยการเอาคนในพื้นที่ให้เขารู้ว่าการพัฒนาต้องทำอะไร เพราะบางครั้งการพัฒนาเป็นการทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ องค์กรปกครองท้องถิ่นมีความสามารถในการจัดการหรือไม่ มีการอนุรักษ์วัฒนธรรมจารีต ประเพณี เป็นหน้าที่ของกองการศึกษา แต่เจ้าหน้าที่ที่เป็นหัวหน้างานวัฒนธรรมประเพณีเขาไม่รู้เรื่องนี้ มีแต่งานสงกรานต์ที่เป็นงานสากล งานปีใหม่ วันเด็ก ลอยกระทง ซึ่งประเพณีที่น้อยมากมีแค่ 3 โครงการ ใน 1 ปี ขณะที่แม่ฮ่องสอน 16 โครงการ เป็นทั้งสากลและประเพณีแต่ละเดือนของเขาด้วย และเนื่องจากคนพื้นที่รวบ ไม่เห็นค่าของวัฒนธรรม เรื่องงานประเพณีเพิ่งทำไปแล้วเป็นปีแรก ปีนี้ปีที่สอง จับน้องมานั่งใจกระเบน ใส่เสื้อล่อกระเช้า นายก้อฮือฮามากไม่เคยเห็นเสื้อลายดอก บอกว่านี่วัฒนธรรมไทยจริง ๆ ปัจจุบันปีนี้ใส่ชุดไทยหมดนะ นายกก็โอเค ทีมงานที่มีโอเคเต็มแข้งก็โอเค เรื่องงบประมาณไม่มีปัญหา ท้องถิ่นที่ควรวางแผนแบ่งเขตพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์พัฒนา การแบ่งเขตพื้นที่ให้เป็นระเบียบที่ทำได้ ไม่เหมือนอยุธยา ในสังคมเมืองที่มันไม่ต้องการอยู่ในกรอบพื้นที่เดิม เพราะมันรวมพื้นที่หมดแล้ว ส่วนการอนุรักษ์และพัฒนามันอยู่ด้วยกันได้ เช่น ในโบสถ์เราอนุรักษ์ ส่วนสภาพแวดล้อม

รอบ ๆ เราพัฒนา จะทำให้รู้สึกว่าเป็นการพัฒนาเพื่ออนุรักษ์อะไรทำนองนี้ แต่ขณะนี้ไม่เป็นเช่นนั้น ทั้งโรงเรียนและบริเวณรอบ ๆ มันสกปรก เป็นการอนุรักษ์แบบไม่รู้ พื้นที่ใดควรอนุรักษ์พื้นที่ใดควรพัฒนา

จริง ๆ แล้วการอนุรักษ์กับการพัฒนามันอยู่ด้วยกันได้ เกี่ยวกับแหลมฉบัง เดิมมีแหลมฉบังเดียว คือ แหลมฉบังเก่า เมื่อการทำเรือเข้าซื้อพื้นที่ตรงนั้น รวมทั้งบริเวณพื้นที่แหลมฉบังใหม่ตรงสี่แยก จากนั้นก็ให้วัดและโรงเรียนย้ายมา ชาวบ้านนั้นบางส่วนก็ย้ายมา บางส่วนก็ไม่มา เลยทำให้มีทั้งแหลมฉบังเก่าและแหลมฉบังใหม่ และมีทั้งวัดแหลมฉบังเก่าและวัดแหลมฉบังใหม่ เหตุผลของชาวบ้านพวกที่ไม่ย้าย เราเขามีอาชีพประมงที่ยังคงใช้ชีวิตตามวิถีดั้งเดิม เรื่องเมืองบางละมุงเก่า เหมือนพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต ในชุมชนเขาไม่รู้ตัวเพราะเขาอยู่กันมาอย่างนี้ จะทำอย่างไรให้มันดูสะอาดเรียบร้อย จัดขยายอย่างไรให้ดูเหมาะสม ไม่ใช่ปล่อยเป็นซากศพพัง เรื่องนี้ได้คุยกับรองนายก ว่าทำอย่างไรให้คนเข้ามาในแหลมฉบังนี้ เพราะอาหารทะเลที่ขายอยู่ริมถนนก็มาจากที่นี่ เรามีต้นแหล่งใหญ่ตรงนี้ ถูกว่าข้างนอก ทำอย่างไรจึงจะสามารถดึงคนเข้ามา เหมือนตลาดสามชุก ท่านรองก็โอเค อาจทำเป็นร้านอาหารรอบทะเล หรือแบบโฮมสเตย์ออกทะเลไปกับเขา แล้วกลับมาอนที่บ้านเขา น่าจะทำได้เพราะตรงนี้ยังไม่มี นายกบอกว่า ที่มีชลินไปจับตรงสี่มุมเมือง ลองไปสืบดู มันเป็นที่ตั้งทัพของพระเจ้าตากและทพหม้อข้าวหม้อแกงที่นั่น เขาเล่ากันว่าอยู่ตรงนั้นที่เรียกว่าทุ่งร้าง ก่อนเดินทางไปจับทพบุรี จริง ๆ แล้วน่าจะหาครูที่เกษียณอายุแล้วคนหนึ่ง ครูเกษียณแล้วเรื่องนี้ จุดอ่อนจุดแข็งในการพัฒนาท้องถิ่น จุดแข็งในพื้นที่นี้คือ งบประมาณ ส่วนจุดอ่อนคือ ไม่มีเจ้าหน้าที่เรื่องนี้โดยเฉพาะ อีกทั้งประชาชนที่นี้ต้องออกไปทำงานไปทำมาหากิน ไม่เหมือนที่อื่น ๆ ที่เขาอยู่กับบ้านมีเวลามากราบโน่นทำนี่ให้ มันเป็นจุดอ่อนของสังคมเมือง การทำให้วิถีอนุรักษ์หรือพัฒนาดำเนินการสู่การปฏิบัติจริงได้นั้น เทศบาลมีแผนที่จะทำ จากแผนมาสู่การปฏิบัติในเทศบาลัญญัติ คือ งบประมาณ แล้วก็ดำเนินงาน ในขั้นแรกเกี่ยวกับเรื่องนี้ต้องหาผู้มีความรู้ จัดเชิญประชุมอย่างกรมศิลปากร ผู้นำชุมชนที่มีความรู้ เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ เราทำได้และก็จะทำในเร็ว ๆ นี้ ¹⁴¹

เจ้าอาวาสวัดบางละมุง ให้ข้อมูลว่า การพัฒนาคนในท้องถิ่นให้มีความรู้การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีนั้น ปกติแล้วเทศบาล หัวหน้าชุมชนเขารับผิดชอบส่วนเรื่องความรู้นั้นเท่าที่รู้มาหัวหน้าชนมีการประสานกับเทศบาลในด้านการกระทำสิ่งต่าง ๆ เขาก็ให้ความสนใจเป็นอย่างดี กรณีว่าพื้นที่ใดควรอนุรักษ์หรือพัฒนา ประเด็นนี้ควรเป็นของทางส่วนราชการมาใส่ใจให้การสนับสนุน ¹⁴² ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อยให้ข้อมูลว่า ควรมีการพัฒนาในท้องถิ่นให้มีความรู้ในการจัดการทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น และองค์กรปกครองท้องถิ่นมีความรู้เพียงพอในการจัดการ แต่งบประมาณต้องมีการช่วยจากส่วนกลาง พื้นที่ควรอนุรักษ์และพัฒนานั้นควรเป็นแถว ๆ ศาลหลักเมือง ควรพัฒนาถนนให้สัญจรได้สะดวก วัดใหญ่ก็น่าพัฒนาให้ดีกว่านี้ จุดอ่อนจุดแข็งในการพัฒนาท้องถิ่น จุดอ่อนคือประชาชนขาดความรู้ต้องได้รับคำแนะนำจากภาครัฐ จุดแข็งคือความร่วมมือร่วมใจของชุมชนในท้องถิ่น ส่วนการจะทำให้การอนุรักษ์พัฒนาปฏิบัติได้จริงต้องให้งบประมาณ จะทำอะไรต้องใช้งบประมาณ ¹⁴³

สรุปข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสอบถาม

จากการสอบถามจำนวน 100 ชุด มีผู้ตอบแบบสอบถามเป็นเพศชาย 35 คน เพศหญิง 65 คน อายุต่ำกว่า 20 ปี 3 คน 20 – 29 ปี 20 คน 30 – 39 ปี 29 คน 40 – 49 ปี 32 คน 50 – 59 ปี 15 คน และ 60 ปีขึ้นไป 1 คน ระดับการศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น 1 คน มัธยมศึกษาตอนปลาย/ปวช. 7 คน อนุปริญญา/ปวศ. 10 คน ปริญญาตรี 62 คน ปริญญาโท 19 คน และปริญญาเอก 1 คน อาชีพ ค้าขาย / ธุรกิจส่วนตัว 1 คน ลูกจ้าง / พนักงานบริษัท 18 คน รับราชการ / รัฐวิสาหกิจ 76 คน นักเรียน / นักศึกษา 4 คน และข้าราชการบำนาญ 1 คน จังหวัดที่สังกัดคือ ชลบุรี 65 คน และระยอง 35 คน

วิเคราะห์ข้อมูลที่เก็บรวบรวมโดยดำเนินการดังนี้

1. ค่าเฉลี่ยเลขคณิตของแบบสอบถามที่เป็นมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ ถือเกณฑ์ในการแปลความ ดังนี้

ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น

4.50 – 5.00 หมายถึง	มีความรู้เป็นอย่างดี
3.50 – 4.49 หมายถึง	มีความรู้
2.50 – 3.49 หมายถึง	พอรู้
1.50 – 2.49 หมายถึง	ไม่แน่ใจ
1.00 – 1.49 หมายถึง	ไม่รู้

การเห็นคุณค่าทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น

4.50 – 5.00 หมายถึง	เห็นคุณค่าในระดับมากที่สุด
3.50 – 4.49 หมายถึง	เห็นคุณค่าในระดับมาก
2.50 – 3.49 หมายถึง	เห็นคุณค่าในระดับปานกลาง
1.50 – 2.49 หมายถึง	เห็นคุณค่าในระดับน้อย
1.00 – 1.49 หมายถึง	เห็นคุณค่าในระดับน้อยมาก

การมีส่วนร่วมอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น

4.50 – 5.00 หมายถึง	มีส่วนร่วมอย่างมาก
3.50 – 4.49 หมายถึง	มีส่วนร่วมบ่อย
2.50 – 3.49 หมายถึง	มีส่วนร่วมบ้าง
1.50 – 2.49 หมายถึง	มีส่วนร่วมน้อย
1.00 – 1.49 หมายถึง	ไม่เคยมีส่วนร่วม

ตารางที่ 1 แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น ตามความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง

ข้อ	ปัจจัยเบื้องต้น	$\bar{X}$	SD	ระดับความรู้
1.	ท่านทราบหรือไม่ว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้ให้สิทธิและเสรีภาพแก่ปวงชนชาวไทยในการจัดการวัฒนธรรม จารีตประเพณี และศิลปะ	3.42	0.91	พอรู้
2.	ท่านมีความรู้เกี่ยวกับทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นและวัฒนธรรม เกี่ยวเนื่อง	3.05	0.70	พอรู้
3.	ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นมีหลักฐานปรากฏบนเส้นทางนิราศ เมืองแกลงในชุมชนของท่าน	2.88	0.96	พอรู้
4.	ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นเป็นเรื่องราวแสดงให้เห็นถึงภูมิหลัง วัฒนธรรม ภูมิสังคมฯ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน	3.51	0.81	มีความรู้
5.	ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นเป็นมรดกของชุมชนแสดงให้เห็นถึงความเจริญ และพัฒนาการของสังคมมาโดยลำดับ	3.75	0.71	มีความรู้
6.	การให้ความสำคัญกับทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นควรคำนึงถึงความเก่าแก่เป็นหลักใหญ่	3.55	0.86	มีความรู้
7.	ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นในชุมชนปัจจุบันได้ถูกทำลายมีความเสียหายไปมาก	3.55	0.86	มีความรู้
8.	จากข้อ 7 การทำลายนั้นเกิดขึ้นจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของผู้คน	3.49	0.83	พอรู้
9.	ทรัพยากร โบราณคดีถูกทำลายลงไปเป็นผลมาจากคนในชุมชนไม่เห็นคุณค่าและประโยชน์	3.63	0.83	มีความรู้
10.	ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นมีศักยภาพในหลายด้าน เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ทางสังคม เศรษฐกิจฯ	3.67	0.77	มีความรู้
เฉลี่ย		3.45	0.87	พอรู้

จากตาราง 1 ปรากฏว่า ระดับความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นอยู่ในระดับพอรู้แสดงว่า ผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้องพอรู้เกี่ยวกับทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่น

ตารางที่ 2 แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านการเห็นคุณค่าของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น ตามความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง

ข้อ	ปัจจัยเบื้องต้น	$\bar{X}$	SD	ระดับการเห็นคุณค่า
1.	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเป็นมรดกทางวัฒนธรรม สร้างความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่น	4.18	0.74	มาก
2.	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความเป็นมาของสังคมและวัฒนธรรม	4.20	0.71	มาก
3.	ท่านรู้สึกเสียดายหากทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นถูกทำลายลงไป	4.39	0.77	มาก
4.	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเป็นการสะท้อนถึงภูมิปัญญาของช่างในอดีต	4.30	0.71	มาก
5.	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นสามารถนำมาใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นได้อย่างหลากหลาย	4.26	0.73	มาก
6.	ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเป็นสิ่งมีคุณค่านำมาส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวได้	4.29	0.71	มาก
7.	ทรัพยากรโบราณคดีช่วยสร้างความรู้สึกรักและความผูกพันให้เกิดขึ้นในท้องถิ่น	4.13	0.69	มาก
8.	ชุมชนต้องช่วยกันดูแลรักษาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นอย่างดีที่สุด	4.25	0.77	มาก
9.	ในกรณีทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นเกิดการชำรุด เสียหาย ต้องได้รับการบูรณะ ปฏิสังขรณ์อย่างถูกต้อง	4.33	0.73	มาก
10.	การจัดการดูแลควรมีคณะเฝ้าระวังทรัพยากรโบราณคดี และมรดกวัฒนธรรมอื่นในท้องถิ่นอย่างชัดเจน	4.15	0.82	มาก
เฉลี่ย		4.25	0.74	มาก

จากตาราง 2 ปรากฏว่า ระดับการเห็นคุณค่าของทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นในระดับมากแสดงว่าผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้องเห็นคุณค่าของทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่นมาก

ตารางที่ 3 แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรโบราณคดี
ท้องถิ่นตามความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง

ข้อ	ปัจจัยเบื้องต้น	$\bar{X}$	SD	ระดับ การมีส่วนร่วม
1.	ท่านเคยมีส่วนร่วมในการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรโบราณคดีบน เส้นทางนิราศเมืองแกลง	2.17	1.02	มีส่วนร่วมน้อย
2.	ท่านมีบทบาทต่อการจัดการทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นทั้งทางตรง และทางอ้อม	2.39	0.85	มีส่วนร่วมน้อย
3.	ท่านมีการอนุรักษ์ด้วยวิธีการที่เหมาะสมเพื่อการทำนุบำรุงรักษา ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่น	2.62	0.95	มีส่วนร่วมน้อย
4.	ท่านมีการอนุรักษ์ทรัพยากร โบราณคดี ดำเนินควบคู่ไปกับการ จัดการสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง	2.71	0.90	มีส่วนร่วมน้อย
5.	ท่านมีการประชุมวางแผนร่วมกัน เกี่ยวกับการตัดสินใจด้านการ จัดการทรัพยากร โบราณคดีและมรดกทางวัฒนธรรม	2.29	0.99	มีส่วนร่วมน้อย
6.	ท่านมีการระดมทรัพยากร (คน เงิน สิ่งของ และสถานที่) และ เทคโนโลยีท้องถิ่น (เครื่องมือ) เพื่อการจัดการทรัพยากร โบราณคดี	2.15	0.97	มีส่วนร่วมน้อย
7.	ท่านมีการบูรณะ ปฏิสังขรณ์ทรัพยากร โบราณคดีให้ฟื้นคืนชีวิตใหม่	2.16	0.94	มีส่วนร่วมน้อย
8.	ท่านมีการจัดอบรมให้ความรู้ วิธีการดูแลรักษาทรัพยากร โบราณคดี แบบพื้นบ้านทั่วไปให้กับชุมชน	2.25	1.06	มีส่วนร่วมน้อย
9.	ท่านมีการส่งเสริม สนับสนุนให้โรงเรียนได้มีส่วนร่วมในการ อนุรักษ์ ฟื้นฟู ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่น	2.46	1.08	มีส่วนร่วมน้อย
10.	ท่านมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น หรือวางแผนอนุรักษ์ รักษา ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่น	2.46	1.06	มีส่วนร่วมน้อย
เฉลี่ย		2.37	1.00	มีส่วนร่วมน้อย

จากตาราง 3 ปรากฏว่า ระดับการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นอยู่ในระดับมี
ส่วนร่วมน้อย แสดงว่า ผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วม
อนุรักษ์ทรัพยากร โบราณคดีท้องถิ่นด้วย

ตารางที่ 4 แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านการมีส่วนร่วมพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น ตามความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง

ข้อ	ปัจจัยเบื้องต้น	$\bar{X}$	SD	ระดับ การมีส่วนร่วม
1.	ท่านมีการวางแผนเพื่อการพัฒนาศักยภาพทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นตามลำดับคุณค่า คุณลักษณะของโบราณสถานโบราณวัตถุโดยลำดับ	2.47	0.97	มีส่วนร่วมน้อย
2.	ท่านมีการประยุกต์ ดัดแปลงโบราณสถานที่มีความสำคัญ ระดับท้องถิ่นเพื่อนำไปใช้ประโยชน์	2.52	10.1	มีส่วนร่วมบ้าง
3.	ท่านมีการประสานความร่วมมือกับภาคประชาชน สถานศึกษา ภาครัฐ และผู้รู้เพื่อร่วมกันพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น	2.54	1.04	มีส่วนร่วมบ้าง
4.	ท่านมีการพัฒนาทรัพยากรบุคคล (ผู้สนใจ) ในท้องถิ่นให้มีความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากรโบราณคดี	2.44	0.91	มีส่วนร่วมน้อย
5.	ท่านมีการประชุมร่วมกันในการกำหนดผังเมือง จัดแบ่งเขตพื้นที่ทางโบราณสถาน โบราณวัตถุ แหล่งประวัติศาสตร์ ให้แยกออกจากกันอย่างเป็นระบบ	2.14	1.01	มีส่วนร่วมน้อย
6.	ท่านมีการบริหารพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์เชิงพัฒนาและพื้นที่เพื่อการพัฒนาให้มีความชัดเจน	2.24	1.04	มีส่วนร่วมน้อย
7.	ท่านมีความร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อบต. เทศบาล) เพื่อร่วมกันจัดการพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่น	2.31	0.99	มีส่วนร่วมน้อย
8.	ท่านมีการนำทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นมาเป็นทุนวัฒนธรรม (สร้างคุณค่า มูลค่า) เพื่อให้พัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม	2.61	1.12	มีส่วนร่วมบ้าง
9.	ในท้องถิ่นมีการจัดการให้อุตสาหกรรมท่องเที่ยวได้มีส่วนเรียนรู้ และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมอย่างสมศักดิ์ศรีและสร้างสรรค์	2.60	1.03	มีส่วนร่วมบ้าง
10.	ท้องถิ่นควรมีบทบาทในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นแบบครบวงจร	3.14	1.12	มีส่วนร่วมบ้าง
เฉลี่ย		2.50	1.05	มีส่วนร่วมบ้าง

จากตาราง 4 ปรากฏว่า ระดับการมีส่วนร่วมพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นอยู่ในระดับมีส่วนร่วมบ้าง แสดงว่า ผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบ และประชาชนในเขตพื้นที่ที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมพัฒนาทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นบ้าง

เชิงอรรถ

- ¹ หนังสือชุดภาษาไทยของคุรุสภา. ชีวิตและงานของสุนทรภู่. 2538, หน้า 66.
- ² ที่มาของชื่อบางปะกง หรือบางมั่งกง มาจากตั้งชื่อตามชื่อแม่น้ำเพราะอำเภอตั้งอยู่ปากแม่น้ำ ประชาชนได้อาศัยแม่น้ำเป็นที่หล่อเลี้ยงชีวิตประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคือ มาจากชื่อปลาชนิดหนึ่งที่ชุกชุมมากในแม่น้ำสมัยก่อน ชาวบ้านเรียกว่า “ปลาอีกรัง”
- ³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5. ยช.8.1/35 การก่อสร้างที่เกาะสีชัง.
- ⁴ กรมศาสนา. (2544) ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักรเล่ม 19 หน้า 19
- ⁵ บริเวณที่ตั้งเมืองเก่าสมัยอยุธยาหรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย พบหลักฐานโบราณวัตถุศิลปวัตถุ เมืองโบราณเก่า (ปัจจุบันปรับพื้นที่สร้างถนนสุขุมวิท และวิทยาลัยพลศึกษา) เข้าใจว่าศรีพโล เมื่อก่อนเคยเป็นเมืองเก่าก่อนย้ายไปอยู่ที่ใหม่ ณ บางปลาสร้อย
- ⁶ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2542). วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดชลบุรี. หน้า 52.
- ⁷ แหล่งเดิม.
- ⁸ มีบันทึกว่านายจันงค์ จันทอิสระ ขณะเป็นนายกเทศมนตรีเทศบาลชลบุรีเป็นผู้คิดตั้งชื่อสะพานเป็นทางการ แต่มีการเล่าว่าท่านพระครูยั้ง (พระครูวุฒิกิจโกศล) เจ้าอาวาสวัดนอกเป็นผู้ผูกชื่อทั้งหมดซึ่งท่านเป็นกวีศรีเมืองชล เป็นปฏิภาณกวี นิพนธ์บทกวีกลอนและโคลงมีชื่อเสียงเรื่องสื่อไปทั่วภาคตะวันออก
- ⁹ สุบิน สืบสงวน. (2550). หนังสือที่ระลึก 72 ปีเทศบาลเมืองชลบุรี. หน้า 45 - 46.
- ¹⁰ สุบิน สืบสงวน. (2550). “เมืองบางปลาสร้อยหรือเมืองชลบุรี” หนังสือที่ระลึก 72 ปีเทศบาลเมืองชลบุรี. หน้า 47.
- ¹¹ ประวัติวัดใหญ่อินทารามชลบุรี. (2544). หน้า 2.
- ¹² แหล่งเดิม.
- ¹³ สุชาติ เกาทอง. (2554). จิตรกรรมฝาผนังริมฝั่งทะเลภาคตะวันออกของไทย. หน้า 8.
- ¹⁴ แหล่งเดิม.
- ¹⁵ ชื่อมาตั้งในชั้นหลังขณะเมื่ออัญเชิญมาตั้งไว้ ณ วัดใหญ่อินทาราม ชื่อเดิมไม่ปรากฏหลักฐาน
- ¹⁶ วัดเก่าดั้งเดิมร่วมสมัยกับวัดใหญ่อินทารามในเขตบางปลาสร้อย ที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตอนกลางลงมาถึงหลักฐานปรากฏหลายวัดอาทิ วัดสมรโกฏิ วัดสวนตาลและวัดคงคาชัย แต่วัดทั้ง 3 ได้ร้างและหมดสภาพไปในที่สุด ไม่หลงเหลือหลักฐานส่วนของอาคารถาวรวัตถุอย่างชัดเจน กรณีของ “วัดสวนตาล” ตรงข้ามกองบังคับการตำรวจฯ เข้าใจว่ามีการบูรณะต่อเติมส่วนของอาคารและหลังคาทรงจันทน์ในชั้นหลัง.

- ¹⁷ ประวัติวัดใหญ่อินทารามชลบุรี. (2544). หน้า 29.
- ¹⁸ ตามประวัติระบุว่าในหอไตรมีตู้ใหญ่ประดับมุกเป็นที่เก็บรวบรวมพระไตรปิฎก ต่อมาเมื่อมีผู้มาขอทำผาติกรรมจากอดีตเจ้าอาวาสนำไปถวายสมเด็จพระนรศวรศักรวิเชียรเก็บไว้ที่วังบางขุนพรหมกรุงเทพฯ
- ¹⁹ ประวัติวัดใหญ่อินทารามชลบุรี. (2544). หน้า 40.
- ²⁰ แหล่งเดิม.
- ²¹ กรมการศาสนา. (2544). ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร. หน้า 57.
- ²² สุชาติ เกาทอง. (2544). จิตรกรรมฝาผนังริมฝั่งทะเลภาคตะวันออกของไทย. หน้า 27.
- ²³ บริเวณตำบลบางทราย อำเภอเมืองชลบุรี ใกล้กับศรีพโลมีวัดเก่าแก่ร่วมสมัยกับวัดสมรโกฏิ วัดสวนตาลและวัดใหญ่อินทาราม คือ วัดคงลาชัย มีชื่อและหลักฐานปรากฏปัจจุบัน มีการปลูกสร้างศาลาโรงประดิษฐานพระพุทธรูป ตั้งไว้ในตำแหน่งของวัดเดิม.
- ²⁴ เรือนโบราณในบางปลาสร้อยและใกล้เคียง นิยมมีบ่อน้ำอยู่กลางบ้านเป็นบ่อซีเมนต์ก่อทับทั้งหกด้านสำหรับเก็บน้ำฝนต่างจากบ่อบาดาลที่ขุดลงในดินซึ่งจะเป็นบ่อน้ำเค็มหรือน้ำกร่อย
- ²⁵ เจวัดคือเทพารักษ์หรือภูมิเทวดาที่คอยปกป้องรักษาสถานที่อยู่อาศัย เรื่องของเทพารักษ์แม้ว่ามีต้นทางจากลัทธิในศาสนาพราหมณ์ เข้าใจว่าการสร้างเจวัดคงได้รับอิทธิพลจากลัทธิไตรภูมิในเรื่องของภูมิเทวดาผนวกกับการปรับปรุงตามความเหมาะสมกับสถานที่ เนื่องจากประติมานวิทยาของเทวดาบนเจวัดที่พบมาแต่เดิมมีทั้งเทวดาชั้นสูงเทวดาทั่วไป นางอัปสร และกุมารเป็นต้น ลักษณะที่พบเช่นนี้ล้วนไม่ตรงกันเนื้อความในตำราพระภูมิเจ้าที่ซึ่งแต่งในสมัยหลัง โดยระบุเทพารักษ์นายชัยมงคลถือพระขรรค์และอุทุมพร จากการเปลี่ยนแปลงของสังคมข้างต้นผนวกกับขาดความรู้ตามคติเดิมจึงเป็นช่องทางให้เกิดความนิยมศาลพระธรรมแทนศาลพระภูมิที่มีเจวัดอยู่ภายใน อาจกล่าวได้ว่าการตั้งศาลพระภูมิที่มีเจวัดอยู่ภายในกำลังจะหายไปจากสังคมไทยอย่างสิ้นเชิง
- ²⁶ สมพล พงศ์ไทย. สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553
- ²⁷ อธิก สวัสดิ์มงคล. (2534). “เรื่องเมืองชลบุรี” ที่ระลึก 72 ปี อธิก สวัสดิ์มงคล. หน้า 15 – 16.
- ²⁸ แหล่งเดิม.
- ²⁹ เนื่องจากตัวอักษรจีนในภาพเป็นตัวอักษรจีนโบราณค่อนข้างอ่านยาก เช่น ดิดที่ประตูบ้าน แต่จากการวิเคราะห์ของกนกพร ศรีญาณลักษณ์ และคณะคิดว่าเป็นความหมายตามที่กล่าวไว้ข้างต้น คือ ด้านขวาคือตัว “ฟู” หมายถึงความสุข ส่วนด้านซ้ายคือตัว “ดู” หมายถึงความร่ำรวย คนจีนจะนิยมติดตัวอักษรจีนสองตัวนี้ไว้ที่หน้าประตูบ้านเพื่อสื่อถึงความสุขและร่ำรวย

- ³⁰ สมพล พงศ์ไทย. แปลสาเหตก. หน้า 59.
- ³¹ แหล่งเดิม.
- ³² แหล่งเดิม.
- ³³ ประวัติวัดใหญ่อินทารามชลบุรี. (2544). หน้า 43.
- ³⁴ แหล่งเดิม.
- ³⁵ เอกสาร บ1.1/2. ระยะเวลาเสด็จประพาสเมืองจันทบุรีและที่ต่าง ๆ สด 95 (พ.ศ. 2419)
- ³⁶ สุชาติ เกาทอง. (2554) จิตรกรรมฝาผนังริมฝั่งทะเลภาคตะวันออกของไทย. หน้า 53.
- ³⁷ มีตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับหนองมน เมื่อประมาณร้อยปีมาแล้วได้รับความเดือดร้อนจากการคมนาคมและโรคภัยไข้เจ็บ ชาวบ้านต้องทนทุกข์ทรมานเพราะอาการเจ็บไข้หลายคนถึงกับสิ้นชีวิต ในเวลานั้นมีพระพุทธรูปหนึ่งเดินทางมาจากแดนไกล มีเวทย์มนต์คาถาแก้ส่าและมีเมตตาธรรมสงสารผู้ที่ได้รับทุกข์เวทนาเพราะโรคภัย จึงเสกน้ำมนต์ให้ชาวบ้านนำไปรักษาผู้ป่วย ด้วยบุญญาภพของพระภิกษุนั้นทำให้อาการเจ็บป่วยพลันหายเป็นปกติ ชาวบ้านต่างอยู่กันอย่างสงบสุข บริเวณบ่อน้ำได้มีชาวบ้านจำนวนมากอพยพอยู่ และตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “หนองน้ำมนต์” ครั้นผ่านไปนานเข้าชาวบ้านก็เรียกสั้น ๆ ว่า “หนองมน”
- ³⁸ สุชาติ เกาทอง. แหล่งเดิม.
- ³⁹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2542). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดชลบุรี. หน้า 145.
- ⁴⁰ สุชาติ เกาทอง. (2552). ฐานข้อมูลศิลปวัฒนธรรมภาคตะวันออก พ.ศ. 2552. หน้า 23.
- ⁴¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลผลเอกสารและจดหมายเหตุ. แหล่งเดิม. หน้า 71.
- ⁴² อ้างแล้ว.
- ⁴³ คู่มือกาชาดไทย. 100 ปี 2445 - 2545 โรงพยาบาลสมเด็จพระบรมราชเทวี ณ ศรีราชา.
- ⁴⁴ อ้างแล้ว.
- ⁴⁵ ตั้งอยู่ชายฝั่งทะเลตะวันออกของอ่าวไทย เป็นหัวเมืองท่าไม้ใหญ่โตนักยุคเดียวกับเมืองบางปลาสร้อยเมืองบางพระ สุนทรภู์เขียนไว้ว่า “มีเรือนบ้านแออัดทั้งวัดวา” วัดในตัวเมืองบางละมุงคือ วัดโบสถ์ (ร้าง) วัดนางเสรมฐี (ร้าง) วัดบางละมุง หรือวัดวารีล้อม และวัดท่ากระดาน มีลำละหาน หรือลำคลองไหลผ่านเมืองลงสู่ทะเล เรียกคลองบางละมุง “ละมุง” เพี้ยนมาจากคำว่า “ละมู” พจนานุกรมให้ความหมายว่า โป๊ะเล็ก ๆ ที่ทำไว้จับปลาตามชายทะเล “บาง” หมายถึงตำบลริมน้ำ ทางน้ำ
- ⁴⁶ คู่มือสักกัธ รามโกมุท. ประวัติสมเด็จพระเจ้าตากสิน. ฉบับฉลองกรุงรัตนโกสินทร์สองร้อยปี.
- ⁴⁷ อนุสรณ์ แสงราม. (2524). วัดสว่างฟ้าพุทธาราม. หน้า 4

- ⁴⁸ ก่อนนี้มีที่ตะกาดขึ้นอยู่ระหว่างวัดกับตลาด น้ำเต็มซึมขึ้นถึง.
- ⁴⁹ เข้าใจว่าเขียนเลื่อนมาจาก “พัทธยา” มีความหมาย 2 อย่างคือ จำนวนที่หักหรือริบเอาไว้ เป็นค่าภาคหลวง “พัทธยากร” หมายถึง ค่าภาคหลวง หรือ เรียกสมที่พัฒมาจาก ทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือได้ต้นฤดูฝนว่า “ลมพัทธยา” บางแห่งเรียกตำบล “ทับผา” ตั้งอยู่ชายทะเล มีหาดยาวสวยงามโค้งเป็นอ่าวพัทธยา ภายหลังเรียกกันว่า “บ้านทัพพระยา” “เขาทัพพระยา” เพื่อถวายเกียรติยศแก่พระเจ้าตาก ที่เคยใช้สถานที่นี้เป็นที่พักแรมทัพสะสมกองกำลัง
- ⁵⁰ หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดระยอง. ตามรอยสุนทรภู่ระยอง. หน้า 51.
- ⁵¹ สำนักวัฒนธรรมจังหวัดระยองฯ. (2549). สุนทรภู่สู่ระยอง 200 ปี. หน้า 13.
- ⁵² ความเชื่อเรื่องหลวงเตี้ยมีอยู่ในหมู่บ้านชาวระยองมานาน มีการสร้างศาลสิงสถิตของหลวงปู่เตี้ย อยู่ทั่วไป โดยเฉพาะตามป่าเขาบางครั้งลงไปถึงชายทะเลก็มี หลวงเตี้ยเป็นเจ้าป่าเจ้าเขาที่ ทำหน้าที่ปกป้องรักษาป่าจึงเป็นที่เคารพเกรงกลัวของชาวบ้านทั่วไป
- ⁵³ คูธงชัย ขวัญบุรี. (2551). บ้านชะวีก. หน้า 35 - 37
- ⁵⁴ ชื่อจริงตามทะเบียนวัดชื่อวัดแสงแต่คนติดปากว่า “วัดบ้านแสง” ในบริเวณวัดยังมีร่องรอยของ หินแสงปรากฏให้เห็น
- ⁵⁵ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดระยองฯ . แหล่งเดิม. หน้า 17.
- ⁵⁶ สำนักงานวัฒนธรรมในการเลี้ยงหอยนางรม ด้วยการนำเชือกร้อยปูนปั้นเป็นพวง พวงละ ประมาณ 10 ชิ้น นำไปรวมกันในพวงหนึ่ง? ทำร้านห้อยไว้ในน้ำคลองปากกลาวน หอยนางรมก็จะมาจับปูนปั้น พอจับได้พอประมาณก็ขนนำไปเลี้ยงที่ชลบุรีต่อ
- ⁵⁷ เกลียว ราชบุรี. (2549). ประวัติศาสตร์เมืองระยอง. หน้า 487.
- ⁵⁸ สมบูรณ์ สัตย์อุดม สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม 2552
- ⁵⁹ พระอธิการณรงค์ สัมภาษณ์ 27 ธันวาคม 2552
- ⁶⁰ พระอธิการสัจด์ วิเวโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ⁶¹ พระสำรวม โชติโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ⁶² ฐปกรณ์ โสธนะ สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ⁶³ คำวิห์ การควรรคิด สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ⁶⁴ พระครูสมุทรพันธุ์ อุทโย สัมภาษณ์ 26 กุมภาพันธ์ 2553
- ⁶⁵ พันศักดิ์ ศรีบุญลักษณ์ สัมภาษณ์ 16 กุมภาพันธ์ 2553
- ⁶⁶ สุเทพ จันทพรหมณ์ สัมภาษณ์ 27 กุมภาพันธ์ 2553
- ⁶⁷ ลิขิต สิริมณีรัตน์ สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2553
- ⁶⁸ พรนิภา เจียมไวยิต สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2553
- ⁶⁹ เขาวริน ประเสริฐสกุล สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553

- ⁷⁰ พรเลิศ เถาภิไธเจริญ สัมภาษณ์ 12 มีนาคม 2553
- ⁷¹ วรณะ อุณากุล สัมภาษณ์ 17 มิถุนายน 2553
- ⁷² สมพล พงศ์ไทย สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553
- ⁷³ ประมวล ชำนาญชาวัฒน์ สัมภาษณ์ 14 พฤศจิกายน 2552
- ⁷⁴ ลดา เพชรจัน สัมภาษณ์ 8 เมษายน 2553
- ⁷⁵ พระครูสุวรรณชลธาร (เจริญ) สัมภาษณ์ 13 มกราคม 2553
- ⁷⁶ สมบูรณ์ สัตย์อุดม สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม 2552
- ⁷⁷ พระอธิการณรงค์ สัมภาษณ์ 27 ธันวาคม 2552
- ⁷⁸ พระอธิการสงัด วิเวโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ⁷⁹ พระตำรวจ โชติโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ⁸⁰ จูปกรณ์ โสชนะ สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ⁸¹ ดำริห์ การควรรดิ สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ⁸² พระครูสมุทรพันธุ์อุทโย สัมภาษณ์ 26 กุมภาพันธ์ 2553
- ⁸³ พันศักดิ์ ศรีชัยลักษณ์ สัมภาษณ์ 16 กุมภาพันธ์ 2553
- ⁸⁴ สุเทพ จันทพรพราหมณ์ สัมภาษณ์ 29 กุมภาพันธ์ 2553
- ⁸⁵ ถิจิต สิริมณีรัตน์ สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2553
- ⁸⁶ พรนิภา เจียมไวยิต สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2553
- ⁸⁷ เขาวริน ประเสริฐกุล สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553
- ⁸⁸ พรเลิศ เถาภิไธเจริญ สัมภาษณ์ 12 มีนาคม 2553
- ⁸⁹ วรณะ อุณากุล สัมภาษณ์ 17 มิถุนายน 2553
- ⁹⁰ สมพล พงศ์ไทย สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553
- ⁹¹ ลดา เพชรจัน สัมภาษณ์ 8 เมษายน 2553
- ⁹² ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อย สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553
- ⁹³ สมบูรณ์ สัตย์อุดม สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม 2552
- ⁹⁴ พระอธิการณรงค์ สัมภาษณ์ 27 ธันวาคม 2552
- ⁹⁵ พระอธิการสงัด วิเวโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ⁹⁶ พระตำรวจ โชติโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ⁹⁷ จูปกรณ์ โสชนะ สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ⁹⁸ ดำริห์ การควรรดิ สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ⁹⁹ พันศักดิ์ ศรีชัยลักษณ์ สัมภาษณ์ 16 กุมภาพันธ์ 2553
- ¹⁰⁰ ถิจิต สิริมณีรัตน์ สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2553
- ¹⁰¹ พรนิภา เจียมไวยิต สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2553

- ¹⁰² เขาวริน ประเสริฐกุล สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553
- ¹⁰³ วรรณะ อุณาคุล สัมภาษณ์ 17 มิถุนายน 2553
- ¹⁰⁴ สมพล พงศ์ไทย สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553
- ¹⁰⁵ ประมวล ขำนาญชานันท์ สัมภาษณ์ 15 พฤศจิกายน 2552
- ¹⁰⁶ ลดา เพชรชัน สัมภาษณ์ 8 เมษายน 2553
- ¹⁰⁷ ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อย สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553
- ¹⁰⁸ สมบูรณ์ ศัตย์อุดม สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม 2552
- ¹⁰⁹ พระอธิการณรงค์ สัมภาษณ์ 27 ธันวาคม 2552
- ¹¹⁰ พระอธิการสงัด วิเวโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ¹¹¹ พระสำรวจ โชติโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ¹¹² ฐาปกรณ์ โสธนะ สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ¹¹³ คำรณี การควรรคิด สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ¹¹⁴ พระครูสมุหวรพันธ์อุทัย สัมภาษณ์ 26 กุมภาพันธ์ 2553
- ¹¹⁵ พันศักดิ์ ศรีชัยลักษณ์ สัมภาษณ์ 16 กุมภาพันธ์ 2553
- ¹¹⁶ สุเทพ จันทพรพราหมณ์ สัมภาษณ์ 29 กุมภาพันธ์ 2553
- ¹¹⁷ ลีจิต สิริมณีรัตน์ สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2553
- ¹¹⁸ พรนิภา เขียมโมยิต สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2553
- ¹¹⁹ เขาวริน ประเสริฐกุล สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553
- ¹²⁰ พรเลิศ เถามีไชเจริญ สัมภาษณ์ 12 มีนาคม 2553
- ¹²¹ วรรณะ อุณาคุล สัมภาษณ์ 17 มิถุนายน 2553
- ¹²² สมพล พงศ์ไทย สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553
- ¹²³ ประมวล ขำนาญชานันท์ สัมภาษณ์ 15 พฤศจิกายน 2552
- ¹²⁴ ลดา เพชรชัน สัมภาษณ์ 8 เมษายน 2553
- ¹²⁵ พระครูสุวัฒน์ชลธาร (เจริญ) สัมภาษณ์ 13 มกราคม 2553
- ¹²⁶ ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อย สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553
- ¹²⁷ สมบูรณ์ ศัตย์อุดม สัมภาษณ์ 26 ธันวาคม 2552
- ¹²⁸ พระอธิการณรงค์ สัมภาษณ์ 27 ธันวาคม 2552
- ¹²⁹ พระอธิการสงัด วิเวโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ¹³⁰ พระสำรวจ โชติโก สัมภาษณ์ 10 มกราคม 2553
- ¹³¹ ฐาปกรณ์ โสธนะ สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ¹³² คำรณี การควรรคิด สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2553
- ¹³³ พระครูสมุหวรพันธ์อุทัย สัมภาษณ์ 26 กุมภาพันธ์ 2553

- ¹³⁴ พันศักดิ์ ศรีชัยดิลกพันธ์ สัมภาษณ์ 16 กุมภาพันธ์ 2553
- ¹³⁵ สุเทพ จันทรพราหมณ์ สัมภาษณ์ 29 กุมภาพันธ์ 2553
- ¹³⁶ ลิขิต สิริมณีรัตน์ สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2553
- ¹³⁷ พรนิภา เจียมโฆยิต สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2553
- ¹³⁸ เขาวริน ประเสริฐกุล สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553
- ¹³⁹ สมพล พงศ์ไทย สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553
- ¹⁴⁰ ประมวล ชำนาญชานันท์ สัมภาษณ์ 15 พฤศจิกายน 2552
- ¹⁴¹ ลดา เพชรชัน สัมภาษณ์ 8 เมษายน 2553
- ¹⁴² พระครูสุวัฒนัชดธาร (เจริญ) สัมภาษณ์ 13 มกราคม 2553
- ¹⁴³ ผู้นำชุมชนบางปลาสร้อย สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553